

LIMBA ROMÂNĂ

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ
„IORGU IORDAN”

GH. CHIVU

Limba română
de la primele texte
până la sfârșitul secolului
al XVIII-lea

II 336.393

univers enciclopedic

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU” IAȘI

II 336. 393

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN“

LIMBA ROMÂNĂ

2

GH. CHIVU

LIMBA ROMÂNĂ
DE LA PRIMELE TEXTE
PÂNĂ LA
SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Variantele stilistice

Coordonatorul colecției: MARIUS SALA, membru corespondent
al Academiei Române

Redactor: IOANA CRACĂ

Tehnoredactor: OFELIA COȘMAN

811.138.1-112

Grupa română

Grupa limbii

De la map. - sec. XVIII-lea

ACEASTĂ CARTE A APĂRUT
CU SPRIJINUL MINISTERULUI CULTURII

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin
EDITURII UNIVERS ENCICLOPEDIC

ISBN 973-9436-52-8

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ
„IORGU IORDAN”

LIMBA ROMÂNĂ

2

GH. CHIVU

Limba română
de la primele texte
până la
sfârșitul secolului al XVIII-lea
Variantele stilistice

222413



015680
B.C.U. - IASI



univers enciclopedic

București, 2000

ARGUMENT

Oricine citește o pagină dintr-un text vechi românesc, fie el laic sau bisericesc, beletristic, juridic, administrativ sau ilustrând, în limitele impuse de timp, vechea știință românească (medicina sau cercetarea filozofică, spre exemplu), constată existența unor diferențe uneori șocante față de normele literare actuale.

Vechea română literară s-a transformat fundamental în secolul trecut, devenind, prin acțiunea conștientă a învățaților filologi, instrument modern și adecvat de expresie a diverselor forme de activitate intelectuală. Într-un interval de timp extrem de scurt, aflat indiscutabil sub semnul lui Ion Heliade Rădulescu¹, limba noastră de cultură și-a unificat normele, și-a modernizat structurile și vocabularul, și-a creat variante funcționale apte deopotrivă să creeze o literatură originală de calitate, dar și să exprime adecvat raționamente sau concepte, în lucrări științifice, juridice sau politice.

Limba română literară modernă este, în mod evident, creația secolului al XIX-lea. Nimeni nu mai acceptă însă ideea, cândva cvasigenerală, că înainte de 1800 „noi n-am avut limbă literară, ci numai limbă scrisă”². Stadiul atins de scrisul literar românesc după 1850 este rezultatul unei evoluții îndelungi și complexe³, ale cărei începuturi se plasează, până la noi dovezi, în secolul al XVI-lea⁴.

¹ Pentru rolul marelui învățat în formarea limbii române literare moderne, vezi I. Gheție, *Ion Heliade Rădulescu și unificarea limbii române literare*, în LR, XXI, 1972, nr. 2, p. 91-102.

² Iorgu Iordan, *Limba literară. Privire generală*, în LR, III, 1954, nr. 6, p. 60.

³ Vezi Coteanu, SE, p. 133-135.

⁴ Vezi ILRLV, p. 57; cf. G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, Iași, 1989, p. 21.

Româna literară modernă și româna literară veche sunt etape ale unui singur proces, forme (chiar dacă foarte diferite) ale unei singure limbi de cultură.

Când s-au format însă stilurile românei literare? Sunt ele o realizare recentă, a scrisului modern, sau, în secolul al XIX-lea, modernizarea limbii literare a însemnat nu constituirea unor noi structuri funcționale, ci doar perfecționarea și înnoirea celor deja existente, ilustrate de textele anterioare?

Opinia curentă, creată în timp de un număr impresionant de cercetări asupra „limbii și stilului” unor autori sau scrieri reprezentative și indusă apoi prin școală în conștiința publică, a îndemnat chiar pe unii specialiști să nege existența unor stiluri literare anterior secolului al XIX-lea⁵.

A fost însă limba română literară veche uniformă din punct de vedere stilistic? Sau pot fi considerate „rudimentele” diverselor stiluri funcționale⁶ total ne semnificative și, în consecință, nediferențiatore în cadrul scrisului nostru literar?

Erau deci, într-o altă formulare, „lipsite de stil” textele reprezentative ale literaturii române vechi? Lauda adresată de Mihai Eminescu lui Dosoftei și „vechilor cazanii” ar fi atunci lipsită de sens sau fără acoperire, iar preluarea de către același mare scriitor, alături de alți autori de prestigiu din epoca sa, a unor structuri stilistice din textele vechi⁷ o dovadă de neștiință sau de gust artistic îndoielnic.

N-au avut organizare stilistică distinctă vechile texte administrative și juridice? Constantele acestor scrieri, prin definiție conservatoare, și persistența în timp a unor structuri specifice (de tipul articolului de lege sau al formularului documentului administrativ, spre exemplu) neagă această posibilitate, în ciuda unei deosebite (dar normale) înnoiri terminologice, produse în deceniile anterioare anului 1850⁸.

⁵ Vezi, spre exemplu, N. A. Ursu, *Crearea stilului științific*, în SILRL, I, p. 128–129, și, recent, Luiza Pârvan, în „Buletin științific. Filologie” (Pitești), 1997, nr. 1, p. 110–111.

⁶ Coteanu, RL, p. 46; cf. Gheție, ILRL, p. 96–98, 119–120; Munteanu, Țara, ILRL, p. 119–126.

⁷ Vezi, în primul rând, D. Irimia, *Elementul arhaic și funcția sa la Eminescu*, în AUI, XI, 1965, fasc. 2, p. 147–163; Șt. Munteanu, *Eminescu și limba poetică a înaintașilor*, în *Eminescu – Creangă*, Timișoara, 1965, p. 77–100.

⁸ Gh. Bulgăr, *Despre limba documentelor administrative la începutul secolului trecut (1800–1820)*, în CILRL, III, p. 75–102; idem, *Evoluția stilului administrativ în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în SILRL, I, p. 167–195; R. Todoran, *Contribuții la studiul*

Au existat o știință românească veche și scrieri de tip tehnic, utilizate, înainte de 1800, în diverse domenii de activitate laică sau religioasă?⁹

A răspunde negativ înseamnă a ignora nu doar forma aparte a unor texte vechi, de felul „gramaticilor rumânești“, spre exemplu, ci și forța cu care revine în atenția contemporanilor noștri astrologia, o știință a veacurilor trecute, ilustrată imediat după 1600 și prin traduceri românești¹⁰.

Are, în sfârșit, vreo consecință pentru analiza evoluției stilurilor funcționale ale limbii române vechi faptul că majoritatea scrierilor ilustrate sunt traduceri, adică reproduceri (de regulă fidele) ale unor originale străine? Desigur, numai că, după opinia noastră, nu în sensul absenței structurilor formale specifice celor trei tipuri fundamentale de comunicare (expresivă sau beletristică, referențială sau tehnico-științifică, respectiv conativă sau juridico-administrativă¹¹), ci în acela al preluării și însușirii modelelor stilistice prin reproducere fidelă și apoi prin imitație¹².

Lucrarea de față încearcă să răspundă argumentat la aceste întrebări. Ea își propune, în acest fel, să cerceteze și să descrie, pe cât posibil fără idei preconcepute, variantele funcționale ilustrate de scrierile literare românești, de la primele texte dovedite a fi rezultatul unui act de cultură până la finele secolului al XVIII-lea, în epoca marilor transformări produse de acțiunea intelectualilor grupați în așa-numita Școală Ardeleană. Studiul pe care îl întreprindem este totodată o încercare de identificare a etapelor prin care a trecut procesul de formare a stilurilor limbii scrise, înțeles ca parte a istoriei românei literare.

terminologiei juridico-administrative românești din Transilvania de la începutul sec. al XIX-lea, în CILRL, II, p. 103–136; Manuela Saramandu, *Terminologia juridic-administrativă românească în perioada 1780–1850*, București, 1986, p. 32–59, 202–214.

⁹ Vezi Gh. Chivu, *Există un stil științific și tehnic în limba română veche?*, în LR, XXXIX, 1990, nr. 1, p. 5–13.

¹⁰ N. Drăganu, *Cea mai veche carte rakoczyană*, în AIIN, I, 1921–1922; p. 160–278; N. Cartojan, *Cartile populare în literatura românească. I. Epoca influenței sud-slave*, București 1974, p. 217–227; Al. Mareș, *Cel mai vechi „Gromovnic” românesc*, în LR, XXIII, 1974, nr. 1, p. 29–44.

¹¹ Pentru clasificarea stilurilor după funcțiile limbii, a se vedea Paula Diaconescu, *Structura stilistică a limbii. Stilurile funcționale ale limbii române literare moderne*, în SCL, XXV, 1974, nr. 3, p. 232–233; idem, *Elemente de istorie a limbii române literare moderne, Partea I. Probleme de normare a limbii române literare moderne (1830–1880)*, București, 1974, p. 91–92.

¹² Cf. Coteanu, SE, p. 132–134.

Aflate, în timp, în stadii diverse de dezvoltare și având, într-o evoluție paralelă cu cea a normelor lingvistice, caracteristici mai mult sau mai puțin numeroase, mai mult ori mai puțin distinctive, cele trei stiluri funcționale de bază sunt modalități firești de manifestare și forme de existență a limbii române de cultură.

*

* *

Volumul pe care îl propunem acum spre lectură specialiștilor este rezultatul unor cercetări îndelungi și dificile asupra textelor vechi românești. Primele investigații, făcute în perioada de pregătire a unei noi (dar nerealizate) ediții a *Tratatului de istorie a limbii române*, au fost aprofundate și amplificate cu ocazia redactării volumului colectiv consacrat *Istoriei limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)* (București, 1997).

Ideea elaborării lucrării a aparținut domnului Ion Gheție, cunoscutul lingvist și filolog. Domnia sa a parcurs de altfel integral manuscrisul cărții, comunicându-ne observații utile și pertinente, pentru care îi suntem și de această dată recunoscători.

Lucrarea vede lumina tiparului cu sprijinul generos al domnului Marius Sala, membru corespondent al Academiei Române, coordonatorul colecției de față, și urmare a receptivității deosebite arătate de domnul Vlad Radu Popa, directorul Editurii Univers Enciclopedic.

Le adresăm mulțumiri călduroase.

Mulțumiri se cuvin și celor ce, acceptând sau respingând concepția pe care am formulat-o cu privire la variantele stilistice ilustrate de scrisul vechi românesc, ne-au încurajat sau ne-au stimulat să nu abandonăm cercetările. Așteptăm cu receptivitate observațiile tuturor, conștienți de faptul că această primă „introducere” în studiul istoric al stilurilor limbii române literare este perfectibilă.

SIGLE ȘI ABREVIERI

Izvoare

- AB = *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717 (Anonimul Brâncovenesc)*; ed. M. Gregorian, în *Cronicari munteni*, II, București, 1961, p. 273–347.
- ACL = Antim Ivireanul, *Carte sau lumină, cu dreptे dovediri din dogmele besearicii Răsăritului, asupra dejghinării papistașilor*, Snagov, 1699.
- ACP = Antim Ivireanul, *Capete de poruncă*, Târgoviște, 1714; ed. Gabriel Ștrempel, în Antim Ivireanul, *Opere*, București, 1972, p. 391–394.
- AD = Antim Ivireanul, *Didahii*; ed. Gabriel Ștrempel, în Antim Ivireanul, *Opere*, București, 1972, p. 1–238.
- AI = *Alegerile lui Ippocrat*, [Moldova], c. 1750 (ms. rom. VI/1, BU Iași); ed. Paul Cernovodeanu și Nicolae Vatamanu, în *Trecut și viitor în medicină*, București, 1981, p. 111–181.
- APăst. = P. P. Aaron, *Păstorniceasca poslanie sau Dogmatica învățătură*, Blaj, 1760.
- BB = *Biblia, adeca dumnezeiasca Scriptură*, București, 1688; ed. București, 1988.
- BPB = Ioachim Bărbătescu, *Pentru toate boalele, la care ce tămăduire trebuie*, [Țara Românească], 1777 (ms. rom. 2183, BAR, f. 160^r–165^v).
- Cal. 1733 = Petcu Șoanul, *Calendari românesc pe 100 de ani*, Brașov, 1733.

- Caz. V = Varlaam, *Carte românească de învățătură*, Iași, 1643; ed. J. Byck, București, 1943.
- CB = *Codice miscelaneu*, copiat de popa Bratul, Brașov, 1559–1560 („Casa Dosoftei“, Iași).
- CBuc. = *Carte întru carea să scriu mâncările*, copiată de Mihai logofăt, Greci – Țara Românească, 1749 (ms. rom. 1120, BAR); ed. Ioana Constantinescu, *O lume într-o carte de bucate*, București, 1997, p. 101–173.
- CC¹ = Coresi, *Tâlcul Evangheliilor*, [Brașov], c. 1567–1568; ed. Vladimir Drimba, în Coresi, *Tâlcul Evangheliilor și Molitvenic rumânesc*, București, 1998, p. 31–187.
- CC² = Coresi, popa Iane, popa Mihai, *Evanghelie cu învățătură*, Brașov, 1581; ed. Sextil Pușcariu, Alexie Procopovici, în Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură (1581)*, București, 1914.
- CCat = Coresi, *Catehism*, [Brașov, c. 1560]; ed. Alexandra Roman-Moraru, în *Texte românești din secolul al XVI-lea*, București, 1982, p. 101–105.
- CCD = Nicolae Costin, „*Ceasornicul domnilor*“ de Antonio de Guevara, *traducere din limba latină de ~*; ed. Gabriel Ștrempel, București, 1976.
- CCâmp. = *Cântece câmpenești cu glasuri rumânești*, Cluj, 1768.
- CD = D. Cantemir, *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul*, Iași, 1698; ed. V. Căndea, București, 1969.
- CH = D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldovlahilor*, ed. Gr. Tocilescu, în D. Cantemir, *Opere*, VIII, București, 1901.
- CII = D. Cantemir, *Istoria ieroglică*; ed. P.P. Panaitescu și I. Verdeș, I–II, București, 1965.
- CIst. = Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești*; ed. M. Gregorian, în *Cronicari munteni*, I, București, 1961, p. 1–79.
- CL = Coresi, *Liturghier*, [Brașov, 1570]; ed. Al. Mares, București, 1969.
- CLM = Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron vodă încoace*; ed. P.P. Panaitescu, în M. Costin, *Opere*, [București], 1958, p. 41–201.

- CM = Coresi, *Molitvenic rumânesc*, [Braşov, 1567–1568]; ed. Vladimir Drimba, în Coresi, *Tâlcul Evangheliilor şi Molitvenic rumânesc*, Bucureşti, 1998, p. 189–211.
- CN = *Codicele Neagoeanus*, copiat de Ion Românul, Sâmpetru, 1620 (ms. rom. 3821, BAR).
- CNM = Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor*; ed. P.P. Panaitescu, în Miron Costin, *Opere*, [Bucureşti], 1958, p. 241–274.
- Cosm.¹ = *Cozmografie, ce să zice împărţea pământului*, copiată de Costea dascălul, Braşov, 1693–1703 (ms. rom. 1436, BAR, f. 68^r–75^r).
- Cosm.² = *Cosmografie, adecă izvodirea lumii*, copiată de ieromonahul Antim, Cozia, 1766 (ms. rom. 1556, BAR).
- CP¹ = Coresi, *Psaltire slavo-română*, Braşov, 1577; ed. Stela Toma, [Bucureşti], 1976.
- CP² = Coresi, *Psaltire slavo-română*, [Braşov, c. 1589].
- CP_r. = Coresi, *Praxiu*, [Braşov, c. 1566]; ediţie facsimilată, I. Bianu, Bucureşti, 1930.
- CPrav. = Coresi, *Pravilă*, [Braşov, c. 1560–1562]; ed. Gh. Chivu, în *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1982, p. 218–231.
- CR = *Cântec religios*, [Ţara Românească], c. 1535–1555 (ms. sl. 494, BAR, f. 34^r–36^r); ed. Alexandra Roman, în LR, XXV, 1976, nr. 5, p. 463–464.
- Cron. H = *Cuvinte în versuri a cetăţii Hotinului (Cronica Hotinului)*; ed. Dan Simonescu, în *Cronici şi povestiri româneşti versificate*, Bucureşti, 1967, p. 103–106.
- CS¹ = *Codicele Sturdzan*, [Măhaci, 1580–1619] (ms. rom. 447, BAR); texte mănăstirene scrise de popa Grigorie (*Legenda Duminicii, Rugăciune de scoaterea dracului, Legenda Sf. Vineri, Fragment liturgic, Fraţi dragi*) şi de copişti anonimi din Măhaci şi din împrejurimi (predicile *În ştire să vă fie oamenilor, Legenda lui Avram, Oarecine era un părinte*, fila 1 din *Legenda Duminicii*); ed. Gh. Chivu, în *Codex Sturdzanus*, Bucureşti, 1993.
- CS² = *Codicele Sturdzan*, [nordul Hunedoarei, 1590–1602] (ms. rom. 447, BAR); texte copiate de anonimi nord-hunedoreni (zise *texte bogomilice; Apocalipsul apostolului Pavel, Apocalipsul Maicii Domnului, Cugetări în ora morţii*,

- Legenda Sfântului Sisinie, Să neștire buru creștiru*); ed. Gh. Chivu, în *Codex Sturdzanus*, București, 1993.
- CT = Coresi, *Tetraevanghel*, Brașov, 1561; ed. Florica Dimitrescu, în *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Brașov, 1560–1561*, București, 1963.
- CTd. = *Codicele Todorescu*, [Nordul Transilvaniei], prima jumătate a secolului al XVII-lea (ms. rom. 5484, BAR); ed. N. Drăganu, în *Două manuscripte vechi. Codicele Teodorescu și Codicele Marțian*, București–Leipzig–Viena, 1914, p. 191–229.
- CV = *Codicele Voronețean*, [Nordul Moldovei], [1563–1583] (ms. rom. 448, BAR); ed. Mariana Costinescu, București, 1981.
- DC = [*Decretul cancelariei aulice pentru scăderea cărăușiiilor*], Viena, 1748.
- DIP = *Pentru descoperirea a multor împărății și locuri care s-au descoperit și s-au aflat de portugali*, [Moldova, a doua jumătate a secolului al XVIII-lea] (ms. rom. 3533, BAR).
- DIR = *Documente privind istoria României, veacul XVII, A. Moldova*, vol. I–V, [București], 1952–1957, *B. Țara Românească*, vol. I–IV, [București], 1951–1954.
- DIT = I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I (1599–1689), Cluj, 1948.
- DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gh. Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Al. Mareș, Alexandra Roman-Moraru, București, 1979.
- DMA = *Ducere de mână către aritmetica sau socoteala*, Viena, 1777.
- DMC = *Ducere de mână către cinsta și direptatea*, Viena, 1777
- Doft.¹ = *Meșesugul doftoriei*, [Țara Românească], c. 1760–1770 (ms. rom. 933, BAR).
- Doft.² = *Meșesugul doftoricesc*, [Țara Românească], c. 1760–1770 (ms. rom. 4841, BAR).
- DPV = *Dosoftei, Psaltire a svântului proroc David (Psaltire în versuri)*, Uniev, 1573; ed. N. A. Ursu, Iași, 1974.
- DRA = *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I. *Țara Românească*, [București, 1961]; vol II. *Moldova*, [București], 1966.

- DRH = *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, XXI–XXIV, București, 1965–1974.
- DVS = Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților*, Iași, 1682–1686.
- EG = Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Gramatica rumânească*, Brașov, 1757; ed. N. A. Ursu, în Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Gramatica rumânească. 1757, prima gramatică a limbii române*, București, 1969.
- EPrav. = Eustratie logofătul, *Pravila aleasă*, [Moldova], 1632 (ms. rom. 41, BAR, Cluj-Napoca, fondul *Blaj*).
- FD 1592–1604 = *Floarea darurilor*, [Putna, 1592–1604] (ms. rom. 4620, BAR); ed. Alexandra Roman-Moraru, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română, I. Floarea darurilor. Sindipa*, București, 1996, p. 119–182.
- FG = *Fragmentul Ghibănescu (Pravilă fragmentară)* ed. Gh. Ghibănescu, în „Teodor Codrescu“, I, 1915, nr. 3, p. 43–44.
- FN = *Foletul novel*, tradus de Ioan Romanul sau Frâncul sau Giovanni Candido Romano, [Țara Românească], 1693–1704; ed. Emil Vîrtosu, *Foletul novel, calendarul lui Constantin vodă Brâncoveanu. 1693–1704*, București, 1942.
- FT = *Fragmentul Todorescu*, [Cluj], c. 1571–1575 (RMK I, 361/b F, Biblioteca Széchényi, Budapesta); ed. Ion Gheție, în *Texte românești din secolul al XVI-lea*, București, 1982, p. 357–364.
- GA = *Geografia Ardealului*, [Transilvania], c. 1660–1680; ed. Moses Gaster, în *Chrestomatie română*, I, Leipzig-București, 1891, p. 175–178.
- GC = *Gromovnic*, copiat de Costea dascălul, Șchei-Brașov, 1695 (ms. rom. 1436, BAR, f. 1–11^v).
- GCond. = Gheorgachi Logofăt, *Condica ce are întru sine obiceiuri vechi și nouă a preainăltatului domn*, [Moldova], 1762; ed. Dan Simonescu, în *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, București, 1939.
- Geogr. = *Poveastea țărilor și împărățiilor câte-s în pământul Asiei*, copiată de Costea dascălul, Șchei-Brașov, 1703 (ms. rom. 1436, BAR, f. 49^r–68^r).
- GIst. = Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod, 1688–1714*; ed. Aurora Ilieș, București, 1970, p. 53–237.

- GN = *Gheografie noauă*, [Moldova], c. 1780 (ms. 121, Arhivele Statului Iași).
- GPov. = Radu Greceanu, *Poveste de jale despre moartea postelnicului Constantin Cantacuzino*; ed. Dan Simonescu, în *Cronici și povestiri românești versificate*, București, 1967, p. 37–48.
- GR = *Gheografia Rosiei*, copiată de Anatolie, Râmnic, 1774–1778 (ms. rom. 1267, BAR, f. 366^r–367^r).
- GS = *Gromovnic*, copiat de popa Stanciu, Scorei-Sibiu, 1636 (CRV 31/43, BAR Cluj-Napoca).
- Hat. = *Hatîșerif al preaputernicului împărat Sultan Hamid*, [București, 1774].
- Hris. 1756 = *Hrisovul* lui C. Racoviță pentru vădrărit, Iași, 1756.
- Hris. 1757 = *Hrisovul* lui C. Racoviță pentru desființarea văcăritului și a cuniței pe vite, [Iași], 1757.
- ISBD = N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. a II-a, Văleni, 1925.
- ISD = N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, I–XIV, București, 1901–1907.
- IT = *Împărăția lui Priam, împăratul Troadei, cetății cei mari (Istoria Troadei)*, 1689; ed. I. C. Chițimia, *Cărțile populare în literatura românească*, I, București, 1963, p. 89–108.
- ÎÎ = *Întâia învățătură*, [Banat], a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (ms. rom. 280, BAR).
- Jur. = *Porunca Mariei Tereza adresată bucovinenilor pentru depunerea jurământului*, Blaj, 1777.
- Let. C. = *Istoria Țării Rumânești de când au descălecat pravoslavnicii creștini (Letopisețul cantacuzinesc)*; ed. M. Gregorian, în *Cronicari munteni*, I, București, 1961, p. 83–224.
- Lit. 1679 = Dosoftei, *Dumnezeiască Liturghie*, Iași, 1679; ed. N. A. Ursu, Iași, 1980.
- MAS = I. M. Moldovanu, *Acte sinodali ale biserecei romane de Alba-Iulia și Fagarasiu*, I, Blaj, 1869.
- MC = Moxa, *Cronograf*, [Bistrița, Oltenia], 1620 (Biblioteca de stat „V.I. Lenin”. Moscova, fond. 87, nr. 64); ed. Gh. Mihăilă, în Mihail Moxa, *Crònica universală*, București, 1989.

- MG = *Tâlcuirea sau arătarea gramaticii slovenești*, copiată de Mihai logofăt, [Țara Românească], 1672–1673 (ms. rom. 3473, BAR, f. 370^r–403^v).
- MGram. = Macarie, *Gramatica rumânească*, Sihla, 1773 (ms. rom. 102, BAR).
- MI = *Manuscrisul de la Ieud*, [Nordul Transilvaniei, 1621–1633] (ms. rom. 5032, BAR); ed. Mirela Teodorescu și Ion Gheție, București, 1977.
- Mist. = *Mistirio sau Sacrament sau Taine 2 din cele 7: Botezul și Sf. Mir*, Târgoviște, 1651.
- Mol. 1681 = Dosoftei, *Molitvenic de-nțales*, Iași, 1681.
- Mol. 1725 = *Molitvenic*, copiat de Pavel dascălul, Văleni-Maramureș, 1725 (ms. rom. 3513, BAR).
- N. Înv. = *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Teodosie*; ed. Florica Moisil și Dan Zamfirescu, București, 1970.
- NL = Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*; ed. Iorgu Iordan, în Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. a II-a, [București], 1959, p. 31–388.
- NT = *Noul Testament sau împăcarea cu legea cea nouă a lui Is. Hs. Domnului nostru*, Bălgrad, 1648; ed. Alba-Iulia, 1988.
- Occ. = *Occisio Gregorii in Moldavia vodae tragedice expressa*, Blaj, 1778–1780; ed. Lucian Drimba, Cluj-Napoca, 1983.
- PH = *Psaltirea Hurmuzachi*, [Nordul Moldovei] (ms. rom. 3077, BAR).
- Plst. = Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*; ed. M. Gregorian, în *Cronicari munteni*, I, București, 1961, p. 225–577.
- Pl. S = *Plângerea sfintei mănăstiri a Silvașului din eparhia Hațegului, din Prislop*; ed. Dan Simonescu, în *Cronici și povestiri românești versificate*, București, 1967, p. 74–90.
- PO = *Palia*, Orăștie, 1582; ed. Viorica Pamfil, București, 1968.
- Pont. = *Ponturile păcii ce le-au trimis preînălțatul feldmareșal către preasfințitul mitropolit*, [Brăila], 1774.
- Prav. 1581 = *Pravila ritorului Lucaci*, Putna, 1581 (ms. sl. 692, BAR); ed. I. Rizescu, București, 1971.
- Prav. 1610 = *Pravilă*, copiată de popa Toader, Râpa de Jos-Bistrița, 1610; ed. Al. Rosetti, în *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhague–București, 1947, p. 553.

- Prav. 1640 = *Pravilă*, Govora, 1640; ed. Al. Odobescu, *Pravila bisericească numită cea mică, tipărită mai întâiu la 1640, în mănăstirea Govora*, București, 1884.
- Prav. 1646 = *Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudeațe*, Iași, 1646; ed. București, [1961].
- Prav. 1652 = *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652; ed. București, 1962.
- Prav. I = *Pravila de ispravă oamenilor*, începutul sec. al XVII-lea (ms. rom. 5211, BAR; f. 4^r-25^v); ed. Gh. Ghibănescu, în „Teodor Codrescu“, III, 1934, p. 58-60, 123-125, 154-156, IV, 1934, p. 26-28.
- Procl. 1770 = *Proclamația lui Rumianțov către cnežia Valahiei*, Iași, 1770.
- Procl. 1771 = *Proclamația lui Rumianțov către norodul cnejieii Moldovei*, Iași, 1771.
- PS = *Psaltirea Scheiană*, [Nordul Moldovei, 1573-1578] (ms. rom. 449, BAR); ed. Ion Bianu, București, 1889.
- PV = *Psaltirea Voronețeană*, [Nordul Moldovei, 1551-1558] (ms. rom. 693, BAR); ed. I. G. Sbiera, Cernăuți, 1885.
- PZ = *Piatra zmintelii*, [Transilvania], 1774 (ms. rom. 1314, BAR, f. 106-182).
- RM = *Rețete medicale*, [Țara Românească], c. 1740 (ms. rom. 312, BAR, f. 257-258).
- SA = Ioan Zoba din Vinț, *Sicriul de aur. Carte de propovedanie la morți*, Sas-Sebeș, 1683; ed. Anton Goția, București, 1984.
- SDȘ = Șt. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei (1700-1783)*, vol. I, Brașov, 1901.
- SG = *Tâlcuirea sau arătarea gramaticii slovenești*, copiată de Staicu logofăt, [Țara Românească] (ms. rom. 312, BAR, f. 217-254).
- ȘT = Eustratie logofătul, *Șapte taine a besearicii*, Iași, 1644-1645.
- Târn. = *Evgheniasmos sau Obnovlenie sau Târnosanie*, Târgoviște, 1652.
- TP = *Predica dascălului Toader (Cuvânt la înmormântare)*, Calafendești, 1639 (ms. rom. 167, BAR, f. 1-5^v); ed. în *Crestomația limbii române vechi*, I (1521-1639), București, 1994, p. 207-210.

- TS = *Tetraevanghel*, Sibiu, 1551–1553; ed. facsimilată, București, 1971.
- ULM = Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*; ed. P. P. Panaitescu, București, 1955.
- Ur. = Th. Codrescu, *Uricariul cuprinzătoriu de hrisoave, anafore și alte acte din suta a XV–XIX, atingătoare de Moldova*, vol. I–XXV, Iași, 1852–1895.
- VI = Udriște Năsturel, *Varlaam și Ioasași*; ed. P.V. Năsturel, București, 1904.
- VL = Varlaam, *Leasvița*, c. 1602–1613 (ms. rom. 6024, BAR).
- VRC = Varlaam, *Cartea carea să cheamă Răspunsul împotriva catihismusului calvinesc*, [mănăstirea Dealu], 1645; ed. Mirela Teodorescu, în Varlaam, *Opere*, București, 1984.

Lucrări de referință Publicații periodice

- AIIN = „Anuarul Institutului de Istorie Națională“, Cluj, I (1921–1922) ș.u.
- ALIL = „Anuar de lingvistică și istorie literară“, Iași, I (1950) ș. u.
- AUI = „Analele științifice ale Universității «Alexandru I. Cuza»“, Serie nouă, Secțiunea III (Științe sociale), c. Lingvistică, Iași, I (1955) ș.u.
- CILRL = *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, I–III, București, 1956–1962.
- CLingv. = „Cercetări de lingvistică“, Cluj, I (1956) ș.u.
- Costinescu, CV = *Codicele voronețean*. Ediție critică, studiu filologic și lingvistic de Mariana Costinescu, București, 1981.
- Coteanu, RL = I. Coteanu, *Româna literară și problemele ei principale*, București, 1961.
- Coteanu, SE = I. Coteanu, *Structura și evoluția limbii române (De la origini până la 1860)*, București, 1981.
- Densusianu, HRL = Ovide Densusianu, *Histoire de la langue romaine*, I–II, Paris, 1901–1938.

- DR = „Dacoromania“, Cluj, I (1920) ș.u.
- Gheție, BD = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975.
- Gheție, ILRL = Ion Gheție, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, București, 1978.
- Gheție, ISLRL = Ion Gheție, *Introducere în studiul limbii române literare*, București, 1982.
- Gheție, Mareș, OS = Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985.
- ILRLV = *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)* de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman-Moraru și Mirela Teodorescu, București, 1997.
- LL = „Limbă și literatură“, București, I (1955) ș.u.
- LR = „Limba română“, București, I (1952) ș.u.
- Mareș, CL = *Liturghierul lui Coresi*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mareș, București, 1969.
- Munteanu, Țăra, ILRL = Șt. Munteanu, V. D. Țăra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*. Ediție revăzută și adăugită, [București], 1983.
- Rizescu, Prav. 1581 = *Pravila ritorului Lucaci*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, 1971.
- Rosetti, Cazacu, Onu, ILRL = Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, 1971.
- SCL = „Studii și cercetări lingvistice“, București, I (1950) ș.u.
- SILRL = *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, I–II, [București], 1969.
- SLLF = *Studii de limbă literară și filologie*, I–III, București, 1969–1974.
- TR = *Texte românești din secolul al XVI-lea. I. Catehismul lui Coresi. II. Pravila lui Coresi. III. Fragmentul Todorescu. IV. Glosele Bogdan. V. Prefețe și epiloguri*. Ediții critice de Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ion Gheție, Alexandra Roman-Moraru, Florentina Zgraon, București, 1992.

Ursu, FTȘ = N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962.

VTR = *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice* de Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Ion Gheție, Alexandru Mareș, Alexandra Roman-Moraru, Florentina Zgraon, București, 1982.

INTRODUCERE

1. Stilurile limbii române literare se află de mult timp în atenția specialiștilor¹, dar o preocupare mai intensă în acest domeniu se poate constata abia în ultima jumătate de secol².

Pornindu-se de la rezultatele unor cercetări mai vechi, întreprinse atât din perspectiva stilisticii lingvistice, cât mai ales din aceea a stilisticii estetice, au fost descrise, după anii 1950, „limba și stilul” unor autori de frunte ai literaturii române³. Independent de valoarea artistică a fost de asemenea studiată forma unor scrieri considerate ilustrative pentru diverse epoci importante ale scrisului nostru literar⁴. Depășindu-se nivelul stilurilor individuale, au fost, în sfârșit, stabilite (de regulă la nivel

¹ Vezi Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1975, p. 349–377 (*Bibliografie cronologică*) și, mai ales, Olimpia Berca, Livius Bercea, *Bibliografia stilisticii românești*, Timișoara, 1986.

² Există, fără îndoială, o strânsă legătură între intensificarea cercetărilor asupra stilurilor și introducerea cursului de istorie a limbii literare în programa facultăților cu profil filologic. Vezi, între alții, B. Cazacu, *Limba română literară. Probleme teoretice și interpretări de texte*, București 1985, p. 9.

³ Vezi, dintre volumele de studii de acest tip, *De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba și stilul scriitorilor*, [București, 1958], CILRL, I–III și SILRL, I–II, iar dintre scrierile universitare, în primul rând, Rosetti, Cazacu, Onu, ILRL, p. 183–195, 241–394, 482–498; Paula Diaconescu, *Elemente de istorie a limbii române moderne, Partea a II-a. Evoluția stilului artistic în secolul al XIX-lea*, București, 1975; Mihaela Mancaș, *Istoria limbii române literare. Perioada modernă (Secolul al XIX-lea)*, București, 1974; idem, *Limba artistică românească în secolul al XIX-lea*, București, 1983.

⁴ Ne referim, între altele, la scrierile coresiene și la cele numite „rotacizante”, la marile pravile laice de la mijlocul secolului al XVII-lea și la primele traduceri de texte științifice românești.

pur teoretic) invariantele stilistice și relațiile existente între ele⁵, puține lucrări încercând o descriere a caracteristicilor stilurilor funcționale actuale⁶ (diferite, nu o dată, ca număr și ierarhie, de la un cercetător la altul, în funcție de criteriile utilizate și de scopul urmărit)⁷.

În centrul atenției specialiștilor s-a aflat, potrivit unei mai vechi concepții despre scrisul literar și despre rolul scriitorului în promovarea normei literare, textul beletristic. Privit în varietatea realizărilor sale particulare (definirea stilului ca formă de expresie individuală a apărut tocmai pornind de la analiza creațiilor literare), stilul beletristic sau artistic a fost studiat cel mai adesea atomist. Interesând în primul rând trăsăturile stilistice individuale, cercetarea a fost făcută, după modelul istoriilor literare, monografic. Ansamblul a fost urmărit, în aceste condiții, de prea puține ori, chiar și atunci încercându-se sinteze doar la nivelul unor genuri⁸, curente literare⁹ sau (mult mai rar) al unor epoci¹⁰.

Comparativ cu scrierile aparținând creației artistice, textele non-beletristice (juridico-administrative, tehnico-științifice sau publicistice) au fost mult mai puțin cercetate¹¹.

Diferenței „cantitative” i se alătură numeroase diferențe „calitative” și de perspectivă. Cercetătorii, pornind de la constatarea că, în afara

⁵ Vezi, pentru bibliografia problemei, Ion Coteanu, Ion Dănăilă, *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme. Bibliografie*, București, 1970, p. 166–179; 246–270; Gheție, ISLRL, p. 148–174.

⁶ Vezi Ion Coteanu, *Stilurile moderne ale limbii române literare*, în LR, IX, 1960, nr. 2, p. 58–79; Coteanu, RL, p. 56–58; Lidia Sfirlea, *Contribuții la delimitarea stilurilor literare românești*, în SLLF, II, p. 193–204; Paula Diaconescu, *Structura stilistică a limbii. Stilurile funcționale ale limbii române literare moderne*, p. 237–241 și, mai recent, Dumitru Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, București, 1986.

⁷ Vezi sinteza discuțiilor la Gheție, ISLRL, p. 157–163.

⁸ Mihaela Mancaș, *Stilul indirect liber în româna literară*, București, 1972; Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Narațiune și dialog în proza românească*, București, 1991.

⁹ *Structuri tematice și retorico-stilistice în romantismul românesc (1830–1870)*, București, [1976], p. 179–253; vezi și articolele noastre, consacrate epitetului, comparației și metaforei utilizate de scriitorii romantici români, apărute în LR, XXII, 1973, nr. 3, p. 217–239, XXIII, 1974, nr. 6, p. 486–498 și SLLF, III, p. 9–38.

¹⁰ Paula Diaconescu, *Elemente de istorie a limbii române literare moderne*, I, p. 98–137, p. 109–129; Munteanu, Țâra, ILRL, p. 275–312; Mihaela Mancaș, *Limbajul artistic românesc în secolul al XIX-lea*, p. 9–128.

¹¹ Dintre studiile consacrate special acestor tipuri de texte, a se vedea, spre exemplu, Ursu, FTȘ; Rosetti, Cazacu, Onu, ILRL, p. 231–238; CILRL, III, p. 75–136; SILRL, I, p. 167–258; Paula Diaconescu, *op. cit.*, I, p. 948–136; Al. Andriescu, *Limba presei românești în secolul al XIX-lea*, Iași, 1979; Munteanu, Țâra, ILRL, p. 275–300.

literaturii artistice, personalitatea creatoare și deci fenomenele stilistice individuale au o importanță mai mică, au dat atenție prioritară normei lingvistice a textelor, cu insistență (ușor de înțeles și de explicat) asupra vocabularului. Lucrările astfel întocmite au încercat să dovedească în primul rând că stilurile non-artistice (și în special stilul tehnico-științific) au luat naștere abia la mijlocul secolului al XIX-lea¹², în același secol fiind plasată și constituirea stilului publicistic¹³, variantă funcțională prin esență modernă a limbilor literare.

În ceea ce privește scrierile care nu-au contribuit în mod direct și determinant la formarea structurii stilistice actuale a românei literare (ne gândim în primul rând la textele religioase, luate în ansamblu, dar și la vechi scrieri laice, precum așa-numitele „cărți populare” sau diversele tipuri de manuale), cercetătorii au avut în vedere, de obicei, norma lingvistică și mult mai rar organizarea lor stilistică¹⁴.

2. Elaborate aproape fără excepție din perspectiva românei contemporane, a cărei structură (lingvistică și stilistică) încearcă să o stabilească sau să o explice, cercetările la care ne-am referit anterior oferă doar informații sumare și nu totdeauna certe asupra genezei și evoluției stilurilor românei literare sau asupra relațiilor existente între acestea în decursul timpului.

Trecerea în revistă a rezultatelor consemnate în relativ puținele studii consacrate acestei chestiuni¹⁵ face apoi evidentă constatarea că absența din textele vechi a unor trăsături specifice stilurilor moderne nu înseamnă în mod obligatoriu inexistența stilurilor înseși, ci sugerează, cel mult, posibilitatea realizării variantelor funcționale ale vechii noastre limbi de cultură în alte forme decât cele actuale.

Pentru identificarea acestor forme și pentru stabilirea etapelor de evoluție stilistică a scrisului literar românesc, cercetarea trebuie întreprinsă de aceea din perspectiva epocii ilustrate de texte, iar descrierile sincronice trebuie corelate apoi, în diacronie, pentru a putea stabili evoluția diasistemului stilistic literar¹⁶.

¹² N.A. Ursu, *Crearea stilului științific*, p. 128–129; cf. Gheție, ISLRL, p. 78.

¹³ Al. Andriescu, *Dezvoltarea stilului publicistic în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în SILRL, I, p. 252–253.

¹⁴ A se vedea, în primul rând, Rosetti, Cazacu, Onu, ILRL, p. 61–74, 104–223; Cf. Munteanu, Țara, ILRL, p. 123–126; Lidia Sfârlea, *Contribuții la delimitarea stilurilor literare românești*, p. 149–206; Coteanu, SE, 140–145.

¹⁵ Pentru bibliografie, vezi sinteza înfocmită în Gheție, ISLRL, p. 168–170.

¹⁶ Pentru compatibilitatea investigației diacronice cu cercetarea stilurilor, vezi Șt. Munteanu, *Stil și expresivitate poetică*, p. 237–295, iar pentru raportul dintre sincronie și diacronie în cercetarea istorică a limbii, Eugen Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie*.

Aceasta întrucât stilurile sunt aspecte ale limbii literare constituite istoric și aflate în strânsă dependență cu nivelul general de dezvoltare a culturii. Ele sunt structuri funcționale constituite în timp și supuse permanent transformării. Sunt corpusuri de trăsături și ansambluri de norme ce includ elemente specifice unei anumite categorii de texte, indiferent de zona geografică de alcătuire, dar cerute și condiționate de o serie de factori extralingvistici, precum scopul comunicării, împrejurările în care se face aceasta, nivelul cultural al emițătorului (autor sau traducător) sau atitudinea lui față de receptor (cititor)¹⁷.

Trăsăturile unui stil pot fi rezultatul unei evoluții interne a limbii, pot apărea ca inovații particulare (în primul rând în scrisul beletristic), dar, de multe ori, sunt consecința preluării conștiente (prin traducere sau imitație) a unor modele. Totodată elementele care concurează la definirea unui stil pot fi specifice acestuia, lipsind din altele, sau pot avea doar o frecvență, o valoare și o funcție deosebite de la un stil la altul¹⁸.

Stilurile se definesc deci totdeauna prin opoziție cu alte structuri de același rang, iar elementele lor caracteristice devin suficiente pentru individualizare doar atunci când aparțin la cel puțin două compartimente ale limbii, lexicul și sintaxa (importanța acestora fiind însă diferită de la un stil la altul)¹⁹.

3. Pornind de la astfel de considerații teoretice și bazându-ne pe rezultatele cercetărilor întreprinse până în prezent²⁰, în lucrarea de față ne propunem să prezentăm principalele etape ale procesului de formare

Problema schimbării lingvistice, București, 1997, p. 209–247. A se vedea de asemenea, pentru cercetarea în diacronie a stilurilor literare, Paula Diaconescu, *Tratarea limbii române și stratificarea ei stilistică. Sincronie și diacronie în cercetarea stilurilor pentru TILR*, în SCL, XXIX, 1978, nr. 4, p. 431–437.

¹⁷ Pentru diversele definiții date stilului, vezi sinteza oferită în Gheție, ISLRL, p. 149–150.

¹⁸ În legătură cu acest ultim aspect al definirii stilului, cf. Lidia Sfirlea, *art. cit.*, p. 146.

¹⁹ Cf. Coteanu, SE, p. 135: „orice stil se caracterizează prin trei elemente componente: prin terminologie, prin modul de construire a frazei și prin modul de compunere a textelor“. În descrierea stilurilor, vom considera organizarea textului drept formă specială de realizare a structurii sintactice.

²⁰ În afara volumelor și a studiilor menționate în notele anterioare, a se vedea cercetările pe care le-am consacrat stilului celor mai vechi texte științifice românești (publicate în LR, XXIX, 1980, nr. 2, p. 111–122, XXX, 1981, nr. 1, p. 45–60, nr. 2, p. 139–147, nr. 3, p. 221–231, nr. 5, p. 505–514), dar și stilurilor beletristic, juridic-administrativ și tehnico-științific ilustrate de textele anterioare anului 1780 (*Stilurile limbii române literare în perioada 1532–1640*, în LR, XXXIV, 1985, nr. 6, p. 509–519, XXXV, 1986, nr. 1, p. 20–31, nr. 2, p. 110–115 și ILRLV, p. 241–260, 455–481).

a stilurilor limbii române literare vechi. Va fi o încercare de a schița evoluția structurilor specifice exprimării literare românești, din epoca primelor manifestări scrise ale acesteia până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, având convingerea că stilurile limbii române literare vechi și cele ale românei literare moderne sunt etape ale aceluiași proces, iar nu fenomene independente.

Textele avute în vedere pentru cercetare, alcătuite între 1532 și 1800, sunt, evident, în totalitate literare. Ele ilustrează deopotrivă traducurile (dominante înaintea secolului al XIX-lea) și literatura originală, opera marilor personalități culturale și rezultatul activității desfășurate de autorii minori sau anonimi. Pentru a obține o imagine cât mai concludentă asupra evoluției normelor stilistice, asupra ritmului și tendințelor acesteia, am cercetat izvoare ce aparțin tuturor zonelor țării, tuturor domeniilor de activitate intelectuală și tuturor perioadelor intervalului avut în vedere.

Deși s-a vorbit și se vorbește încă despre existența unui stil al textelor bisericești diferit de cel (sau de cele) ale textelor laice în perioada vechii române literare²¹, nu am făcut în mod deliberat distincție între scrierile destinate bisericii și cele profane. Cercetări preliminare ne-au arătat că, până în jurul anului 1700, cele două sfere de activitate intelectuală erau ilustrate de texte (traduse și originale) cu structură stilistico-lingvistică unitară. Fenomenele sintactice și lexicale de tip slavon, frecvent aduse în discuție ca argument pentru existența unui stil bisericesc erau, nu o dată, norme literare generale sau individualizau cel mult (prin frecvența sau valoarea unor elemente specifice) categoria cărților tehnice de cult. În secolul al XVIII-lea, anumite tipuri de scrieri, aparținând în primul rând stilului tehnico-științific, dar și celui administrativ-juridic (și aproape deloc celui beletristic) încep să facă distincție, din ce în ce mai marcată la nivelul vocabularului, între domeniile laic și religios²².

Separarea totală dintre cele două sfere ale culturii s-a produs însă, în scrisul literar românesc, abia în secolul al XIX-lea, când textele de cult, conservatoare, au continuat să promoveze normele lingvistice și stilistice ale vechii române literare²³, în vreme ce scrisul laic s-a înnoit și s-a

²¹ Rosetti, Cazacu, Onu, ILRL, p. 104; Munteanu, Țăra, ILRL, p. 120; Coteanu, SE, p. 140-145.

²² Vezi ILRLV, p. 256, 259, 471, 480.

²³ Continuând să păstreze diversitatea formală consemnată încă din perioada vechilor texte religioase (vezi Coteanu, RL, p. 55; Gheție, ILRL, p. 96-97), scrisul bisericesc actual diferențiază din punct de vedere stilistic textele beletristice (de lectură sau de cult), de textele tehnice (de cult), de textele de dezbateri morală sau dogmatică, respectiv de textele de drept canonic, ilustrând deci toate cele trei variante funcționale de bază ale limbii. Unii

modernizat, prin evoluție internă (și apropiere de limba vorbită), respectiv prin acceptarea unor puternice influențe ale limbilor romanice de cultură. În această ultimă perioadă, în care textele literare laice sunt singurele care trebuie cercetate în detaliu pentru stabilirea configurației stilistice actuale, scrisul bisericesc se transformă, prin varianta sa beletristică, în model stilistic, sursă a unor fenomene de tip arhaizant, utilizate de autorii unor lucrări alcătuite după 1850 pentru a evoca sau a sugera trecutul²⁴.

4. „Variante culturale ale românei literare”²⁵, stilurile funcționale sunt ansambluri de particularități lingvistice și expresive a căror evoluție este în mod firesc paralelă cu cea a sistemului de norme ale limbii de cultură. Paralelă, dar nu identică, întrucât evoluția normelor stilistice nu este și nu poate fi aceeași cu cea a normelor lingvistice.

După cum se știe, un fapt de limbă devine apt de utilizare stilistică de obicei după ce nu mai corespunde unei norme lingvistice uzuale. De aceea anumite particularități regionale sau arhaice sunt utilizate, spre exemplu, în mod sistematic pentru obținerea „culorii locale”, respectiv a celei „de epocă” doar la jumătatea secolului al XIX-lea, adică după constituirea normelor unice supradialectale²⁶. Faptele de limbă vorbită și cele specifice uzului popular devin și ele relevante din punct de vedere stilistic abia spre sfârșitul aceluiași secol, adică atunci când norma literară unică, pe deplin constituită atât în forma sa scrisă, cât și în cea vorbită, intră în opoziție evidentă cu variantele colocvială și populară ale limbii naționale²⁷.

autori consideră însă că ceea ce ei numesc, prin relație strictă cu conținutul, stil biblic sau religios constituie o variantă unitară a limbii române actuale (Lidia Sfirlea, *art. cit.*, p. 191–193; Marcu Mihail Deleanu, *Stilul religios al limbii române literare*, în LL, 1997, II, p. 28–39).

²⁴ Vezi Gh. Chivu, *Limba bisericesc între tradiție și inovație*, în *Comunicările „Hyperion”*, VI, București, 1997, p. 185–186; cf. T. Vianu, *Artă prozatorilor români*, I, București, 1966, p. 30, 45, 53.

²⁵ Gheție, ILRL, p. 149.

²⁶ Având în vedere, în esență, același tip de fenomene lingvistice devenite fapte de stil, Tudor Vianu afirma că perfecționarea modalităților de expresie artistică a fost favorizată, în secolul al XIX-lea, de constituirea normelor unice (T. Vianu, *Probleme de stil și artă literară*, București, 1955, p. 197; idem, *Etape în dezvoltarea artistică a limbii române*, în SILRL, I, p. 111–112).

²⁷ În această perspectivă, afirmațiile referitoare la utilizarea cu scop stilistic a regionalismelor, arhaismelor și a faptelor de limbă vorbită în textele (mai mult sau mai

Diferențe și mai evidente între evoluția normelor lingvistice și cea a normelor stilistice se constată atunci când privim procesul de evoluție a scrisului literar românesc prin prisma relației sale cu traducările. Fără să fie lipsite de importanță în stabilirea unora dintre particularitățile lingvistice ale textelor²⁸, traducările sunt, în schimb, determinante în structurarea lor stilistică. Stilurile literare înseși par a se fi constituit și dezvoltat prin influența directă și determinantă a modelelor promovate de traducători. S-au constituit prin copierea structurii originalului și apoi prin reproducerea lui fidelă²⁹ și s-au dezvoltat prin imitare (într-un „exercițiu după model”) și apoi prin desprinderea de tipare în cadrul creației originale.

Cu toate aceste diferențe de evoluție între normele stilistice și cele lingvistice, în istoria stilurilor limbii române literare de la 1532 la sfârșitul secolului al XIX-lea, adică de la primele texte prin care se săvârșește un act de cultură până la „apariția stilurilor individuale marcate prin puternica personalitate artistică a unor scriitori” precum Mihai Eminescu, Ion Creangă și Ion Luca Caragiale³⁰, se constată existența acelorași două mari epoci ca în istoria limbii literare înseși: epoca veche și epoca modernă. Iar limita convențională³¹ dintre cele două epoci poate fi considerată tot anul 1780, întrucât *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* a marcat nu doar „începutul unui lung proces de normare și unificare a exprimării culte”³², ci și pe acela al acțiunii deliberate și programatic aplicate de perfecționare a scrisului literar.

În cadrul epocii vechi pot fi distinse apoi, iarăși similar istoriei limbii literare, două mari perioade.

puțin) vechi trebuie privite cu prudență pentru a putea distinge între faptul stilistic real și „impresia” cercetătorului modern, falsificatoare „prin adaos” sau, dimpotrivă, „prin omisiune”. Vezi în același sens Ștefan Munteanu, *Stil și expresivitate poetică*, p. 240–245; Coteanu, SE, p. 135.

²⁸ Este vorba de regulă de fenomene sintactice sau de vocabular, puțin importante din perspectiva normelor generale ale limbii literare.

²⁹ A se vedea în primul rând scrisul vechi românesc, în care traducările bisericești, majoritare, erau reproduceri fidele ale originalelor, iar copiii modificau, cu foarte rare excepții (impuse de confruntarea cu originalul), doar trăsăturile lingvistice ce diferențiau variantele literare teritoriale.

³⁰ Paula Diaconescu, *Elemente de istorie a limbii române literare moderne*, I, p. 6.

³¹ Valoare convențională, deci relativă, au și celelalte date utilizate pentru delimitarea etapelor de evoluție a diverselor forme ale limbii literare. Vezi în același sens Gheție, ISLRL, p. 67.

³² Munteanu, *Țara*, ILRL, p. 9.

În prima, cuprinsă între 1532 și 1640, se constituie, prin traduceri ce respectă litera și spiritul originalului și prin reproduceri fidele ale acestora, cele dintâi variante stilistice ale limbii noastre de cultură. Anul 1532 marchează, până la apariția unor noi dovezi documentare³³, începutul traducerilor de cărți bisericești în limba română, iar anul 1640, apariția, exact în tiparul promovat de scrisul literar anterior, a *Pravilei* de la Govora.

În a doua perioadă, începută în deceniul de mijloc al secolului al XVII-lea și încheiată în jurul anului 1780, se produce perfecționarea și definitivarea structurii stilurilor limbii române literare vechi prin asimilarea, în jurul anului 1650, a unor noi modele stilistice³⁴ și apoi prin apariția, în jurul anului 1700, a scrisului literar original. Începuturile asimilării unor noi modele formale, diferite de cele slavone (care rămân specifice primului secol de cultură scrisă românească), devin evidente în momentul tipăririi marilor pravile laice (în 1646 și 1652)³⁵, iar scrisul literar original iese pregnant în evidență, după încercările lui Dosoftei și Miron Costin, prin operele lui Dimitrie Cantemir și Antim Ivireanul. Creația domnitorului-savant oferă, de altfel, prin elementele parodice cuprinse în *Istoria ieroglifică*³⁶, primele dovezi indirecte ale constituirii, în forme net diferențiate, a celor trei stiluri funcționale de bază: beletristic, juridic-administrativ și tehnico-științific.

Epoca modernă număra, la rândul ei, ca și etapa corespunzătoare din istoria limbii literare vechi, alte două perioade.

Prima dintre acestea, cuprinsă cu aproximație între 1780 și 1840, este o perioadă de tranziție. Stilurile limbii române literare își diversifică și își înnoiesc structura sub influența unor modele venite, la început sporadic,

³³ Sau până la stabilirea datei de copiere a tuturor textelor vechi românești (inclusiv a *Psaltirii Hurmuzaki*).

³⁴ Semne ale acestui proces pot fi detectate chiar în 1620, când Moxa, tipăritorul *Pravilei* de la Govora, a compilat *Cronograful*, sau în 1632, când Eustratie logofătul a transpus în limba română, după modele grecești, *Pravila aleasă*.

³⁵ Vezi Gh. Cronț, *Dreptul bizantin în Țările Române. Pravila Moldovei din 1646*, în „Studii”, XI, 1953, nr. 5, p. 33–59; V. Al. Georgescu, *La réception du droit romano-byzantin dans les Principautés Roumaines (Moldavie et Valachie)*, în *Mélanges H. Lévy-Bruhl*, Paris, 1958, p. 373–391.

³⁶ Vezi Gh. Chivu, *Dimitrie Cantemir și stilurile limbii române literare vechi*, în *Comunicările „Hyperion”*, IX, 2000, p. 153–161.

apoi, din jurul anului 1830, frecvent și programatic, din cultura europeană modernă³⁷.

În ultima perioadă, al cărei început este marcat, în 1840, de publicarea programului „Daciei literare”, prin care Mihail Kogălniceanu solicita limitarea numărului traducerilor și promovarea literaturii originale, stilurile își definitivează și își rafinează structura. Modelelor formale europene li se alătură modele interne, folclorice sau ale scrisului vechi. Iar, după o diversificare și o specializare stilistică fără precedent (acum își desfășoară activitatea marii autori, prin opera cărora stilul individual devine mai important, în scrisul beletristic, decât stilul colectiv), la sfârșitul secolului al XIX-lea, reapar, exact ca în perioada finală a epocii vechi, structurile stilistice de tip parodic. Opera comică a lui Ion Luca Caragiale dovedește astfel, prin pastişă, nu doar constituirea stilurilor literare moderne, ci și apariția unor diferențe formale semnificative între genuri, între specii literare și chiar între epoci culturale³⁸.

5. Consacrată descrierii stilurilor funcționale de bază ale limbii române literare, de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, lucrarea pe care o publicăm acum nu poate cuprinde, într-un număr limitat de pagini, toate aspectele importante ale unui proces complex și încă insuficient cunoscut. Ea este, de fapt, o introducere în cercetarea istorică a stilurilor limbii noastre literare, un punct de plecare pentru investigații și clasificări viitoare.

³⁷ „Curierul românesc”, publicația apărută în 1829, sub conducerea lui Ion Heliade Rădulescu, a pus în aplicare un program amplu de „traducții” din literatura universală. Sunt bine cunoscute, în acest sens, îndemnul lansat către traducători de C. Aristia, în 1837 (*Asupra traducției lui Omer*), și apoi în 1843 (*Chemare către folos, facere de bine și glorie*) și 1846 (*Început de bibliotecă universală*). (Vezi, pentru detalii, *Istoria literaturii române*, II, București, 1968, p. 257–259 și I. Hangiu, *Dicționarul presei literare românești (1790–1990)*, ediția a II-a, revizuită și completată, București, 1996, p. 132.) I. H. Rădulescu însuși scria însă, încă în 1828, în *Prefața Gramaticii românești*: „lucreze care cum poate și înlesnească-se traducțiile: cu traducțiile cele bune înfrumusețează și nobilește limba; prin ele intră în limbă toate frasurele și mijloacele de vorbire cele mai frumoase a deosebiților autori vestiți și, îmbrățoșându-le, le face ale sale” (Ion Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, Ediție și studiu de Valeria Guțu Romalo, București, 1980, p. 556–557).

³⁸ Vezi Șt. Munteanu, *Stilurile limbii în pastişa lui I. L. Caragiale*, în „Orizont”, XVII, 1966, nr. 3, p. 72–80.

Aceste investigații trebuie să aibă în vedere un număr mai mare de izvoare și un set mai cuprinzător de trăsături, în stabilirea cărora rolul intuiției trebuie limitat cât mai mult.

Analiza limbajului figurativ trebuie și ea rafinată și sistematizată printr-o mai bună raportare la rigorile stilistice ale diverselor epoci, în scopul evitării cât mai mult posibil a considerațiilor de tip impresionist.

Va trebui de asemenea aprofundată cercetarea relației dintre traduceri și originalele acestora și apoi aceea dintre textul de bază și copiile, respectiv variantele lui pentru a putea înțelege mai bine rolul modelelor în evoluția exprimării literare românești.

O atenție aparte va trebui apoi acordată literaturii religioase (beletristice, juridice sau tehnice), în vederea stabilirii, fără dubii, a poziției și rolului acestei componente de bază a culturii noastre scrise în evoluția românei literare.

În sfârșit, cercetări viitoare vor trebui să remedieze lacuna principală a lucrării de față, anume oprirea cercetării la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Interesați fiind de procesul de constituire a structurilor de bază ale stilurilor funcționale ale limbii române de cultură, am lăsat altor cercetători plăcerea sau dificultatea de a stabili evoluția ulterioară a variantelor scrisului nostru literar.

STILURILE LIMBII ROMÂNE LITERARE ÎN PERIOADA 1532–1640

1. Cultura românească scrisă este ilustrată, în primul secol al existenței sale, de un număr relativ mic de texte¹.

Din deceniile anterioare celei mai vechi tipărituri românești păstrate, *Tetraevangelul de la Sibiu* (1551–1553), a ajuns până la noi doar un *Cântec religios*, un apocrif de factură apocaliptică de mică întindere, tradus și transcris cândva între anii 1535 și 1555². Alte scrieri transpuse în românește înaintea anului 1551, uneori chiar în mai multe versiuni (*Apostolul, Evanghelia, Psaltirea, Catehismul, Tatăl nostru, Decalogul* sau *Simbolul niceano-constantinopolitan*)³, au văzut lumina tiparului sau au fost transcrise (uneori în repetate rânduri și în zone geografice diferite) abia între 1551 și 1588.

În acest interval de timp, marcat evident de activitatea desfășurată la Brașov de diaconul Coresi, au mai fost traduse și apoi imprimate *Liturghierul, Molitvenicul, Cazania* (în două versuri), *Cartea de cântece calvine*, primele două cărți ale *Paliei* și *Pravila*. Alte texte ilustrative pentru scrisul epocii, precum *Cazania la Paști, Cuvântul despre dumnezeire al lui Ioan Damaschin*, câteva fragmente evanghelice și diverse extrase religioase, toate scrieri de mică întindere, au fost conservate exclusiv prin copii manuscrise. La fel au ajuns până la noi, prin *Manuscrisul popii*

¹ Pentru evaluarea numărului și a tipurilor textelor românești anterioare anului 1640, ca și pentru considerații generale asupra perioadei traducerii, copierii sau tipăririi, respectiv a variantelor (versiunilor) acestora, a se vedea pe larg, Gheție, Mareș, OS, p. 191–431 și ILRLV, p. 77–85.

² Vezi sinteza opiniilor asupra acestui text românesc precocesian în Gheție, Mareș, OS, p. 374–376.

³ *Ibidem*, p. 417–418, 425–426.

Bratul, primele două rețete medicale românești și cel mai vechi text de magie (Începătura de nuiale).

După încetarea, în 1588, a activității de tipărire a cărții românești la Brașov, cultura scrisă în limba țării intră într-un evident declin. Scrierile religioase de mare întindere sunt, cu doar două excepții (*Octoihul și Leastvița*), absente, locul lor luându-l textele canonice mărunte (*Tatăl nostru*, în versiunea Luca Stroici, și *Cuvântul de înmormântare*, rostit de dascălul Toader), copiile (adesea fragmentare) de pe tipărituri anterioare (*Catehismul, Pravila, Cazania a II-a*) și, în special, scrierile apocrife (legende parabiblice sau hagiografice, grupate în miscelaneu cu structuri surprinzător de asemănătoare, precum *Codex Sturdzanus, Manuscrisul de la Ieud* sau *Codicele Todorescu*, ultimul reprodus fidel în *Codicele Marțian*). Decăderea scrisului bisericesc este compensată de creșterea relativă a numărului scrierilor laice, difuzate toate prin copii manuscrise. Apar acum primele acte de cancelarie redactate în limba țării, se manifestă interes pentru literatura juridică (*Glosele Bogdan*), sunt copiate traduceri ale unor „cărți populare“ (*Floarea darurilor, Alexandria*), ale unor scrieri astrologice (*Gromovnicul, Rojdanicul*), istorice (*Tabelele cronologice, Cronograful lui Moxa*) sau juridice (*Pravila de ispravă oamenilor, Pravila aleasă* tradusă, în 1632, de Eustratie logofătul).

2. Ilustrat inițial, cu câteva excepții nesemnificative, doar prin scrieri religioase (de cult sau de lectură bisericească, acceptate de biserică, dar și legende parabiblice sau hagiografice), scrisul vechi românesc evoluează, la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor, în condițiile încetării activității tipografice, spre scrieri cu conținut tot mai frecvent laic. Această treptată și încă nesemnificativă detașare de biserică este dublată de o evoluție formală deosebită. Cu cât ne depărtăm de epoca primelor tipărituri în limba română, exprimarea este mai clară, iar conținutul textului mai ușor de înțeles. Tipărirea și copierile succesive ale *Psaltirii*, textul care a cunoscut cele mai multe versiuni (9) dintre scrierile vechi românești, pun, spre exemplu, în evidență o permanentă perfecționare a redactării. Aceeași constatare este prilejuită de lectura comparativă a primei și celei de-a doua traduceri a *Cazaniei*.

Semnaltă atât în textele canonice, cât și în cele apocrife sau laice, atât în scrierile religioase dogmatice, cât și în cele de lectură bisericească, această perfecționare a scrisului literar este în primul rând o consecință a intensității crescute a actului de cultură constând în traducerea, revizuirea sau copierea textelor. Intervenția în textul imprimat sau copiat, permisă

în textele laice sau în cele apocrife, este însă frecvent constatată și în textele canonice. În cazul acestora din urmă, îmbunătățirile formale sunt, de regulă, rezultatul unei revizuirii sau confruntări menite să elimine greșelile de traducere sau să diminueze dificultățile de receptare a unor fragmente sau pasaje prea dependente, din punct de vedere formal, de original.

Perfecționarea formei textelor, vizibilă în primul rând în planul sintaxei (prin depărtarea de tiparul slavon, prezent frecvent în scrisul bisericesc, și apropierea de normele mai libere ale scrisului laic), nu poate însă pune în umbră importanța modelului stilistic al originalului. Promovat în timpul slujbelor (inițial în formă slavonă și apoi în formă românească), el a fost susținut și în afara bisericii de prestigiul dovedit al cărții tipărite. Modificările intervenite în copiile ce au la bază un text imprimat sunt de aceea mult mai puține decât cele apărute în copiile executate de pe originale manuscrise⁴.

3. Stilurile ilustrate de textele scrise sau tipărite între anii 1532 și 1640 au fost puțin studiate până în prezent, în primul rând din cauza interesului acordat de specialiști altor aspecte ale limbii române literare vechi⁵.

S-a constatat totuși că scrierile juridice și administrative conțin elemente ale unui început de stil juridico-administrativ⁶, denumit în unele studii și stil oficial⁷. În producțiile beletristice și în cele istorice care aparțin epocii anterioare anului 1640 au fost identificate particularități ale unui alt stil, numit, în opoziție cu cel anterior, neoficial⁸. În această ultimă variantă stilistică a limbii române literare vechi a fost inclusă, de către unii autori, și cea mai mare parte a literaturii bisericești⁹. Această literatură, neunitară din punctul de vedere al exprimării și al organizării discursului¹⁰, întrucât grupează atât scrieri cu caracter beletristic (*Evangelhiile*, *Psaltirea*) sau cu subiect istoric (*Palia*, *Faptele apostolilor*), cât și texte de „exegeză teologică” (*Cazaniile*) sau privind modul

⁴ Vezi și I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 323.

⁵ Pentru bibliografia problemei, vezi Gheție, ISLRL, p. 168–170; Coteanu, SE, p. 207–214.

⁶ Coteanu, RL, p. 91; Munteanu, Țâra, ILRL, p. 121; Gheție, ILRL, p. 98.

⁷ Gheție, ILRL, p. 98; vezi și Lidia Sfirlea, *art. cit.*, p. 195–196, 198.

⁸ Gheție, ILRL, p. 98; vezi și Lidia Sfirlea, *art. cit.*, p. 195–197, 198–200.

⁹ Gheție, ILRL, p. 71; vezi și Coteanu, RL, p. 55–56.

¹⁰ Coteanu, RL, p. 55; Gheție, ILRL, p. 96–97; cf. D. Macrea, *Pe marginea discuțiilor despre limba literară*, în C Lingv., III, 1958, p. 27; Munteanu, Țâra, ILRL, p. 120.

de desfășurare a slujbei bisericești (*Liturghierul, Molitvenicul*)¹¹, este considerată, în unele lucrări, variantă stilistică independentă, diferită de variantele stilistice ale scrierilor laice¹². În cadrul cazaniilor, care, pentru clarificarea parabolilor textului din evanghelii, utilizează mijloacele retoricii și didacticii, au fost identificate elemente ale unui stil științific rudimentar¹³, în condițiile în care, în perioada 1532–1640, nu se poate vorbi încă de o literatură științifică propriu-zisă¹⁴.

Subordonate toate scrisului vechi românesc, aceste variante stilistice au fost, în sfârșit, încadrate într-un stil (limbaj) cult, opus, în ansamblu, printr-o serie de trăsături suficient de tranșante, unui stil (limbaj) popular¹⁵.

4. Obținute cu metode neunitare și fiind, din această cauză, uneori divergente, considerațiile făcute pe marginea organizării stilistice a celor mai vechi texte scrise în limba română se dovedesc insuficiente pentru conturarea unei imagini concludente asupra începuturilor exprimării literare românești¹⁶.

Încercând o abordare nouă, care să țină seamă de faptul că stilul este o categorie istorică, strict dependentă de nivelul de dezvoltare a unei culturi, am reușit să identificăm, pentru perioada 1532–1640, trei categorii de scrieri literare, pe care le-am numit, prin similitudine cu scrierile care au astăzi aceeași funcție culturală: a) beletristice, b) juridice și administrative și c) științifice și tehnice.

Acceptând ideea că un stil se definește prin opoziție cu alte structuri de același rang, de care îl diferențiază în primul rând vocabularul și sintaxa (adică structura și organizarea frazei, dar și modul de compunere a textului)¹⁷, aceste trei clase de scrieri au fost stabilite pe baza trăsăturilor formale dominante. Textele „mixte” (de tipul *Molitvenicului*, spre exemplu) nu formează de aceea o categorie aparte. De asemenea, nu vom face distincții între scrierile laice și cele religioase și nici între lucrările originale și cele traduse.

¹¹ Coteanu, RL, p. 56; cf. Coteanu, SE, p. 140–141 (unde se consideră că ultimele două tipuri de scrieri religioase aparțin stilistic limbajului teologico-filozofic).

¹² Munteanu, Țara, ILRL, p. 121.

¹³ Coteanu, RL, p. 55–56; cf. Coteanu, SE, p. 182.

¹⁴ Gheție, ILRL, p. 97.

¹⁵ *Ibidem*, p. 98.

¹⁶ Vezi și sinteza întocmită în Gheție, ISLRL, p. 168–170.

¹⁷ Vezi mai sus, p. 24.

1. Componentă principală a scrisului vechi românesc (datorită ponderii pe care o dețin în cadrul primelor scrieri traduse sau alcătuite în limba română), textele beletristice copiate sau tipărite între 1532 și 1640 aparțin în marea lor majoritate literaturii bisericești. În cadrul acestei literaturi primatul îl au textele canonice de lectură (*Psaltirea*¹, *Apostolul*², *Evangheliile*³, toate conservate în numeroase versiuni, tipărite sau manuscrise, *Palia*⁴ și *Leavșița*⁵) sau de slujbă (*Cazaniile*⁶, *Molitvenicul*⁷ și *Cartea de cântece*⁸) / Scrierile apocrife, grupate, cu

¹ Ne referim în primul rând la cunoscutele psaltiri coresiene (tipărite la Brașov în 1570, 1577 și 1589) și la cele rotacizante (*Scheiana*, *Voronețeană* și *Hurmuzaki*), dar avem în vedere și așa-numita *Psaltire Ciobanu* (BAR, ms. rom. 3465). Pentru psaltirile coresiene din 1568 și 1576–1578, vezi Gheție, Mareș, OS, p. 304–305.

² Din secolul al XVI-lea s-au păstrat trei versiuni românești ale acestui text: *Codicele Voronețean*, *Codicele Bratul* și tipăritura coresiană apărută în c. 1566. Tot din perioada anterioară anului 1600 datează probabil fragmentele din așa-numitul *Apostol Iorga* (vezi, pentru sinteza opiniilor referitoare la acest text, Gheție, Mareș, OS, p. 204–207), iar de la începutul secolului al XVII-lea câteva apostole manuscrise (vezi Costinescu, CV, p. 67–69).

³ A se vedea în primul rând *Tetraevanghelul slavo-român*, tipărit la Sibiu în 1551–1553, *Tetraevanghelul* coresian din 1561 și copia executată, în 1574, de Radu de la Mănăești. Fragmente întinse din *Evanghelia* după Matei și din *Evanghelia* după Ioan apar însă, alături de versete dispartate, și în *Manuscrisul popii Bratul*.

⁴ Orăștie, 1582.

⁵ BAR, ms. rom. 5419. Vezi Florentina Zgraon, *Considerații filologice asupra primei traduceri manuscrise a „Scării” lui Ioan Sinaitul*, în LR, XXV, 1976, nr. 3, p. 275–287.

⁶ Includem sub acest nume generic, în afara celor două tipărituri coresiene (apărute în 1567–1568, respectiv în 1581), a copiilor fragmentare din *Cazania a II-a* (CTd., 1^r–27^v, 96^v/14–98^v; MI, 183^v–189^v) și a celor patru variante ale *Omiliei la Paști* (CS¹, 79^r/11–79^v; CS², 63^v–67^v; CB, 454–458 și *Cazaniile Iorga*: N. Iorga, *Câteva documente de cea mai veche limbă românească (sec. al XV-lea și al XVI-lea)*, București, 1906, p. 8–14), predicile copiate în *Codicele Sturdzan* (f. 110^r–115^v), în *Codicele Todorescu* (f. 99^r–106^v) și aceea rostită, în 1639, de dascălul Toader (BAR, ms. rom. 167, f. 1–5).

⁷ Avem în vedere, alături de tipăritura coresiană cu acest nume, apărută o dată cu *Cazania I*, rugăciunile independente transcrise în *Codicele Sturdzan* (f. 76^r, 108^v/5–110^r/4), acelea aflate în *Cazania a II-a* (p. 631–632) și în *Catehismul* lui Coresi (f. 6^v/13–8^r/7, 8^v/4–15).

⁸ Deși textul incomplet, cunoscut în literatura de specialitate sub numele *Fragmentul Todorescu*, conține, alături de un cântec de înmormântare, respectiv, de patru laude bisericești, și cinci cântece ce provin din prelucrarea psalmilor (vezi I. Gheție, în TR, p. 263), utilizarea lui în biserică, în timpul serviciului religios (vezi I. Gheție, *loc. cit.*), ne-a determinat să-l alăturăm scrierilor bisericești de slujbă. În ceea ce privește *Catehismul* și *Liturghierul*,

excepția *Cântecului religios*, tradus și copiat foarte probabil în Muntenia, cândva între anii 1535 și 1555⁹, în binecunoscutele miscelane *Sturdzan*¹⁰, *Todorescu*¹¹ și *de la leud*¹², au, după cum arată numărul redus de copii, o pondere relativ scăzută în ciuda structurii lor literare extrem de accesibile.

Literatura laică, semnalată abia la sfârșitul secolului al XVI-lea, este reprezentată numai prin copiile manuscrise ale traducerii celor două binecunoscute cărți populare, *Floarea darurilor*¹³ și *Alexandria*¹⁴. Lor li se alătură, în 1620, *Cronograful* tradus de călugărul oltean Mihail Moxa¹⁵, care, prin felul de prezentare a evenimentelor, prin absența intenției de a le pune în relație pentru a le explica și prin utilizarea mijloacelor artei literare, se dovedește a nu fi încă un text științific.

Încadrate aproape fără excepție în seria traducerilor¹⁶, textele beletristice românești anterioare anului 1640 prezintă numeroase particu-

texte „mixte” din punct de vedere stilistic (în ultimul apar și rugăciuni și psalmi), caracteristicile lor dominante ne-au determinat să le includem în categoria scrierilor științifice și tehnice (vezi mai jos, p. 66–67).

⁹ BAR, ms. rom. 494, f. 34^r–36^r. Vezi Alexandra Roman, *Un text românesc precocesian*, în LR, XXV, 1976, nr. 5, p. 463–467, și Gheție, Mareș, OS, p. 374–376.

¹⁰ BAR, ms. rom. 447; vezi Gh. Chivu, *Codex Sturdzanus*, București 1993.

¹¹ BAR, ms. rom. 5484; vezi N. Drăganu, *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București – Leipzig – Viena, 1914.

¹² BAR, ms. rom. 5032; vezi Ion Gheție și Mirela Teodorescu, *Manuscrisul de la leud*, București, 1977.

¹³ BAR, ms. rom. 4620. (Pentru datarea textului, vezi Al. Mareș, *Cea mai veche versiune românească a „Florii Darurilor”*, în LR, XXXII, 1983, nr. 3, p. 222–227). O versiune a aceleiași traduceri este copiată în ms. rom. 3821 (BAR), f. 78–126^v (Alexandra Roman-Moraru, *Cea mai veche versiune românească a „Florii Darurilor”. Filiație și localizare*, în VTR, p. 280). Vezi, pentru ultima editare a textului, Alexandra Roman-Moraru, *Cele mai vechi cărți populare în limba română, I. Floarea Darurilor. Sindipa*, București, 1996, p. 119–182.

¹⁴ BAR, ms. rom. 3821, f. 1–77; vezi N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească*, București, 1922, p. 82–118.

¹⁵ Vezi ultima ediție a textului, realizată de G. Mihăilă, în Mihail Moxa, *Cronica universală*, București, 1989, p. 95–223.

¹⁶ *Cazanăa rostită la înmormântarea Ciogoloaiei*, întocmită în 1639 de dascălul Toader, în Calafendești, a fost considerată, datorită structurii și absenței unui text din care să descindă integral, prima scriere originală din literatura română. Vezi, referitor la acest text, Vasile Pârvan, *Un vechi monument de limbă românească*, în „Convorbiri literare”, XXXVIII, 1904, p. 919–946, 976–1000; Gh. Ceaușescu, *Model compozițional și intenție literară într-un vechi discurs românesc*, în „Revista de istorie și teorie literară”, XXX, 1981, nr. 2, p. 203–205; cf. *Crestomația limbii române vechi, I (1521–1639)*, București, 1994, p. 207–210; ILRLV, p. 84.

larități stilistice specifice, care, fără să fie totdeauna rodul intenției artistice sau al talentului literar al traducătorilor, indică, încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea, mânuirea sigură și nuanțată a limbii române.

2. În domeniul morfologiei, cele mai numeroase caracteristici pot fi consemnate în cadrul flexiunii verbului.

Se impune în primul rând atenției absența oricărei restricții în selectarea persoanelor, modurilor, timpurilor sau diatezelor. Trecerea de la o formă verbală la alta se face, chiar în contexte restrânse, independent de caracterul obiectiv sau subiectiv, de structura narativă sau retorică a textului: „*Mirară-se toți și nu se dumiriia, unul cătră alalt grăia ce amu să fie aceasta, e alții bățjocuriia, grăia că de must împluși sânt*“ (CPr., 8), „*Și toată bucuria se aveți, frații miei, cându întru năpasti în totu chipul cădeți, știindu că ispita cu a voastră credință face rrebdare, iară rrebdarea lucru desfârșitu se aibă, se fiți sfârșiți și în totu întregi nece întru ura lipsiți*“ (CV, 55^{r-v}), „*Derepce și după botegiure greșim și după făgăduită ne rugăm se lase noao. Mai vârtosu arată noao, ca vremu răbdători să fimu, că așa va lăsa elu noao, ca noi vremu lăsa vinovațiloru noștri*“ (CS¹, 120^{r-v}), „*De-acia stătu împărat mare pre lume Chir și au împărățit 30 de ai. Și slobozi Chir ovreaii den robie și-i lăsă să-și facă cetate în Ierosalim și în besereca Sionului, că se împlură atunce 70 de ani de când era robiți*“ (MC, 351).

În cadrul acestei libertăți de selecție se poate observa totuși apariția mai frecventă sau, uneori, tendința de specializare a unor anumite forme verbale, în special în cadrul modului indicativ.

Astfel, persoanele I și a II-a apar în primul rând în scrierile de tip retoric (psaltiri, cazanii, predici, rugăciuni): „*Spodobescu-mă ție, Dumnezeul meu dulce, că ești tu mie domn, roditoriul și făcătoriul meu și descumpărătoriul meu dulce!*“ (CM, 263^v), „*Ustenii în suspinile mele și lau în toate nopți stratul meu, cu lacrimile mele așternutul meu ud*“ (CP¹, 7^r), „*Mare-i noauă veselie când ne vom îngrupare, că iară vom fi într-una, cu Dumnezeu vom lăcu!*“ (FT, 1^r), „*În spurcăciune amu spurcămu-ne sufletul, în păcate și în părăsire amu lăcu!*“ (CS¹, 109^r), „*Tu, ceta ce pomenesti și-ț aduci amente de răutatea...*“ (VL, 115^v). Exemple numeroase pot fi întâlnite de asemenea în scrierile narative care folosesc vorbirea directă: „*Și acmu rogu-te, doamnă, nu că porâncită noao scriu ții, ce acăea ce și ne avem dentâiu, de să ne iubim unul cu alalt*“ (CPr, 205–206), „*Și amu eu legatu-su cu duhul de viiu întru Ierosalim și nu știu ce mi se va tâmpla într-însu...*“ (CV, 10^r), „*Pasă după mene*

și crede în domnedzeul meu și giura-ți-mă-voiu înaintea domnedzeului miu să fii doamnă mie“ (CS¹, 94^{r-v}).

Persoana a III-a este consemnată în schimb, aproape în mod firesc, mai frecvent în ultima categorie de scrieri amintită: „Într-acea vreme îmbla Isus lângă mare Galileiului, vădzu 2 frați, Simona, ce se chiiamă Pătră, și Andrei, frate-seu“ (TS, 3^r), „Apropie-se cătr-însul muiarea, în stăclă mir având de mult preț, și-l vărsă în capul lui șazănd. Văzură ucenicii lui și nu ogodiră“ (CT, 57^v-58^r), „Și când Faraon ară fi sosind aproape cătră ei, rădicară ochii săi sus feciorii lu Israil și iaca eghipteanii veniia denapoi după ei“ (PO, 224), „Iară Dumnezeu știu aceasta și le ponoslui pentru neascultarea lor și-i scoase den raiu, de-i pedepsi cu ostenit și cu ghimpi ce împung și cu durori să se hrănească și cu sudori să lucrăze pământul“ (MC, 347).

Textelor de tip narativ le este apoi specifică utilizarea frecventă a perfectului simplu, care, prin numărul mare de apariții, tinde să devină timp al povestirii¹⁷: „Și merse în măgura Eleonului și să rugă lu Dumnezeu ... și dzise“ (CS², 31), „Și Fisoghia trimise un voinic... și el vine și o luo în chizășie“ (FD 1592-1604, 476^r), „Și merse 7 zile și ajunseră la un iezer limpede și cu apă frumoasă și zise Alexandru să să hodinească oștile și puseră tabără“ (CN, 19^r). Imperfectul, înregistrat și el cu această valoare în câteva dintre sursele parcurse, are, la nivelul ansamblului, o pondere mai mică decât perfectul simplu: „Într-acălea zile era u<n> om... și ruga-se întru ascunsu cătră domnul“ (CS¹, 90^r), „Mihail se îndeletniciia cu jocurile, făcea vârtelniță și se făcea sechirașu de îmbla cu carul cu 4 cai, prindea cumătri, boteza fiini, cununa...“ (MC, 387).

Prin atestările deosebit de numeroase, imperativul, ca mod al poruncii, al rugăminții sau al îndemnului, este caracteristic textelor retorice: „Învățați drept aceea, fiii miei, a noa oară!“ (CC¹, 46^v), „Pleacă cătră mine urêchea ta! Pripeaște a mă apuca! Fii-mi în zeu ajutoriu și în casă de scăpare spăsește-mă!“ (CP², 48^v), „Ia-mi, dzeule, rruga mea, nu părăsi rrugăciunrea mea!“ (PH, 43^r), „Cântați și bucura<ti>-vă și cântați!“ (PV, 12^r), „Vedeți-mă fără glas...!“ (CTd., 69^r), „Înțelegeți, oameni nebuni, că limbele păgâne... încă după leagea lor îmblă!“ (MI, 172^v). În textele narative, unde imperativul, specific adresării directe, exprimă de obicei un sfat sau o poruncă, aparițiile lui

¹⁷ Cf. Gheție, ILRL, p. 84.

sunt, în ansamblu, mai puțin frecvente: „*Fiți deșteptați și vă rugați se nu intrați în ispită!*“ (TS, 109^r), „*Nu ciudireți-vă, frații miei!*“ (CB, 356), „*Pasă după mine, Pavele, ... să-ți arăt locul svinților!*“ (CTd., 52^v), „*Pasă, pasă, Alexandre...!*“ (CN, 16^v).

Rapida schimbare a formei verbului, trecerea de la relatarea subiectivă la cea obiectivă, de la narațiune la dialog, la confesiune ori rugămintă impun, din nevoia de a fi evitate confuziile dintre persoane și mai ales pentru a insista asupra ideii exprimate, apariția cu o frecvență deosebită a pronumelor personale și posesive de persoana I și a II-a, în special în cadrul textelor de tip retoric: „*Vedem aicea, frații miei, cum numai pentru evangheliia pre noi ne urăsc și se rădică lumea spre noi*“ (CC¹, 41^r), „*Rugămu tine cum să ne ierți toate păcatele cu care am greșit astăzi ție!*“ (CM, 253^v), „*Îspovedescu-mă ție, Doamne, cu toată inema mea. Spuii toate ciudesele tale. Veselescu-mă și mă bucur de tine*“ (CP¹, 11^r), „*Și eu cătră tine, Doamne, chiemaiu în demâneța, rugăciure me ainte apuca-te-va*“ (PS, 284).

Limba vechilor scrieri beletristice românești se caracterizează de asemenea prin apariția a numeroase substantive în cazul vocativ. În psaltire, cazanii, predici și rugăciuni ele subliniază caracterul retoric al textului: „*Murmânte, primеște trupul meu!*“ (CR, 34^r), „*Frații miei, botezul trebuiaște să-l ia omul la sine cu credință dereaptă*“ (CM, 254^v), „*Doamne, pleacă-mă în dereptatea ta!*“ (CP¹, 5^v-6^r), „*Ascultă, dzeu, ruga mea!*“ (PH, 50^r), „*Ome, pomenește despre cea moarte tristă...!*“ (FT, 1^r), „*Să ne învățăm și să înțelegem, fraților, cât, iaste puterea smerenicii!*“ (CC², 10), „*Vedeți, creștini blagosloviți, lucru de obidă și plin de spaimă*“ (TP, 4^r).

În scrierile de tip narativ, formele substantivale de vocativ indică, alături de alte elemente (imperative, intonația interogativă etc.), utilizarea vorbirii directe: „*Fătul miu, pasă astădz și lucră în viaa me!*“ (TS, 81^r), „*E voi, dragilor, pomeniți graiurile de ainte zile!*“ (CB, 387), „*Serpui, feciorii năpârciei, cum să fugiți de județul...?*“ (CT, 51^r), „*Bărrbați izrailiteni, agiutați!*“ (CV, 16^v), „*Soro Melintie, deschide-mi stâlpul să întru!*“ (CS², 58^v), „*O, dragii mei și dulci frați machidonenilor, crez mult război făcut-am!*“ (CN, 3^r).

O frecvență și un rol stilistic similar aceloră ale vocativului au interjecțiile. Înregistrate de regulă în textele de tip retoric: „*Vaide de toți păcătoșii și mai vârtos nemilostivilor!*“ (CC², 35), „*O, fericatu părinte... ce are feciori ca aceia!*“ (CS¹, 119^r), „*O, amar rodului omenescu! O, iute voao, păcătoșilor!*“ (CTd., 62^r), „*O, preaiubire direptăției! O, perire și*

stricare bunătaților!“ (VL, 114^v), interjecțiile pot fi consemnate și în pasajele ce presupun adresarea directă, cuprinse în scrierile de tip narativ: „Vai de voi, cartularilor și duhovnicilor fațarnicilor...!“ (TS, 89^v), „O, plinul de tot hicleșugul și de toate rălele...!“ (CPr., 58), „Ni, să facem cărămide și să ardem!“ (PO, 40), „O, fratele meu cea bunul...!“ (FD 1592–1604, 487^v), „Iani să spunem de Nil“ (MC, 362).

3. Frecvența ridicată a vocativelor și a interjecțiilor constituie o caracteristică definitorie și pentru sintaxa vechilor texte beletristice românești, întrucât multe dintre ele sunt cuvinte fără funcție sintactică.

Acestei particularități i se alătură, tot la nivelul sintaxei propoziției, încă una, sugerată de asemenea de exemplele reproduse în paginile anterioare: scăderea, în ansamblu, a numărului subiectelor (multe dintre ele fiind incluse sau subînțelese) comparativ cu acela al predicatelor. În cadrul acestei ultime părți de propoziție, scoase adesea în prim-planul exprimării, predicatul verbal sunt apoi mult mai numeroase decât cele nominale: „Și văzu că pre ogoadă iaste iudeilor, adause, prinse și Pătru. Era în zilele de azimite. Că prinseră-l, băgă-l în temniță, deaderă-l a patru voinici în patru zile să păzească el.“ (CPr., 54), „Lepădați de la voi dumnezeii striini carii sânt între voi și vă curățiți, schimbați-vă și veșmintele voastre că, sculându-se, în Vetheal vom merge sus și acolo oltariu vom face lu Domnezeu.“ (PO, 119), „Și veni un lup den pădure și purta gătejii de băga în foc, iară un vultur bătea cu arepile și aducea vânt de-l ațița“ (MC, 254).

Această tendință sintactică, observată în primul rând în textele narrative, își găsește explicația în structura frazei celor mai multe dintre scrierile beletristice românești: o structură simplă, realizată frecvent prin juxtaținere sau coordonare (de obicei copulativă): „Văzu-l el o roabă șezând pre lumină și căută spr-insul, zise.“ (CT, 173^v), „Graiurile mele socotăște, Doamne, înțellege chemarea mea, ia aminte glasul rugăciunii mele, împăratul meu și Dumnezeul meu!“ (CP¹, 5^r), „Ia-mi, dzeule, rruga mea, nu părăsi rrugăciurrea mea, ia-mi amente și mă audzi!“ (PH, 43^r), „Ce, să nu cumva să tinză mâna sa și să ia den lemnul vieții și să mănânce și să viadză până în vecie, slobozi el domnul Domnezeu afară den raiul dulceției“ (PO, 21), „Deci gustă și deade și lu Adam de mână, iară numai cât se văzură goli și se rușinară de alt“ (MC, 347).

În cadrul acestei structuri sintactice o notă aparte o aduce utilizarea deosebit de frecventă a propozițiilor interogative: „Și dreptu care vină junghe elu...?“ (CB, 356), „E să ați amu iubi ceia ce iubesc voi, care plată?“ (CT, 9^v), „Care mă va băga în cetate de stare?“ (PV, 21^v), „Pentru

ce ai făcut cu mine aceasta? Că ce n-ai spus mie că ți-e muiare?“ (PO, 45), „Lemnul lu Dumnedzeu maslinu, vădzuși dracul fugindu și u<n> cocon ducându?“ (CS², 60^v), „De unde viniți, îngerii mei, de aduceți acele sarcini grele și veniți ponosiți?“ (CTd., 50^v).

Solicitând efectiv o informație în cadrul scrierilor narative (vezi citatele anterioare), propozițiile interogative se constituie în forme retorice ale adresării în cazanii, psaltiri, cântece bisericești, predici sau rugăciuni: „O, vai de voi, păcătoșilor, dară voi cându vadul veți treace?“ (CR, 35^v), „Deaca se-au măriia lui sculat den moarte, ce trebuiaște lor să facă?“ (CM, 254^v), „Ce plângem, când casa lui este-n părăția domnului?“ (FT, 1^v), „Cere mă va băga în cetate de stare sau cire mă va derepta pâra la [I]domeiu? Au nu tu, Doamne, împenseși-ne și nu ieșiș, Doamne, în vârtutea noastră?“ (PV, 21^v).

Fraze de tipul celor reproduse conțin uneori, tot datorită unor principii ale retoricii, răspunsul (indirect) la întrebare: „O, va<i> de voi, oamenilor păcătoșilor și necuraților, ce să-m fie mie bun aurul și mărgăritarul și avuția voastră de pre pămă<n>tu, când târgul se-au târguit și ușile se-au închis și soarele au apus?“ (CR, 35^v). Alteori interogativele retorice sunt urmate de o enunțiativă în care este formulat răspunsul: „Ce va fi viața noastră? Aburu iaste, cea ce puținelu ivêște-se, după acea piare“ (CV, 65^v), „Cine amu sânt împrejurul lui? Aiavea că toți sfinții carei apropiu-se lui cu lucruri bune“ (CC², 13), „Au eu focul doară-l gătise voao? Ba nu-l gătise voao, ce-l gătise dracului și îngerilor lui“ (CS², 111^v) sau de o altă interogativă care îndeplinește același rol: „De unde sântu oștile și sfadele întru voi? Au nu-s de acicea din dulcêtele voastre cêlce ce voinicescu întru mădularele voastre?“ (CV, 63^v-64^v).

Interogativelor li se alătură, cu aceeași valoare retorică și în același tip de scrieri (dar cu atestări mult mai puțin numeroase), invocațiile retorice: „Pleacă-ți, Dumnezeu, urechile tale pre rugăciune creștinilor tăi, ia-le la tine rugăciune lor slugilor tale!“ (FT, 2^v), „Miluiaște-ne, Doamne, după mare mila ta și după multul eștinsugului tău! Curățește multul greșaleloru noastre!“ (CS¹, 109^v).

4. Ordinea cuvintelor în cadrul scrierilor cercetate se subordonează de cele mai multe ori regulilor gramaticale curente în epocă sau necesității de a evidenția o anumită idee, acest ultim deziderat impunând plasarea elementelor esențiale pentru comunicare în pozițiile cheie ale propozițiilor sau frazelor¹⁸. În afara acestei caracteristici, specifică, în

¹⁸ Vezi la p. 40, datele referitoare la topica predicatului verbal.

fond, tuturor variantelor scrisului literar vechi românesc, se impune atenției un aspect interesant al topicii unora dintre scrierile beletristice parcurse: plasarea auxiliarului după verbul de conjugat, uneori chiar la începutul frazelor, formele inversate alternând cu același verb sau (mai rar) cu altul având elementele componente în ordine normală¹⁹: „Cu ce giudecate *vreț giudeca giudeca-vor* pre voi și cu ce măsură *masurat masura-se-va* voo“ (TS, 14^r)²⁰, „Părintele meu de acmu *lucra-va* și eu voi *lucra*“ (CT, 191^v)²¹, „Blagoslovit domnul în veaci! *Fi-va și va fi!*“ (PH, 76^v)²², „Cu nusul *am mâncat și băut-am* cu nusul“ (CPr, 48)²³, „*Vedea-vor(u) și vor(u) asculta*“ (CS², 56^v; CTd., 96^r), „în locul cela bunul *veseli-ne-vom și văm mânca* pite“ (CC², 289).

5. Dacă particularitățile morfologice, sintactice și acelea privind ordinea cuvintelor individualizează vechile scrieri beletristice românești adesea numai prin frecvența cu care sunt utilizate, figurile de stil se constituie într-o trăsătură definitorie a stilului beletristic, prezentă doar accidental în textele juridico-administrative sau în acelea tehnice și științifice contemporane²⁴.

Dintre figurile semantice, utilizate aproape totdeauna ca elemente retorice și numai în mod cu totul excepțional ca mijloace de sensibilizare a imaginii artistice, cele mai frecvent înregistrate sunt comparațiile²⁵.

¹⁹ Vezi și Densusianu, HLR, II, p. 414; Gheție, ILRL, p. 93. Topica nefirească, greoaie, constând în separarea componentelor grupului verbal sau ale celui nominal prin intercalarea unui sau mai multor cuvinte, înregistrată în multe scrieri beletristice vechi românești, dar și în texte aparținând stilului juridico-administrativ (vezi, pentru exemple, Densusianu, HLR, II, p. 413–414; Dragoș Moldovanu, *Formațiile premorfologice în limba română veche*, în ALIL, XXVI, 1977–1978, p. 45–69; Ion Gheție, Florentina Zgraon, *În legătura cu formațiile premorfologice în limba română veche*, în SCL, XXXII, 1981, nr. 2, p. 179–181), pare a fi caracteristică scrisului literar vechi românesc în ansamblu și nu doar variantei sale artistice.

²⁰ Pasajul corespunzător din *Tetraevanghelul* coresian conține și el inversiunea: „în județ *ce veți judeca judeca-se-va* voao și în cumpănă *ce veți cumpăni cumpăni-se-va* voao“ (CT, 12^r).

²¹ Pasajul lipsește din *Evangeliarul de la Sibiu*.

²² În psaltirile coresiene și în *Psaltirea Scheiana*, în pasajul respectiv apare „*Fi-va. Fi-va*“. În *Psaltirea Voronețeană* psalmul LXXXVIII lipsește.

²³ Pasajul lipsește din *Codicele Voronețean*.

²⁴ Avem în vedere doar figurile de stil cu valoare și funcție expresivă, nu și pe acelea lexicalizate sau gramaticalizate, respectiv pe cele apărute prin traducerea sau calchiera unor termeni sau sintagme străine.

Ele au, de regulă, o structură simplă, ambii termeni aparțin concretului, (cel de-al doilea are rol plasticizator), iar comparantul, desemnând realități foarte cunoscute, face adesea inutilă prezența termenului care mijlocește relația comparativă: „fu de năprasnă den ceri hreamăt ca o bură purtată de vânt“ (CP^r, 7), „cum vedzi, sântem, ca o umbră și prah de pre pământ“ (FT, 3^v), „sământa ta pune-voiu ca năsipul mării“ (PO, 111), „și aci ieșiră oameni sălbateci ca frunza și ca iarba din pădure“ (CN, 2^r).

Comparațiile explicite sunt însă și ele foarte numeroase, explicitatea fiind făcută în primul rând printr-un verb: „latră întru ascunși ca leul întru ograda sa“ (CP¹, 14^v), „omu<l> se schimbă ca și floarea câmpului: demineata înflorește, iară seara ea seacă“ (FT, 1^v), „vărămașul vostru, dracul, ca un leu rricându îmblă“ (CV, 82^r), „periră ca fumul dzilele mēle și oasele mēle ca uscarea usucă-se. Vătămat fuii ca iarba și uscă-se inrima mea.“ (PV, 14^v), „omul ca iarba, zilele lui ca florile satelor, așa înflurēște“ (CP², 197^{r-v}), „cinstitul singele lui... ce-au cădzut fărāme giosu cā stelele luminate“ (CS², 26^r), „lumina-va fața lor ca stēlele în ceriu“ (CTd., 82^v) și abia după aceea printr-un adjectiv: „veșmintele lui fură albe ca lumina“ (CTd., 36^r), „mai frumoși sânt ochii tăi decât vinul și dinții lui mai albi vor fi decât laptele“ (PO, 174), „era mulți câtă frunză și iarbă“ (MC, 392).

Comparațiile simple concretizatoare, care încearcă să apropie pe cititor de o abstracțiune, sunt, în ansamblu, puțin numeroase: „Fu inema mea ca ceara, topindu-se pre mijloc de mațele mēle. Și uscă-se ca un urcior vârtutea mea“ (CP¹, 35^v-36^r), „și muiară-se cuventele lor mai vârtosu decâtu untulu și acēlea simtu săgētele“ (PH, 44^v), „moartea fără de veste vine ca u<n> leu rācăindu“ (CTd., 73^r), „atunci se ivi lumina de învățatura lu Metodie ca un mărăgăritariu den scoică și ca un luceafăr de supt nuori“ (MC, 386).

Puține atestări au de asemenea comparațiile multiple: „aceia sântu întru dragostele voastre cēlea spurcatele... ca nuorii ceia fără apă, de vântu preapurtații, ca lēmnele tomnatece fără ploodure, de doao ori omorâte dintru rădăcină, ca undele fricoase ale mării aspumându ale sale răcori, ca stēlele cēlea înșelătoarele, ce cu iale negura întunērecului întru vēcī socotēște“ (CB, 385-386), „Dzeul mieu, pune ei ca rroata, ca trestia între fața vântului, ca focul ce arrde dumbravile, ca vāpaia ce aprinde pădurile“ (PS, 270-271) și seriile de comparații: „unora le va fi fața ca lumina lunei, alții cā lumina dzileei, alții ca ferul aprinsu cându sar scānteile dintru el, alții vor fi albi ca hārtiia, alții ca lāna“ (CS², 45^v;

cf. CTd., 82^v–83^r), ambele categorii fiind utilizate pentru a potența caracterul retoric al textului.

Același rol revine structurilor comparative, figuri de stil puțin utilizate, de altfel, în scrierile beletristice românești anterioare anului 1640: „Că amu cumu e floarea ierbilor ce trece, deaca străluce soarele cu zăduhul seacă iarba și floarea ei cade și dulcea-frumsăte, a fetei ei piare, așa și bogații întru îmbletele sale veștedzescu“ (CV, 56^r), „Și poate să se închipuiască pizmașul cu o pasăre ce se cheamă aelin, ce atâta are băsau, că de vede că i se îngrașă puii, el i bate cu pliscul în coaste și-i face nemoștescu“ (FD 1592–1604, 477^v–478^r), „Cum lămurăște cuptoriul frâmsătea aurului, așa și stătutul neclătit în rugă lămurăște nevoița și liubovul“ (VL, 158^r).

Metafora, de regulă explicită, plasticizantă, este înregistrată în toate tipurile de texte parcurse: „*acăea țărână* de pre jun trupul meu mi-e mie *veșmă* <n> *tul meu*“ (CR, 34^v), „*zburdă pre arepile vântului*“ (CP¹, 25^v), „rupseră-se *fântânile* toate *adâncului* mare și deschiseră-se *ferestrele ceriului*“ (PO, 30), „*aurul* poate birui războiul, poate piiarde toate bărbățiile, că *e segeată lucie* și se înfige lesne la inimă de om“ (MC, 369). Metaforele concretizatoare sunt, ca și comparațiile cu aceeași funcție, mai puțin numeroase, aparițiile lor părând să fie specifice scrierilor de tip retoric: „*Cuvintele* domnului, cuvinte curate, *argint ars* și *ispitit pământ*“ (CP¹, 17^v), „unde *grâul mândriei* căea buna și *strugurul curăției* nu se lucrează, acolo e foamete mare“ (CC², 16), „o, *perire și stricare bunătăților, rugină și otravă* ce otrăvește bunătățile sufletului, *viarme* ce roade și zdrobește pururea mintea“ (VL, 114^v), „*moartea iaste o poartă*... către viața cea netrecută“ (TP, 3^r).

Metafora implicită, puțin utilizată, vehiculează motive stilistice bine cunoscute în retorica bizantină: „*Oile* mele glasul mieu aud“ (CT, 208^v), „Scăpăm amu de *turbureala* lumiei și de *valurile* călea silnicile și de *vântul* cela neopritul și greul“ (CC², 39), „Una den muieri ca trecea cu foc a mână, *foc* ține pre alt foc.“ (FD, 1592–1604, 472^v–473^r), „Deade Iustian *datoria datornicului* și lipsi *lutul* de țărână“ (MC, 370), „*moartea iaste odihnă* omului, că trece... din *valuri* în *liniște*, din *tunearec* în *lumină*“ (TP, 2^v). Aceeași sursă are de altfel și contextul metaforic creat pe baza identificării *vieții* cu *marea*: „Că se cade să fie [postul] vreo adăpostitură fără vreo bură și fără valuri și lină, ca, când văm fugi cătr-însa, linie sufletească să priimim. Că, cum e altă mare, așa iaste și viața noastră. Și toți oamenii aflămu-ne ca într-o corabie întrați (ce se zice întru trupul acesta putredul). Și înotăm, neprecepându-ne, până la o vreme și an cu

soroc, cum și ceia ce înoată pre mare cu precepătură... Iară noi pururea înotăm și în toată vremea, zioa și noaptea și în bure și în voroave și în necături. Și în valurile pământului sântem pururea și undele cēlea ce sânt, cu multă frică înotăm și cu grije și cu reale năpăști și foarte îndelungi“ (CC², 51).

Epitetul, foarte puțin utilizat în scrisul vechi românesc²⁶, este în cele mai multe contexte ornat, stereotip și generalizator, având, de regulă, o structură simplă: „fētele... era frumoase“ (PO, 27), „cocon frumoșel“ (MC, 352); cf. „un câmp mare și frumos și cu toate florile frumoase“ (CN, 17^r), „frumos, gras vițel“ (PO, 56), „scula-să-vor... goli și negri, întunecați, strâmbi și gro(d)zavi, necurați și iuți“ (CS², 55^r; CTd., 94^r-94^v), „Elena... prea frumoasă și albă“ (MC, 352).

În scrierile retorice epitetul aduce, de regulă, calificări morale ale realității: „stēlele cēlea înșelătoare“ (CB, 386), „mișēle ome“ (CTd, 71^r). În textele narrative, în schimb, insistând asupra trăsăturilor concrete, plasticizându-le, el ajută la crearea unor pasaje ce se constituie în timide încercări de portret: „Licee era ochii moi, Rahila era frumoasă de stat și podobită la căutătură“ (PO, 98), „și era om bun și drept,... era cu suflet curat și cu chip frumos și cu cuvinte deșarte nu-i plăcea... și era frumos și blând“ (MC, 371) sau de descriere: „Den cea mătase galbină, mohorâtă și roșie iară făceră veșminte... Și făce efodul dentr-aur, den mătase galbină, mohorâtă, roșie și de mătase albă răsucită“ (PO, 310), „ajunseră la nește pomi nalți cu poamele dulci. Și supt pomi fântâni reci și între pomi paseri frumoase era și cânta frumos, unele era albe, altele roșii, altele mohorite, verzi, altele peștrițe“ (CN, 10^v).

Personificarea, figură de stil specifică exprimării artistice, are și ea foarte puține atestări și își găsește cel mai frecvent izvorul în considerarea sufletului drept partener de dezbatere morală: „Și veselească-se cerul și bucură-se pământul! Se rrădice-se mare și plinul ei, se bucore-se câmpii și toate ce sânt într-însul!“ (PS, 315), „Rrîurele sălta-vor cu mârurile depreură, codrii bucura-se-vor“ (PV, 12^v), „Salce-l fusese vădzut și dzise“ (CS², 59^v), „va zice trupul cătră sufletul său...“ (CS¹, 113^v), „așea să roagă sufletul...“ (CTd., 70^r).

Dintre figurile sintactice, rezultate din organizarea specială a textului beletristic, cel mai frecvent înregistrate sunt diversele forme ale repetiției. Repetiția propriu-zisă: „amaru plânge; Avram încă plânge; îngerul încă plânge; Sara încă plânge“ (CS¹, 80^r), „Vedeți, creștini blagosloviți, ...

²⁶ Vezi exemple și în Gheție, ILRL, p. 97-98.

vedeți și vă întristați...! Vedeți și poftele lumii vă urâți! Vedeți trupul mortului dzăcându! (TP, 4^{r-v}) și anadiploza: „Născut e den trup, trup iaste și născut e din duh, duh iaste“ (CT, 185^v), „Dați întru credință-vă bunătate, întru bunătate-vă înțelepciuni, întru înțelepciuni-vă răbdare, întru răbdare-vă dulce-cinste, întru dulce-cinste, frăție-iubită, întru frăție-iubită, dragosti“ (CPr., 177) „Și Dumnezeu făcu pre om lui pre obraz, pre obraz lu Dumnezeu făcu el“ (PO, 14), sunt amândouă puțin utilizate. Repetiția anaforică, având valențe retorice mai evidente, are în schimb atestări deosebit de numeroase: „Scriu voao, feciori... Scriu voao, părinți... Scriu voao, juni...“ (CPr, 192–193), „Până când, Doamne, uiți-mă până în sfârșit? Până când întorci fața ta de mine? Până când poi sfeatu în sufletul mieu, durere într-înema mea zioa și noaptea? Până când rădică-se dracul mieu spre mine?“ (CP¹, 18^r), „Aduceți domnului fiii zeului! Aduceți domnului fiii berbecilor! Aduceți domnului slavă și cinste! Aduceți domnului slavă numele său!“ (CP², 45^v), „Și vaide de omul cela ce dă auru și argintu în mită! Și vaide de omul cela nemilostivul!“ (CS¹, 13), „Unde ți-i atunci avuția ta...? Unde ți-e rodul tău...?“ (CTd., 71^v–72^r), „Nu știți, oameni nebuni...? Nu știți, răilor și făcători răi...?“ (MI, 173^r)²⁷.

Semnalăm de asemenea, ca tip special de repetiție, refrenul. Acesta este utilizat, sub presiunea originalului, în cântecele al II-lea („Pomeneste-te, om creștinu, că vei acmușu muri!“ FT, 1^{r-v}) și al III-lea („Nu-i fără Domnezeu izbavă și agiutor“ FT, 1^v–2^r) din așa-numitul *Fragment Todorescu*²⁸, precum și în cântarea a opta din vechile psaltiri românești („Domnul cântați și preaînălțați el(u) în veac(u)“ CP¹, 307^v; PS, 522; cf. PV, 71^r)²⁹.

²⁷ Pe baza unor atestări ale repetiției anaforice, apărute în contexte extrase din *Tetraevangelul coresian* și din *Psaltirea slavo-română* din 1577, contexte în care pot fi identificate deopotrivă paralelismul sintactic și clauzula, L. Gáldi (*Introducere în istoria versului românesc*, București, 1971, p. 66–69) consideră că anumite pasaje din textele vechi românești „pot fi citate și azi ca adevărate poeme în proză“ (*op. cit.*, p. 65).

²⁸ În acest text diverși cercetători au identificat și alte elemente specifice versificației (ritmul și rima), apărute în versiunea românească datorită structurii prozodice a originalului (vezi Carlo Tagliavini, *Influences du psautier huguenot de Cl. Marot et Th. de Bèze dans la littérature roumaine ancienne*, în „Cahiers Sextil Pușcariu“, I, 1952, fasc. 1, p. 46–47; L. Gáldi, *op. cit.*, p. 69–73; Gheție, ISLRL, p. 54).

²⁹ Pasajul este ușor modificat în celelalte apariții înregistrate în CP¹, 307^v–310^r, PS, 519–522 și PV, 70^v–72^v. În CP el are o formă identică cu aceea existentă în CP¹, în vreme ce în CP² și în PH lipsește întreaga cântare a opta.

Enumerarea, figură sintactică al cărei rol retoric, intensificator este bine cunoscut, apare frecvent în unele scrieri românești din epoca cercetată: „să domnească pre peștii mării și dobitocului, pasirilor ceriului și jivinilor și a tot pământului și spre toți viermii...” (PO, 14), „Curvarilor, strâmbilor, clevețnicilor, giurători strâmbi...” (CS¹, 5^v), „Plângeți după mine, fraților și soții miei și rudeniia mea și cunoscuții miei!” (CTd., 69^r), „O, pizmă, de început vrăjmașe, fiară cumplită, tâlhariu, scorpie veninoasă, șarpe mușcătoriu, segeată fără fier, sulită ascuțită, viață fără pace...” (MC, 371).

Numeroase sunt, în sfârșit, atestările paralelismului sintactic³⁰: „La ce mearset în pustie să vedeți? Au trestie de vânt plecată? Dară la ce mârș-ați să vedeți? Au om în moi veșminte îmbrăcat?” (CT, 21^v), „cel ce clevețește fratele sau cinre osândăște fratele său, legea clevețește și legea osândăște” (CV, 65^r), „Acela începu a chema într-ajutoriu numele domnului; în acca vrăme începură numele domnului a propovedui” (PO, 24), „Putea-veri să spui carele-i împărat și carele-i rob, carele-i frumos și carele-i grozav...? Au nu-s toți lut? Au nu-s toți țărână?” (TP, 4^r).

6. Dintre modalitățile de organizare a discursului, apariția, uneori în același context, atât a relatării la persoana a III-a, cât și a vorbirii directe este specifică scrierilor beletristice: „e păcătoșii vadul greșiră și strigară: «Arhanghele Mihaile!»” (CR, 35^r), „Grăi că hulă grăiaște: «Ce încă treuim mărturii, adecă acmu auzim hulele lui? Ce se voao pare?»”. Ei răspunseră și ziseră: «Vinovat iaste morției!»” (CT, 61^v), „Zise șarpele la muiare: «Nececum nu vreți cu moarte muri...”” (PO, 18), „grăi lor: «Eu voiu să fac amândoi să fiți boiari și soți mie.»” (FD 1592–1604, 479^v), „și dzise cătră ea cel împărat: «Ce samă de om ești și cum te cheamă?»” (CS¹, 91^v), „și o mână Alexandru: «Du-te de șezi lângă el!»” (CN, 2^r), „întrebară pe Apolon: «Cine va domni rimleanii?»” (MC, 357).

Când contextele specifice celor două tipuri de vorbire (relatare la persoana a III-a și vorbire directă) sunt scurte, din alăturarea lor rezultă uneori pasaje asemănătoare dialogurilor: „Și Iacov zise păstorilor: «Dragi frați, de unde set?» Și răspunseră: «Din Haram sântem.» Și dzise lor: «Cunoașteți pre Laban, feciorul lui Nahor?» Răspunseră: «Bine cunoaștem.» Zise iară lor: «Bine-i lui?» Răspunseră: «Bine, încă aicea vine Rahila, fata lui cu oile.»” (PO, 96), „Și grăi lui: «Dă-mi 6 feciori ai

³⁰ Pentru rolul stilistic al acestei figuri în scrierile beletristice vechi românești, vezi și L. Gáldi, *op. cit.*, p. 66–69.

surorii-me Melintiei!» Și dzise dracul: «N-am ce-ți da, că l-am mâncat.» Și-i dzise lui Sisinu: «Borește-i, proclate drace!» Dracul dzise: «Boraște-ți și tu laptele mâni-ta în palmă, cea ce-i suptu în tinerețele!» (CS², 61^{r-v}). Alteori, prin dispunerea vorbirii directe într-o relatare efectuată în întregime la persoana I se creează practic o povestire în povestire: „Și mainte decât această beseadă într-înima mea era sfârșit, iaca ieși Reveca cu veadra pre umerul ei și pogori la fântână și scoase apă și dziș ei: «Rogu-te, dă-mi să beau!» E ea prea curând luo veadra de pre umăr și dzise: «Bea, încă și cămilele tale voi adăpa.» Și eu băui, cămilele încă adăpă. Și întrebai ea și dziș: «A cui fată ești?» Ea răspunse: «Fata lui Betuel sânt, care e fecior lui Nahor, care lui a născut Milca.» Și puș un cercel pre fruntea ei și o podoabă a mânilor pre mânilor ei“ (PO, 80).

Prin utilizarea relatării la persoana a III-a pasaje în care anumite forme verbale (perfectul simplu sau, mai rar, imperfectul) s-au specializat sau tind să se specializeze ca timpuri ale narației³¹, iau naștere contexte care arată că unele dintre textele parcurse, indiferent de conținutul lor, religios sau laic, nu sunt, de fapt, decât niște ample povestiri. Dintre numeroasele exemple care se pot da cităm doar două, extrase din *Codicele Voronețean* și din *Cronograful* lui Moxa. În primul recunoaștem o autentică relatare de călătorie: „Sufală austrul; părea-lă că voia sa voru nemeri. Deaci luară veatrila și venreră întru Critu. Nu amânatu elu mai suflă protivnicu vântu, cel ce-i e numele vrocnidion, și rrăpită fu corabia de nu putea se protevească-se vântului. Deaderă-se și purrtați eramu și currsemu pre lângă un ostrovu, cel ce se chiamă Clavdii și abia putumu ținrea corabiia. Elu luomu, agiutoriu aibându corabiile; temându-se cum se nu cadză în Sirrtu, spândzură veatrila. Și așa purrtați eramu foarte vihorriți noi, demânreața lepădare făcea și a treia dzi cu ale <sa>-le mânru veatrila corabiei lepădămu. Și nece soarele, nece stălele se iviră în multe dzile. Și cădzu frigu nu puțin, deaci după acea luo-se nădeajdea toată a noastră cum se nă mântuimu noi. Și multu nemâncăți fumu“ (CV, 43^v-44^r). În cel de-al doilea, un fapt imaginat, crearea lumii, este prezentat ca o acțiune umană obișnuită: „A patra zi. Lumină și a patra zi. Începu a podobi ceriul cu stăle și cu lucăferi, cu soarele și cu luna, de se întrec una cu altă întru lauda cui le-au fapt și să cunoască oamenii vremile ailor. Puse pe Cron mai sus, al doile Zevs și al treile Aris, al patrul soarele de luminează lumiei, al cincile Afrodit, al șasele Ermia și luna mai jos, și îmblă nepărăsit, după zisa lui Dumnezeu, careași în rândul ei“ (MC, 346).

³¹ Vezi, mai sus, p. 38.

Menționăm, în sfârșit, inserarea în unele texte beletristice anterioare anului 1640 (în special în *Evangheliile* sau în textele care se inspiră din ele și în *Cronograful* lui Moxa) a numeroase formulări sentențioase, asemănătoare proverbelor sau reprezentând chiar proverbe: „*Nimenile nu cârpește cu petec nov veșmântul vechi... nece împle vin nov în saci vechi*“ (TS, 23^v–24^r), „*vezi ștercul ce e în ochiul fratelui tău, e bârna ce iaste în ochiul tău nu simți*“ (CT, 12^r), „Cum se zice: *picătura, de va pica de pururea pre piatră, încă o pătrunde*“ (MC, 381).

7. Sintetizând datele prezentate în paginile anterioare, constatăm că textele canonice de lectură sau de slujbă cercetate, scrierile apocrife și cărțile populare anterioare anului 1640 au, indiferent de conținutul lor, laic sau religios, respectiv de scopul pentru care au fost redactate (care face să se diferențieze textele de tip narativ de acelea de tip retoric), numeroase particularități comune, suficiente pentru a individualiza, în cadrul scrisului vechi românesc, un stil beletristic.

În cadrul morfologiei se impune în primul rând atenției absența oricărei restricții în folosirea persoanelor, modurilor, timpurilor și diatezelor verbale. În afară de specializarea, prin subordonare la conținutul textelor, a formelor morfologice ce presupun adresarea directă (persoanele I și a II-a ale verbului, imperativul, substantivele în vocativ și interjecțiile), se observă tendința de utilizare a perfectului simplu și (mai puțin) a imperfectului ca timpuri narative.

La nivelul sintaxei propoziției se poate constata o scădere a numărului subiectelor exprimate, comparativ cu acela al predicatelor (de regulă verbale), alături de utilizarea destul de frecventă a părților de vorbire fără funcție sintactică. Fraza are, în ciuda numeroaselor variante de realizare, greu de încadrat într-un tipar unic, o structură simplă, bazată de obicei pe coordonare sau juxtapunere. Dintre propoziții, interogativele, utilizate adesea cu valoare retorică, se dovedesc a fi și ele specifice vechilor texte beletristice românești.

Ordinea cuvintelor în scrierile cercetate este, de regulă, nespecifică, dar ea pare, totuși, să se individualizeze prin câteva inversiuni ale auxiliarului care creează structuri simetrice ce nu se regăsesc totdeauna în originalele sau în unele dintre versiunile românești ale aceluiași text. Nespecific pare a fi de asemenea, în ciuda frecvenței ridicate a anumitor clase lexicale, vocabularul. (Prezența marcantă a slavonismelor este dependentă de originalul textelor.)

Figurile de stil sunt în schimb definitorii pentru stilul beletristic. Pot fi semnalate deopotrivă figurile semantice (comparația, metafora, epitetul

și personificarea, de regulă cu structură simplă și funcție plasticizantă, corelând elemente ce aparțin cunoașterii imediate) și figurile sintactice (în cadrul cărora sunt dominante formele retorice ale repetiției: anafora, anadiploza, enumerarea și paralelismul sintactic).

În ceea ce privește organizarea discursului, se remarcă drept trăsături specifice utilizarea concomitentă a relatării la persoana a III-a și a vorbirii directe, precum și consemnarea a numeroase formulări sentențioase.

Pătrunse în scrisul vechi românesc prin traducerea unor texte ce se subordonau regulilor retoricii greco-bizantine și mult mai puțin acelor uzuale în texte occidentale, particularitățile menționate atestă utilizarea sigură, nuanțată și adesea elegantă a limbii române încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Privite în evoluție, de la primele scrieri românești cunoscute la cele alcătuite în prima jumătate a secolului al XVII-lea, aceste particularități dovedesc de asemenea perfecționarea continuă a exprimării artistice românești. Având ca moment de vârf traducerea *Cazaniei a II-a* și a *Paliei*, acest proces de perfecționare a fost favorizat de tipărirea și (mai ales) de copierea repetată a numeroase cărți de lectură (bisericească și laică).

Stilul textelor juridice și administrative

1. Puțin numeroase și foarte puțin diversificate, scrierile juridice și administrative păstrate din perioada 1532–1640 se încadrează în două clase distincte: pravilele, de regulă bisericești¹, și actele de cancelarie. Prima categorie de texte este ilustrată deopotrivă prin tipărituri (*Pravila lui Coresi*)² și prin manuscrise (*Pravila ritorului Lucaci*³, *Pravila*

¹ *Pravila* lui Eustratie logofătul are un conținut mult mai larg decât pravilele bisericești, tratând, în cele 370 de capitole ale sale, o serie de chestiuni (de exemplu, acelea privitoare la problemele agrare) de care se ocupau numai instanțele civile.

² Cele 12 file ale tipăriturii brașovene din 1560–1562 au constituit filele 194–205 ale miscelaneului cunoscut multă vreme sub numele *Codicele* sau *Manuscrisul de la Ieud*. Vezi și Gh. Chivu, în TR, p. 131.

³ Ne referim doar la textul românesc cuprins între filele 190^r–193^r, 204^v–210^v și 215^r–240^v ale ms. sl. 692 din fondurile Bibliotecii Academiei din București. Vezi și Rizescu, Prav. 1581, p. 10–13.

copiată de popa Toader din Râpa de Jos⁴, Pravila de ispravă oamenilor⁵, Pravila din Codex Neogoeanus⁶, Fragmentul Ghibănescu⁷ și Pravila lui Eustratie Logofătul⁸, în vreme ce a doua are în componență doar documente, redactate de dicții cancelariilor domnești din Țara Românească și Moldova sau provenind din cancelaria mitropoliei din Bălgrad⁹.

Privite în ansamblu, scrierile menționate aparțin practicii juridice (bisericești sau laice). Cele câteva fragmente din pravile consacrate stabilirii gradelor de rudenie: laste întru semenție (Prav. 1581, 215^r–240^v), Spîțe de semenție (Prav. 1581, 214^r–246^r) și „treptelor” căsătoriei: <Despre treptele căsătoriei> (Prav. 1581, 249^r–279^r), ținând de doctrina juridică, și pasajele moralizatoare, în fond predici bisericești: În știre să vă fie oamenilor (CPrav., 6^v), Zise Domnul (CPrav., 11^v–12^v), Fiiu, cându veri vrea să te ispovedești (Prav. 1581, 209^v)¹⁰, se subordonează tot unor scopuri practice. Primele vin în sprijinul celor însărcinați cu identificarea abaterilor de la normele de conviețuire socială, iar ultimele se alătură pedepselor dictate de biserică, fiind destinate să convingă prin puterea pildelor extrase din morala creștină sau din literatura religioasă.

Este îndeobște acceptată opinia că „pravilele bisericești expun punctul de vedere ortodox asupra greșelii și a pedepsei”¹¹, conținând, în consecință, numai referiri la fapte ce cădeau în atribuțiile duhovnicești și judecătorești ale preoților: căsătoria și condițiile în care putea fi încheiată aceasta, respectiv relațiile sociale privite prin prisma moralei

⁴ Textul a fost publicat de Al. Rosetti, în „Grai și suflet”, I, 1924, fasc. 2, p. 332 și republicat în *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhague – București, 1947, p. 553.

⁵ BAR, ms. rom. 5211, f. 4^r–25^v.

⁶ BAR, ms. rom. 3821.

⁷ Vezi Gh. Ghibănescu, *O filă de pravilă (sec. XVI-lea)*, în „Teodor Codrescu”, I, 1915, nr. 3, p. 43–44.

⁸ BAR Cluj-Napoca, fondul Blaj, ms. rom. 41.

⁹ Documentul scris de Ioan, episcopul de Bălgrad, în anul 1600 (vezi DÎ, p. 207–208), a fost selectat pentru cercetarea de față în lipsa unor acte oficiale în limba română, emise, în perioada avută în vedere, în Banat și în Transilvania.

¹⁰ Facem abstracție de porțiunile de text, uneori mai mici decât o frază, care vin în întărirea unei norme juridice prin sfaturi ce trădează concepția moralistă a dreptului în evul mediu.

¹¹ Al. Mareș, *Prima pravilă bisericească tipărită în limba română și raporturile ei cu cele mai vechi versiuni ale nomocanonului prescurtat*, în SLLF, [I], p. 292; cf. P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 176–176.

creștine¹². Spre deosebire de acestea, actele emise de cancelariile domnești consemnează hotărâri ale instanței civile supreme în diferende ținând, de regulă, de relațiile sociale extrafamiliale. Relațiile dintre membrii aceleiași familii apar în ambele tipuri de texte, perspectiva asupra faptelor ce cad sub incidența normelor juridice (laice sau bisericești) fiind însă, în mod normal, diferită.

2. Morfologia textelor cercetate prezintă câteva particularități specifice, în special în cadrul flexiunii verbale și pronominale, elementele caracteristice substantivului, adjectivului și celorlalte părți de vorbire fiind, comparativ, mai puțin relevante.

Frecvența deosebit de ridicată înregistrată de formele verbale de indicativ viitor și de conjunctiv, cuplate adesea în cadrul aceleiași fraze, se impune atenției ca una dintre trăsăturile definitorii ale morfologiei vechilor scrieri juridice românești: „Cine *va râde* de șchiop sau de orb... *să închine* 300“ (CPrav., 10^r), „Popa, de *va fi* bețiv sau curvar, *să se lase* de preuție“ (Prav. 1581, 207^r), „Cându *se va îneca*, *se nu-l giunghi*, ce *se-l lăpedzi* cânilor“ (Prav. I, 4^r), „Iară feciorul de *va vre să moară* nebotezat, popa *să lase* molitve până la lepădat“ (CN, 131^v)¹³. Deși mai puțin frecvente în ansamblul limbii documentelor oficiale¹⁴, cele două moduri apar simultan și în cadrul poruncilor domnești: „Deacă *veți vedea*..., *să aveți* a lăsa în pace“ (1612; DIR, XVII, A, III, 59), „dacă *vei vedea*..., *să aibi* a alége“ (1616; DIR, XVII, A, IV, 53), „carii *veț<i>* fi..., în pace *să lăsați*“ (1616; DIR, XVII, B, III, 47) etc., precum și în părțile dispozitive (dispoziție, clauze, sancțiuni) ale actelor de întărire: „acela om ci *să va ispiti*... *să fie* proclét“ (1605; DIR, XVII, B, I, 175), „până unde *va fi*..., *să le biruiască*“ (1620; DIR, XVII, B, III, 485), „cine *să va ispiti*... *să hie* treclét și proclét“ (1624; DIR, XVIII, A, V, 267), „de *să vor afla* ..., *să se rumpă*“ (1624; DIR, XVII, A, V, 267) etc.

¹² Scrisoarea trimisă de Ioan, episcopul de Bălgrad, lui Lucaci, primarul Sibiului, cu rugămintea de a cerceta cazul a doi tineri de sex opus care coabitează, deși sunt rude (vezi DÎ, p. 207–208), se alătură, din acest punct de vedere, pravilelor bisericești.

¹³ Vezi și Gheție, ILRL, p. 98. Pentru frecvența atestării celor două forme verbale în două dintre pravilele din epocă vezi și Gh. Chivu, în TR, p. 191, 203; Rizescu, Prav. 1581, p. 87, 244.

¹⁴ Având în vedere formularul documentelor oficiale redactate în românește între 1532 și 1640, cele două moduri în discuție apar foarte rar în cadrul părților „expozitive“ (invocație, intitulatie, inscripție, promulgație, intervenție, narație, eschatocol și coroborație) ale actelor de cancelarie.

Din cadrul celorlalte moduri și timpuri, mai puțin utilizate, se cuvine a fi menționată ponderea destul de ridicată a infinitivului (88 de atestări) în cadrul *Pravilei ritorului Lucaci*¹⁵ și a indicativului prezent, de regulă reflexiv sau cu valoare de generalitate în toate textele juridice bisericești¹⁶. În acest timp, actelor de cancelarie le este specifică, de obicei în contextele „expozitive”, prezența perfectului compus, întâlnit foarte rar în pravile: *au dat, au fost cumpărat, au mârșu, au spus, au venit* (<1601>; DIR, XVII, B, I, 41), *au adus, au dat, au fost ținut, au lăsat, au pus, au venit, s-au îndireptat, s-au jeluit* (1618; DIR, XVII, A, IV, 269), *au arătat, au fost, au pârât* (1619; DIR, XVII, A, IV, 349), *am căutat, am dat, am judecat, au avut, au fost, au fost iertat, au spus, au venit, se-au jeluit, se-au sculat* (1629; DRH, B, XXII, 407; XXIV, 417) etc.¹⁷

Imperativul, incompatibil cu tonul obiectiv al scrierilor juridice, este consemnat totuși de câteva ori în fragmente de tip predică din pravilele anterioare anului 1600: *ascultați* (CPrav., 1^r), *dzi* (Prav. 1581, 219^v) *închină-te* (Prav. I, 6^r). Atestări accidentale au, în același tip de texte, și optativul-condițional: *ară purta* (CPrav., 9^r), *se-are putea* (Prav. 1581, 230^r), perfectul simplu: *(d)zise* (CPrav., 11^v; Prav. 1581, 257^v), imperfectul: *facea* (Prav. 1581, 257^v) și viitorul anterior: *va fi cununat* (Prav. 1581, 250^r), iar mai mult ca perfectul nu a fost înregistrat niciodată¹⁸.

Din cadrul diatezelor, specific scrierilor juridico-administrative este reflexivul pasiv. Acesta, prezent destul de frecvent în pravile: *cheamă-se* (CPrav., 2^v), *să nu se lase* (CPrav., 1^v; Prav. 1581, 258^r)¹⁹, este puțin răspândit în documentele oficiale. Aici, în afară de *să se știe*, caracteristic promulgației din multe acte de cancelarie (vezi dintre acestea: <1599>, Df, 114; 1604, DIR, XVII, A, I, 135; 1617, DIR, XVII, B, III, 146), apar numai câteva exemple de tipul *să nu să crează* (1624; DIR, XVII, A, V, 267), *să nu se ia* (1631; DRH, B, XXIII, 408), *să nu se omoară*

¹⁵ Rizescu, Prav. 1581, p. 87. În *Pravila lui Coresi* acest cuvânt are foarte puține atestări în structura sintactică indicativ prezent reflexiv impersonal + infinitiv, locul infinitivului fiind luat de conjunctiv (vezi și Gh. Chivu, în TR, p. 191). Situația este similară în documentele oficiale din epocă.

¹⁶ Vezi Gh. Chivu, *loc. cit.*; Rizescu, Prav. 1581, p. 81–82.

¹⁷ În *Pravila lui Coresi* perfectul compus este prezent doar în partea finală (*Zise Domnul*), frecvența acestui timp, nespecific textelor juridice religioase, fiind foarte mică și în *Pravila ritorului Lucaci* (vezi Rizescu, Prav. 1581, p. 84).

¹⁸ Gh. Chivu, în TR, p. 191, 232–245; Rizescu, Prav. 1581, p. 83, 85, 86.

¹⁹ Gh. Chivu, în TR, p. 191; Rizescu, Prav. 1581, p. 81, nota 46.

(*ibidem*), *să se rumpă* (1624; DIR, XVII, A, V, 267)²⁰. Penultimele două forme citate sunt extrase din contexte în care este utilizată, exact ca în unele pravile, și diateza pasivă (*să fie cunoscută, să fie lăsat*), reflexivul pasiv și diateza pasivă având aici rolul de a sublinia valoarea impersonală și generală a acțiunii.

Strâns legată de ponderea diatezei reflexive este frecvența ridicată a pronumelui reflexiv în acuzativ (*se*). În *Pravila lui Coresi*, cu cele 65 de atestări (dintre care 26 corespund reflexivului pasiv, iar 13 reflexivului impersonal), el deține rangul 5 de frecvență²¹. Situația se prezintă aproape identic în *Pravila ritorului Lucaci*²², înregistrările acestei forme pronominale în documente fiind și ele foarte numeroase²³.

Rolul de identificare pe care îl au subordonatele subiective și atributive existente în pravile atrage după sine utilizarea frecventă a pronumelor relative *cel(a) ce* (44 de atestări în CPrav. și 105 în Prav. 1581), *ce* (50 de atestări în CPrav. și 121 în Prav. 1581) și *cine* (27 de atestări în CPrav. și 21 în Prav. 1581)²⁴, absente de regulă, în condițiile unei fraze realizate de obicei prin coordonare, din documentele emise de cancelariile domnești; cf. totuși *ce* (1613, DIR, XVII, B, II, 179; 1617, DIR, XVII, A, IV, 208), *cine* (<1617>, DIR, XVII, B, III, 140; 1624, DIR, XVII, A, V, 267) etc.

Cele două tipuri de scrieri, juridice și administrative, se diferențiază de altfel și prin numărul de atestări și prin valoarea pronumelor personale de persoana I și a II-a²⁵. *Eu*, utilizat accidental în

²⁰ Documentul publicat în DRH, B, XXIII, p. 406–409 este singurul act de cancelarie (diferit de chitanțe și inventare) scris înainte de 1640 în care, după câte cunoaștem, exprimarea obiectiv-impersonală, specifică textelor de lege propriu-zise, este dominantă.

²¹ Gh. Chivu, în TR, p. 189, 203.

²² Potrivit indicelui publicat de I. Rizescu (Rizescu, Prav. 1581, p. 232–233), în *Pravila ritorului Lucaci* există 378 de atestări ale pronumelui reflexiv de persoana a III-a, cifră care, raportată la frecvența absolută a celor 906 cuvinte utilizate (8861), arată o pondere de 4,26%, superioară aceleia înregistrate de aceeași parte de vorbire în *Pravila coresiană* (2,48%).

²³ Vezi DÎ, p. 281.

²⁴ Vezi și Gh. Chivu, în TR, p. 189–190, 203; Rizescu, Prav. 1581, p. 77–78.

²⁵ Pronumele personal de persoana a III-a este prezent în ambele tipuri de texte. În cadrul pravilelor el are însă valoare de generalitate (de aceea *el* este totdeauna mai frecvent decât *ea*, *ei* sau *ele*: în CPrav. 42 de atestări, față de 11 – *ea*, 7 – *ei* și 8 – *ele*, iar în Prav. 1581, 101 atestări, față de 55 – *ea*, 67 – *ei* și 15 – *ele*), în timp ce în documentele oficiale desemnează în mod expres o anumită persoană fizică de sex masculin, al cărei nume a fost sau va fi menționat.

pravile²⁶, apare în documente de regulă în poziția subiect pentru a indica persoana emitentului: *eu, Ion Petru voda* (1593; DÎ, 183), *eu, împăratul* (<1600>; DÎ, 128, 129), *eu, Radul voievod* (1620; DIR, XVII, B, III, 484)²⁷, *dat-amu eu* (<1599–1600>; DÎ, 147), *luat-am eu* (<1600>; DÎ, 147) etc. *Noi*, utilizat foarte rar în actele oficiale pentru a denumi autoritatea supremă în stat (pluralul majestății): *noi de toate... am înțeles* (1600; DÎ, 126), *vom judeca noi* (<1600>; DÎ, 130), *noi, Radul voievod* (1624; DIR, XVII, A, V, 266)²⁸, este folosit în schimb foarte frecvent în textele juridice bisericești pentru a denumi autoritatea juridică: *Vasilie dă 15 lėti; noi dăm 5 lėti, închinăciuni 150 în zi* (CPrav., 7^r), *Vasilie dă pocăință, post 15 ai; noi dăm duhovnici, 5 ai* (Prav. 1581, 204^v).

În ceea ce privește persoana a II-a, atestările din pravile (toate la forme oblice) au rolul de a face inteligibil textul de doctrină juridică prin apropiere de cititor: „de *te* va întreba... care stepenă-ți iaste” (Prav, 1581, 219^v; vezi și 220^r, 220^v) sau apar în fragmente de predică, nespecifice stilului juridico-administrativ: „să *te spăsești* sufletul *tău*” (CPrav., 1^r; vezi și 2^v, 6^v, 12^r; Prav. 1581, 209^v). În poruncile domnești, *tu* și *voi*, cu forme flexionare reprezentând toate cazurile, inclusiv nominativul, își păstrează intactă valoarea de adresare directă: „Dup-aceasta-*t* <*i*> dau știre... Iar *tu* ai mers... de ai spartu sălașul... Déci, să-*t* <*i*> va părea că iaste a ta acea țigancă, *tu* să *te* apuci de văru-tău” (1618; DIR, XVII, B, III, 282), „După acéia, *vă* grăiescu... Iară când a fost acum, *voi* n-ați ascultat... Derept acéia, de în vrém<*e*> ce veți vedea,... iară *voi* să căutați să le dați” (1619; DIR, XVII, B, III, 294–295).

²⁶ În *Pravila lui Coresi*, cele două atestări ale pronumelui personal *eu* (5^v/12, 13) apar într-o frază scrisă în vorbire directă pentru a facilita înțelegerea ideii exprimate. Același rol, îndeplinit de această dată într-o explicație redactată în vorbirea indirectă, îl are *eu* în toate atestările sale din *Pravila ritorului Lucaci*.

²⁷ De regulă, în intitulația documentelor domnești apare *Io*, *eu* fiind specific actelor provenind de la particulari sau de la demnitari. În acestea din urmă, *eu*, modelat foarte probabil după *Io*, apare chiar când numărul persoanelor de la care emană documentul ar fi cerut utilizarea persoanei I plural: „*Eu, Todosie și Odochie Ciurca*, fetele lui Roman Cucoranul” (1617; DIR, XVII, A, IV, 208), „*Adică eu, Vasilie Talmaci și Gligori Dohoncean*” (1617; DIR, XVII, A, IV, 201); cf. însă *scris-am noi* (1608; DIR, XVII, B, I, 299).

²⁸ Primele exemple citate sunt extrase din documente provenind din cancelaria lui Mihai Viteazul, dar nici unul nu apare în intitulație, voievodul muntean folosind aici, conform tradiției, particula *Io*. Ultima atestare reprodușă este de fapt prima în care *noi*, ca plural al autorității, este utilizat alături de titulatura domnului.

Pronumele personale de persoana a II-a singular și plural sunt însoțite adesea, în scrisori și în poruncile emise de cancelariile domnești, de substantive în vocativ: „*Bane Mihalcio* și tu, vistiar *Stoico*“ (1600; DÎ, 126), „voi, *sătenilor* și *birărilor*“ (1612; DIR, XVII, B, II, 96), „voi, *stolnicilor*“ (1615; DIR, XVII, B, III, 47), „tu, *Predo* slugeriu“ (1629; DRH, B, XXII, 676). Înregistrată foarte rar și în câteva dintre predicile cuprinse în pravilele bisericești: „*Veniți, blagosloviții* tatălui meu!“ (CPrav., 12^r), „*Fiiu*,... închină-te...!“ (Prav. 1581, 209^v; vezi și CPrav., 1^r, 6^v), această particularitate morfologică subliniază caracterul subiectiv al unora dintre scrierile cercetate²⁹.

În opoziție, în textele juridice propriu-zise și în întăririle domnești pot fi înregistrate, ca elemente menite să le sublinieze obiectivitatea, numeroase nume proprii în nominativ. Acestea desemnează, în pravile, diverși legiuitori, la textele cărora se face trimitere pentru argumentarea unei prevederi sau a unei hotărâri juridice: *Armenopol* (EPrav., 475), *Constantin* (EPrav., 474), *Ioan Milostivu* (Prav. 1581, 204^v), *Leon* (EPrav., 474), *Manuil Mohorățescul* (Prav. 1581, 258^r, 268^v), *Vasilie* (CPrav., 7^r, 9^v; Prav. 1581, 204^v) etc.³⁰, în vreme ce în documentele de cancelarie ele denumesc, grupate uneori în lungi serii enumerative, martorii care au fost prezenți în momentul adoptării hotărârii consemnate: „ș-au luat oameni buni de împrejurul locului, anume *Pârvul* de în Ciuperceni și *Ciocărlie* den în Orbești și *Voisil* den Vrabeț și *Vâlsan* de în Bobaiță și *Lațco* de în Lupoia și *Oprea* și popa *Radul* de în Peșciana“ (1616; DIR, XVII, B, III, 65), „au strâns boiari și oameni buni, anume: *Seman* județul de București, și *Mitrea* post<elnic> de Drag<o>mirești, și *Scorea*, log<ofăt> de Uscăț, și *Marco* de Căzănești, și *Marco* log<ofăt> de Crăsani, și *Frățil<ă>* log<ofăt> de Oerești, și

²⁹ Înțelegem prin redactare subiectivă forma rezultată din exprimarea voinței emitentului la persoana I singular, iar prin redactare obiectivă aceea în care, pentru același scop, este folosită persoana a III-a singular (vezi și Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în DIR, *Introducere*, II, București, 1956, p. 75-76).

³⁰ Cu totul accidental, în *Pravila ritorului Lucaci* numele proprii sunt folosite, datorită mai marii precizii pe care o aduc în comparație cu pronumele personale de persoana a III-a singular, pentru clarificarea unor situații juridice: „Ce un *Constantinu*-și luo muiare pre o sor dereaptă a unui *Teodor*, *Anna*. Deaca muri ea, luo-și a doa muiare, cuscă lui *Teodor*, *Irina*. Ce se prinde *Constantin* lui *Teodor* și cuscru și *cumnat*. Deace sântu patru spițe întru ei, că *Teodor* cu *Anna* doao spițe, muiarea lui *Teodor* cu *Irina* doao spițe, împreună patru. Că din trei rude numai doao spițe sau dintr-una mai multe nu apără“ (Prav. 1581, 271^{r-v}).

Dumitru de Bobești, și Miho meșterul, și Drag<o>mir meșter de București, și Paraschiva de Bobești, și Armenciu de Drag<o>mirești, și Zărnd de Popeșt<i>, și Drăgan de Buciumeni..." (1624; DIR, XVII, B, IV, 370).

În același tip de texte administrative apar uneori numeroase substantive comune coordonate copulativ, care precizează dărilor de care sunt scutite anumite persoane: „să fie în pace sloboz<i> de bir, și de găleat<ă>, și de fân, și de biru de oae seacă, și de cal, și de miare, și de ciar<ă>, și de dijmă de stupi, și de gorștină de oi, și de porci, și de cai de olac, și de cășărie, și de maldăr, și de tuate slujbele și mâncăturile..." (1625; DIR, XVII, B, IV, 537), ori enumeră persoanele care ar fi putut cere schimbarea unei hotărâri judecătorești: „Iar alt... să n-aib<ă> nimenilea lucru, nici frate, nici sor<ă>, nici nepot, nici unchiu, nici văru primare" (1622; DIR, XVII, B, IV, 103).

Pentru a evita repetarea martorilor, a localităților sau a beneficiarilor unui act, diecii cancelariilor domnești utilizează destul de frecvent, la începutul secolului al XVII-lea, sintagmele cu valoare adjectivală: *mai sus-scris* (1607, DIR, XVII, B, I, 255; 1612, DIR, XVII, B, II, 47), *mai sus-scrisă* (1626; DRH, B, XXI, 56), *mai sus-scriși* (<1621–1623>, DIR, XVII, B, IV, 4; 1625, DIR, XVII, A, V, 364), *mai sus-zis* (1627; DRH, B, XXI, 323), *mai sus-ziși* (<1630–1631>; DRH, B, XXIII, 257) și *mai sus-zise* (1633; DRH, B, XXIV, 225), calchiate după structuri similare existente în actele slavone ale epocii.

Lanțurile substantivale de tipul celor reproduse mai sus, dar și structurile apozitive mai simple prin care este nominalizată persoana sau localitatea căreia un act (de regulă întărire domnească) îi conferă anumite drepturi sunt introduse prin adverbul explicativ *anume*: „ačasta om, *anume* Ianachi" (<1590–1591; DI, 167), „acestor oameni, *anume* Stoica și Stan de Mititei" (1615; DIR, XVII, B, II, 385), „să fie al ei sat, *anume* Orlea" (1616; DIR, XVII, B, III, 28) etc. Această parte de vorbire neflexibilă apare de altfel foarte frecvent și în *Pravila ritorului Lucaci*³¹.

Un număr mare de atestări are de asemenea *adecă* (<1601>, DIR, XVII, B, I, 4; 1622, DIR, XVII, A, V, 126 etc.), înregistrat ca element inițial al narației în actele oficiale³².

³¹ Vezi Rizescu, Prav. 1581, p. 121.

³² În documentele neoficiale, *adecă* este de obicei element introductiv al intitulației: „*Adeca* eu..." (1601, DIR, B, XVII, I, 19; 1627, DRH, B, XXI, 334), „*Adica* eu..." (1625, DIR, B, XVII, IV, 491; 1627, DRH, B, XXI, 346).

Specifice actelor de cancelarie, dar având o frecvență ridicată și în *Pravila ritorului Lucaci*³³, sunt de asemenea conjuncția *deci* (*dece*) (<1600>, DÎ, 138; 1629, DRH, B, XXII, 581; cf. *deciia* <1612–1613>; DIR, XVII, B, II, 92) și locuțiunea conjuncțională *derept(u) ace(a)ea* (<1600>, DÎ, 131, 133, 142; 1616, DIR, XVII, B, III, 43; 1618, DIR, XVII, A, IV, 290, 292).

3/ Sintaxa textelor juridice și administrative redactate în perioada 1532–1640 prezintă câteva particularități determinate direct de conținutul și scopul scrierilor cercetate.

Necesitatea de a păstra claritatea și precizia comunicării și de a evita eventualele interpretări greșite ale textului a avut ca primă consecință pe planul sintaxei propoziției creșterea numerică a subiectelor. Incluziunea și elipsa acestei părți de propoziție sunt de aceea evitate, puținele atestări ale unor subiecte incluse sau elidate, specifice pravelor bisericești, apărând doar în structuri sintactice stereotipe: „Iară *cela* ce va îmbla cu călugăriță, 9 lėti, poklo(n) 150. <Ia> ră <...> de va fi obraz mare, lėti 12, iară bărbatul 9 lėti, po(k) 300“ (CPrav., 4¹/3–7), „*cela* ce fură bescarecă să-i dai pre spinare 30 de toiage“ (CPrav., 3¹/5–7), „Direp *acea*, cum dzisem și mainte, trebuiaște omului să nu ținie numai post din afară...“ (Prav. 1581, 236^v)³⁴.

În situațiile, caracteristice tot pentru scrierile juridice bisericești, în care intercalarea unei subordonate riscă să împiedice înțelegerea corectă a unei reglementări juridice, se apelează frecvent la reluarea subiectului: „Iară *popa* de va cânta leturghie și va uita să potribească, *el* a doua zi să se gătească ca de liturghie să potribească“ (CPrav., 8^v/4–7), „Iară *ea* se meargă *aceaea* *soacră* se se tundză la o mănăstire“ (Prav. 1581, 228^r/17–18)³⁵.

În același tip de texte se remarcă utilizarea destul de frecventă a infinitivului cu valoare de subiect pe lângă verbe sau expresii verbale impersonale: „cade-se *a împărți*“ (CPrav., 1^r), „se nu se cumva tâmple *a fi*“ (Prav. 1581, 224^r) etc.³⁶ Numele proprii sunt însă în mod obișnuit evitate în această poziție sintactică. Excepțiile, puțin numeroase în

³³ Rizescu, Prav. 1581, p. 110, 121.

³⁴ Vezi și Gh. Chivu, în TR, p. 200.

³⁵ *Ibidem*, p. 194–195; Rizescu, Prav. 1581, p. 97–98, 111; vezi și Elena Carabulea, *Repetarea și reluarea subiectului în limba română din sec. al XVI-lea – al XVIII-lea*, în *Omagiul lui Al. Rosetti*, București, 1965, p. 108.

³⁶ Vezi, pentru alte exemple, Rizescu, Prav. 1581, p. 97.

ansamblu, pot fi consemnate de obicei în actele oficiale³⁷, unde emitentul actului și celelalte persoane implicate trebuiau menționate în mod expres: „Io Radul voievod... scriem“ (<1618>; DIR, XVII, A, IV, 292), „scris *Lepădat*“ (<1616>; DIR, XVII, B, III, 47).

Predicatul, esențial pentru o comunicare în scop juridic sau administrativ, este elidat sau subînțeles doar în mod cu totul excepțional în unele fraze-clîșeu din pravilele bisericești: „Iară feciorii cumetrilor de se vor amesteca, <...> post 5 lă(t), po(k) 36: Iară <...> cu sora cumătră-sa, <...> 4 lă(t), po(k) 70“ (CPrav., 2^r), „Reapedele îmbălă<n>zeaste, iară silnicul <...> învățătură“ (CPrav., 1^v), „Dintr-aceștia unii în lățime <...>, alții într-adâncu *se ti<n>du*“ (Prav. 1581, 250^r), „Unde vor fi mai multe împreunări, mai multe îndelungătore trebuiesc, ca și unde-s mai puține, mai puțin <...>“ (Prav. 1581, 270^r)³⁸.

Verbul cu rol de predicat este folosit de obicei la persoana a III-a singular. Persoanele I și a II-a, înregistrate accidental în pravile, unde caracterul obiectiv, impersonal este dominant, apar frecvent în actele oficiale³⁹, al căror caracter subiectiv este, cu foarte puține excepții⁴⁰, general.

Fraza celor mai vechi scrieri juridice și administrative românești are de obicei o structură simplă, cu puține subordonate⁴¹, dintre care subiectiva (înlocuită uneori de atributivă) și condiționala (uneori temporală) se detașează net prin numărul deosebit de mare de apariții. Situația este firească de vreme ce primele identifică infractorul și fapta incriminată de lege: „Cine va piarde omul cu otravă, post 7 lăți, închinăciuni 300 în zi“ (CPrav., 9^r), „Cine va gândi spre muiarea altuia sau muiarea spre bărbatu, post 30 de dzile, închinăciuni 40 în dzi“ (Prav. 1581, 206^v), „Iar cine o va strica această tocmeală, să fie blăstemat...“ (1620; DIR, XVII, B, III, 485), „Iar cine să va ispiti să răsească a noastră dare și miluire, ca să hie treclét și proclét...“ (1624; DIR, XVII, A, V,

³⁷ În textele juridice religioase, atestările converg, de regulă, spre *Pravila sfinților părinți*, unde acest rol sintactic este îndeplinit de numele diversilor legiuitori ai bisericii (vezi și mai sus, p. 56).

³⁸ Vezi și Gh. Chivu, în TR, p. 195, 200; Rizescu, Prav. 1581, p. 100.

³⁹ Vezi, mai sus, p. 54–55, considerațiile referitoare la utilizarea pronumelor personale.

⁴⁰ Avem în vedere cele două acte diplomatice provenind din cancelaria lui Mihai Viteazul (DÎ, 127–129, 130–131) și hotărârea sfatului Țării Românești din 15 iulie 1631 (DRH, B, XXIII, 406–409), singulare ca structură în perioada 1532–1640.

⁴¹ Pentru sintaxa frazei utilizate în *Pravila lui Coresi* și în *Pravila ritorului Lucaci*, vezi detalii la Gh. Chivu, în TR, p. 197–199 și Rizescu, Prav. 1581, p. 108–116.

267), iar ultimele stabilesc condițiile în care o faptă sau o persoană pot intra sub incidența prevederilor unui text juridic: „Cine bagă apă în lapte, de-l va vinde, să fie proclat” (CPrav., 11^o), „Muiarea, de va omorî feciorul în sine, post 5 ai, închinăciuni 150 în dzi” (Prav. 1581, 205^v), „Iară ginerele, când va îmbla cu soacră-sa sau socrul cu noru-sa, lă(t) 16, po(k) 300” (CPrav., 5^o).

Conținutul subordonatelor citate dictează, după cum se observă ușor din exemplele anterioare, o anumită ordine a propozițiilor: primul loc este ocupat de subiect sau de subiectivă, ultimul revine obligatoriu principalei, care indică acțiunea și, uneori, autoritatea juridică ce o impune (sau o prevede), în timp ce atributiva și condiționala (sau temporală) sunt intercalate între subiect (subiectivă) și predicatul regentei. Structura-tip a unei fraze din textele juridice vechi românești este, în aceste condiții: subiect (subiectivă) + condițională (sau temporală) + principală, dezvoltările sau simplificările pornind totdeauna de aici.

Abaterile de la această schemă simplă, clară și firească, subordonată perfect sintaxei românești, sunt puține, iar înregistrările provin doar din pravile. Aici ele își au originea uneori în necesitatea de a explica o situație complicată din punct de vedere juridic, cu multe detalii posibile: „Carele va merge de va strica o fată fecioară, iară de va fi cu voia ei și să nu știe nemică părinții ei, ce dup-acea să înțeleagă și să cunoască lucrul ce s-au făcut, dacă va vrea să o ia acela ce o au stricat să-i fie de muiare și de vor priimi și părinții, să să facă aceea nuntă, iară de nu vor priimi părinții unii de dânși, a voinicului sau a featei, pentru căce va fi o parte mai de-a firea, atunce cēla ce o va fi stricat să-i dea featei dzeastre o litră de aur, ce să dzice o sută de galbeni, iară de nu va avea acela preț, că va fi sărac, să i să ia și să i să împartă bucatele în două cu dānsă, iară de va fi sărac de tot, de nu va avea nemică, să-i radză părul și barba și sprânceanele și să-l bată pre uliț, atunce să-l gonească departe loc, să-l puie la închisoare” (EPrav., 528–529). Alteori, structura amplă și nu foarte clară a frazei rezultă din urmarea fidelă a originalului slavon: „Iară de va muri cumnatu-meu, săva eu, sora ceea, mie nu mi se cade pre aceea a o lua; iară mi-am luat ginere de pre sor, ce i-au fost de pe frate-său oarecându nor și e neapărat, printru că se află a patra spiță, deace se dealungă puținel de cea seminție din mijloc, iară de-acii ca parte mi se împreuneadză mai de aproape cine-mi va hi sor ei-s mai de lature și puținelu me delungu de la cēla ce mi-e di<n> mijloc” (Prav. 1581, 275^v–276^v).

Unite într-un text în care coordonarea este dominantă⁴², propozițiile și frazele utilizate în scrierile juridice și administrative vechi românești sunt, în majoritatea covârșitoare a situațiilor, enunțative. Cele câteva exemple de interogative înregistrate atestă o dată în plus caracterul subiectiv al poruncilor domnești redactate în epocă: „Dar cu ce semeții vă țineți?” (1633; DRH, B, XXIV, 30), dorința de apropiere de cititor, în cazul exegezei juridice din unele pravile: „De va lua neștine două muieri cu lege și va lua și a treia fără lege și să va cununa cu tute trei, după aceea, de să va vădi lucru că nu li să cade să fie într-un loc și să vor despărți, oare acesta cum va să facă?” (EPrav., 478) sau, eventual, caracterul didactic al altora: „Deaci, de te va întreba de va grăi: «Tată-tău care stepenă iaste?», dzi întâia că «Me născu tată-miu și fu aceasta întâia naștere», deci iată stepena întâia” (Prav. 1581, 219^v).

Exemplele (puțin numeroase) de adresare directă înregistrate în pravile⁴³ sunt de altfel subordonate caracterului obiectiv, impersonal al acestor scrieri, spre deosebire de documentele oficiale a căror redactare este, aproape fără excepție, subiectivă⁴⁴.

4. Nevoia de a putea fi consultate rapid și eficient (în cazul pravilelor de mai mare întindere) și uzul, dublat de reproducerea prin tradiție a structurii actelor slavone (în cazul documentelor oficiale), au determinat aparitia și conservarea unei anumite organizări a materiei textelor juridice și administrative.

Avem în vedere în primul rând segmentarea textului pravilelor în fragmente de sine stătătoare (paragrafe), grupate apoi tematic în porțiuni ce pot fi identificate cu capitolele din scrierile juridice ulterioare. În unele dintre textele de mai mare întindere (*Pravila* lui Eustratie logofătul) se procedează chiar la numerotarea marginală a capitolelor⁴⁵. Ne referim apoi la formularul actelor oficiale românești emise în epocă de cancelariile

⁴² Vezi, pentru pravilele bisericești, Gh. Chivu, *loc. cit.* și Rizescu, Prav. 1581, p. 108–111. În documente, coordonarea este specifică părților inițiale ale formularului (promulgație, intervenție și narație), structura sintactică a frazelor existente în dispoziție, în clauze și în sancțiune fiind foarte apropiată de aceea prezentată anterior pentru textele juridice bisericești.

⁴³ Vezi, pentru detalii, Gh. Chivu, în TR, p. 199–200; Rizescu, Prav. 1581, p. 118.

⁴⁴ Vezi, mai sus, nota 40.

⁴⁵ Dintre pravilele ce descind din versiunea prescurtată a nomocanonului (CPrav., Prav. 1581, Prav. 1610, Prav. I, CN, FG), versiunea copiată în *Codex Neagoeanus* este singura care are numerotate marginal paragrafele.

Moldovei și Țării Românești. Și, cum ordinea, caracteristicile părților componente ale acestuia și selectarea lor în funcție de tipul de act (întărire, poruncă, scrisoare etc.) sau de destinatar sunt cunoscute din literatura de specialitate⁴⁶, menționăm doar că apariția sancțiunii spirituale este dependentă de durata valabilității actului care o conține⁴⁷. În sfârșit, se cuvine a fi remarcat faptul că, în nenumărate rânduri, persoane (localități) diferite intră practic în posesia aceluiași document, schimbările, minime, vizând de regulă persoana emitentului și a beneficiarului, data și locul întocmirii, respectiv diacul și ispravnicul⁴⁸. Este aceasta o dovadă a circulației unor formulare pentru redactarea diferitelor tipuri de documente și una din explicațiile conservării tiparelor specifice fiecărui fel de act administrativ.

5. Urmare firească a conținutului lor și a scopului căruia îi erau destinate, textele juridice și administrative redactate între 1532 și 1640 utilizează câteva serii terminologice (comune sau specifice) bine delimitate.

Prima care se impune atenției este terminologia referitoare la relațiile juridice existente în cadrul societății românești în secolul al XVI-lea și în primele decenii ale celui următor. Foarte numeroase, atât ca unități lexicale, cât și ca frecvență, aceste cuvinte, folosite de regulă în documentele oficiale și mult mai puțin în pravile, denumesc:

a) instanțele de judecată și membrii acestora: *divan* (1612, DIR, XVII, B, II, 47; 1624, DIR, XVII, A, V, 260), *judecată* (CPrav., 11^v; 1627, DRH, B, XXI, 446), *svat* (1619; DIR, XVII, A, IV, 349); *judecător* (1627; DRH, B, XXI, 446), *tocmitor* „membru al unci instanțe de judecată“ (EPrav., 513) etc;

⁴⁶ Vezi Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 86–160; cf. Fr. Páll, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI–XV)*, în DIR, *Introducere*, II, p. 277–313. Pentru caracteristicile de structură ale documentelor românești din secolul al XVI-lea, vezi Al. Mares, în *DI*, 35–47.

⁴⁷ Sancțiunea spirituală, constând în amenințarea cu pedeapsa dumnezeiască în caz de nerespectare a obiectului actului, apare în documente a căror perioadă de valabilitate trebuia să se întindă, în intenția emitentului, și dincolo de limitele vieții sale (vezi 1605, DIR, B, XVII, I, 175; 1617, DIR, B, XVII, III, 99; 1624, DIR, A, XVII, V, 267; 1628, DRH, B, XXII, 319; 1631, DRH, B, XXIII, 408).

⁴⁸ Să se compare, în acest sens, documentul emis în Țara Românească la 12 ianuarie 1614 (DIR, XVII, B, II, 236) cu acela datat 31 iulie același an (DIR, XVII, B, II, 238) și, mai ales, actul scris de Duma, diac la cancelaria lui Gașpar-voievod, în 18 iulie 1620 (DIR, XVII, A, IV, 489), cu cel întocmit de Pătrașco, diac în cancelaria lui Radu-voievod, pe data de 25 noiembrie 1623 (DIR, XVII, A, V, 248).

b) diverse acțiuni cu caracter juridic: *acolisi* „a urmări (pe cineva)” (Prav. 1581, 245^v), *căuta* „a cerceta” (1600; DÎ, 137), *da* (*a ~ le(a)ge* „a hotărî”; <1602>, DIR, XVII, B, I, 53; 1624, DIR, XVII, A, V, 260), *face* (*a ~ mărturie* „a mărturisi”; 1620; DIR, XVII, A, IV, 429), *întări* (un act) (1620, DIR, XVII, A, IV, 481; 1630, DRH, B, XXIII, 233), *judeca* (1626, DRH, B, XXI, 87; cf. Prav. 1581, 277^v), *mărturisi* (CPrav., 4^r; Prav. 1581, 239^r; 1624, DIR, XVII, A, V, 260), *pârî* (<1602>, DIR, XVII, B, I, 53; 1604, DIR, XVII, A, I, 135), *sta* (*a ~ de față* „a se înfățișa într-o instanță”; 1620, DIR, XVII, A, IV, 429; 1622, DIR, XVII, B, IV, 79) etc.;

c) textele de lege și actele întocmite pe baza lor: *le(a)ge* (Prav. 1581, 221^v; 1604, DIR, XVII, A, I, 135; 1631, DRH, B, XXIII, 408), *pravilă* (CPrav., 7^r; Prav. 1581, 206^r; Prav. 1610; Prav. I, 22^r; CN, 136^v; FG; 1631, DRH, B, XXIII, 408); *carte* (Prav. 1581, 217^r; <1601>, DIR, XVII, B, I, 4; 1616, DIR, XVII, A, IV, 53)⁴⁹, *hrisov* (1623; DIR, XVII, B, IV, 261), *uric* (1617; DIR, XVII, A, IV, 210), *zapis* (1622, DIR, XVII, A, V, 136; 1632, DRH, B, XXIII, 653) etc.;

d) pedepsele dictate în cazul nerespectării hotărârilor luate de instanțele de judecată: *ciobote* „taxă pentru deplasarea unui martor la o instanță de judecată” (1587; DÎ, 161), *herâie* „taxă fixată pentru reluarea unui proces” (1618; DIR, XVII, A, IV, 269), *închinăciune* (CPrav., 7^r; cf. *închinătură* Prav. 1581, 245^v), *post* (CPrav., 10^r; Prav. 1581, 207^v), *strinsură* „constrângere” (Prav. 1581, 216^v), *treapăd* „taxă percepută de la cei ce nu se prezentau de bunăvoie la procese” (1622; DIR, XVII, B, IV, 71) etc.

Documentelor oficiale le sunt specifice cuvintele referitoare la relațiile sociale ale epocii privite din perspectiva administrației de stat:

a) statutul social al inculpaților: *birnic* (1627; DRH, B, XXI, 458), *rob* (1626; DRH, B, XXI, 177), *rumân* (<1602>; DIR, B, XVII, I, 53), *vecin* (1619; DIR, XVII, A, IV, 313) etc.;

b) obligațiile lor față de administrație: *bir* (<1610>; DIR, XVII, B, I, 452), *dajde* (1612, DIR, XVII, B, II, 43; 1620, DIR, XVII, A, IV, 429; EPrav., 539), *gloabă* (1618, DIR, XVII, A, IV, 290; 1626, DRH, B, XXI,

⁴⁹ În documentele și pravilele cercetate sunt utilizate sintagme specializate pentru a denumi diferite tipuri de acte: *carte de iertăciune* (1632; DRH, B, XXIII, 637), *carte de mână dată* (EPrav. 490), *carte de mila* (1633; DRH, B, XXIV, 47), *carte de pâra* (1633; DRH, B, XXIV, 8), *carte de răpaos* (1632; DRH, B, XXIII, 622), *carte de tocmală* (Prav. 1581, 217^v), *carte înșeldtoare* „act fals” (1617; DIR, XVII, B, III, 132).

34), *podvoadă* (1617, DIR, XVII, A, IV, 207; 1632, DRH, B, XXIII, 637), *vamă* (<1602>, DIR, XVII, B, I, 55; 1617, DIR, XVII, A, IV, 210) etc.;

c) funcționarii publici: *armaș* (1612, DIR, XVII, B, II, 44; 1622, DIR, XVII, A, V, 120), *birar* (1616; DIR, XVII, B, III, 66), *dăbilar* (1612; DIR, XVII, A, III, 59), *globnic* (1617; DIR, XVII, A, IV, 208), *hotarnic* (1620; DIR, XVII, A, IV, 481), *pîrcălab* (1617; DIR, XVII, A, IV, 208), *podvodar* (1622; DIR, XVII, A, V, 119), *vameș* (1607; DIR, XVII, B, I, 255) etc.

În aceeași sferă terminologică intră de asemenea termenii, mult mai puțin frecvenți, care desemnează relații economice existente între membrii aceleiași colectivități: *arvuni* (1628; DRH, B, XXII, 334), *cumpăra* (1617; DIR, XVII, B, III, 98), *opri*, „a lua în posesie“ (<1601>; DIR, XVII, B, I, 4), *precupi* (1631; DRH, B, XXIII, 406), *vinde* (1631; DRH, B, XXIII, 406) etc.

Terminologia referitoare la familie și la gradele de rudenie cuprinde cuvinte de proveniență populară utilizate în primul rând în pravile, dar înregistrate și în documentele scrise de diecii cancelariilor domnești: *rudă* (Prav. 1581, 263^v), *rudenie* (1615; DIR, XVII, B, II, 382), *semenție* (Prav. 1581, 216^f; 1604, DIR, XVII, A, I, 135), *spiță* (Prav. 1581, 220^v); *bărbat* „soț“ – general, *fată* „fiică“ – general, *fecior* „fiu“ – general⁵⁰, *frate* – general, *ginere* – general, *moașă* „bunică“ (Prav. 1581, 242^v; 1628, DRH, B, XXII, 342), *moș* „bunic“ (Prav. 1581, 220^f; 1622, DIR, XVII, B, IV, 160), *muiare* „soție“ (CPrav., 2^f; Prav. 1581, 226^f; Prav. I, 9^f; 1618, DIR, XVII, B, III, 182; CN, 129^v; cf. *femeie* 1622; DIR, XVII, A, V, 108), *mumă* (CPrav., 4^f; Prav. 1610; 1615, DIR, XVII, B, II, 385; CN, 133^v), *părinte* (CPrav., 10^v; Prav. 1581, 252^v; Prav. I, 12^f; 1616, DIR, XVII, B, III, 35), *soră* – general, *tată* – general etc.

Termenii care indică anumite culpe ce vin în contradicție cu normele moralei creștine apar, cu foarte rare excepții, numai în pravile, faptul fiind pe deplin justificat prin conținutul acestor scrieri: *beție* (CPrav., 9^v; Prav. 1581, 207^v), *curvie* (Prav. 1581, 205^v; Prav. I, 20^v; CN, 130^v;

⁵⁰În *Pravila ritorului Lucaci* se face distincție între *fecior* (al său) „fiu legitim“ (259^v), *cópil* „bastard“ (259^v) și *întunecat* „copil cu părinți necunoscuți“ (259^v). Termenii apar cu accepții aproape identice în *Pravila lui Eustratie logofătul*: *fecior de trupul său* „fiu legitim“ (473), *fecior de feliul lui* „fiu nelegitim făcut cu o țiitoare știută“ (473), *cópil* „fiu nelegitim cu tată necunoscut de lume“ (474), *fiul întunearecului* „fiu nelegitim cu tată necunoscut nici de mamă“ (474). Pentru ultima pravilă, vezi detalii la I. Rizescu, *Considerații filologice și lexicale asupra „Pravilei lui Eustratie logofătul“* (Pravila aleasă), în SLLF, [I], p. 304–305.

EPrav., 485), *păcate sodomlenești* (CN, 135^v); *bate* (CPrav., 4^r; Prav. 1581, 239^r), *curvi* (CPrav., 2^r; Prav. 1581, 260^r; Prav. 1610; Prav. I, 22^r; CN, 132^v), *fura* (CPrav., 7^r; Prav. 1581, 207^r; Prav. I, 13^r; 1615, DIR, XVII, B, II, 385; CN, 135^v), *înșela* (CPrav., 10^r; Prav. 1581, 206^r; CN, 134^r), *omorî* (CPrav., 9^r; Prav. 1581, 205^v; 1631, DRH, B, XXIII, 408), *spurca* (CPrav., 8^v; Prav. 1581, 228^v; Prav. I, 15^v; CN, 131^v), *ucide* („a lovi“ CPrav., 4^v; CN, 128^v; „a omorî“ Prav. 1581, 204^v) etc.

Seriile sinonimice ce coexistă în cadrul tuturor textelor cercetate sau diferențiază pravilele de documentele oficiale sunt, după cum se poate observa ușor din exemplele anterioare, destul de numeroase, iar sintagmele utilizate pentru redarea unor noțiuni juridice nu asigură totdeauna univocitatea și claritatea necesară. Chiar în aceste condiții, deși nu furnizează material pentru o terminologie riguroasă, constituită științific, domeniile lexicale prezentate formează fără îndoială un vocabular de specialitate. El are drept componentă de bază cuvinte cel mai adesea uzuale⁵¹ (situate uneori chiar la periferia vocabularului)⁵², care, folosite cu o frecvență ridicată sau cu accepțiuni speciale, se transformă în termeni caracteristici pentru scrierile juridice și administrative. Componenta cultă a vocabularului juridico-administrativ, formată din împrumuturi sau calcuri din slavonă⁵³ și întâlnită în primul rând în pravilele bisericești, are, în perioada 1532–1640, o pondere mai scăzută.

6. Conchizând, constatăm că textele juridice și administrative redactate între 1532 și 1640 au numeroase trăsături lingvistice comune ce le diferențiază de celelalte scrieri provenite din epocă.

• La nivelul morfologiei iese în evidență utilizarea foarte frecventă a indicativului viitor și a conjunctivului (cuplate adesea în aceeași frază), a reflexivului pasiv (în cadrul căruia indicativul prezent tinde să generalizeze), a pronumelui reflexiv în acuzativ (*se*) și a pronumelor relative *cel(a) ce*, *ce* și *cine*, a adverbelor *anume* și *adică* și a conjuncției, respectiv a locuțiunii conjuncționale *deci*, *derept(u) ace(a)ea*.

⁵¹ Vezi și Gheție, ILRL, p. 98.

⁵² Avem în vedere termeni ca *a îmbla* (cu *cineva*) (CPrav., 4^r, 4^v) sau *a (d)zacea* (cu *cineva*) (CPrav., 3^r, 5^r; Prav. 1581, 228^r, 229^v, 230^r), a căror accepție („a avea relații sexuale interzise de biserică; a curvi“) este preluată din vorbirea familială.

⁵³ Vezi, pentru detalii, Rizescu, Prav. 1581, p. 124–126, 131–134; I. Rizescu, *Aspecte ale lexicului „Pravilei de ispravă oamenilor“*, în LR, XVI, 1967, nr. 2, p. 131.

Dintre particularitățile sintactice se remarcă frecvența ridicată a subiectelor (incluziunea și elipsa fiind de obicei evitate), a subiectivelor (substituite uneori de atributive) și a condiționalelor, toate într-o frază de regulă enunțiativă, ce are o structură firească, simplă, cu puține subordonate. Topica este dependentă de specificul comunicării juridice, datorită căruia structura tip a frazei utilizate în scrierile cercetate este *subiectivă + condițională (sau temporală) + principală*.

O terminologie specifică, formată încă din numeroase cuvinte populare și având în structură multe serii sinonimice, desemnează relații juridice, grade de rudenie și noțiuni juridice legate de familie, vicii și acțiuni ce constituie infracțiuni morale.

Unite prin numeroase particularități morfologice, sintactice și lexicale, suficiente pentru a delimita un stil juridico-administrativ în perioada de început a scrisului în limba română, textele juridice și documentele oficiale redactate între 1532 și 1640 se diferențiază totuși unele de altele prin câteva elemente, dintre care organizarea conținutului (paragrafele și capitolele în pravile, respectiv formularul actelor de cancelarie) se impune în primul rând atenției. Limba documentelor oficiale conține apoi o serie de caracteristici (utilizarea frecventă a formelor verbale și pronominale de persoana I și a II-a, prezența vocativului, a imperativului și a propozițiilor interogative directe), care probează caracterul lor subiectiv, opus aceluia obiectiv, impersonal al pravilelor.

Stilul textelor științifice și tehnice

1. Fără să se poată vorbi încă de o „literatură științifică propriu-zisă”¹, adică similară celei moderne, în perioada 1532–1640 au fost copiate sau tipărite și unele texte, foarte puțin numeroase de altfel, care, prin funcție și prin caracteristicile lingvistice dominante, se constituie în cele mai vechi scrieri românești de tip științific sau tehnic². Ele oferă indicații

¹ Gheție, ILRL, p. 97; cf. Coteanu, RL, p. 55–56; Coteanu, SE, p. 182.

² Facem abstracție de particularitățile de tip științific sau tehnic existente în *cazani* (citare, trimiteri, paranteze explicative etc.), în *molitvenice* (indicații tehnice indispensabile pentru desfășurarea corectă a anumitor părți ale slujbei) sau în unele părți ale celor mai vechi pravile românești (definiții, trimiteri etc.), întrucât, prin trăsăturile lingvistice dominante, aceste scrieri aparțin stilului beletristic, respectiv celui juridic-administrativ.

utile pentru practicarea unei profesii (*Liturghierul*)³ sau pentru desfășurarea unor activități ocazionale (precum vindecarea unor boli sau căutarea comorilor, cărora le sunt destinate cele două *rețete*, respectiv *Începătura de nuiale* din *Codicele popii Bratul*)⁴; constituie un îndrumar de tip didactic în însușirea principiilor de bază ale religiei creștine (*Catehismul*)⁵ sau ajută la prevederea viitorului (*Gromovnicul*)⁶, respectiv la stabilirea caracteristicilor fizice sau de comportament ale oamenilor în funcție de data nașterii (*Rujdenița*⁷ din *Codex Neagoeanus*)⁸.

Servind de regulă unor scopuri practice⁹, scrierile menționate au o serie de particularități lingvistice comune, subordonate principiilor de bază ale comunicării tehnice sau științifice: neutralitatea, claritatea și precizia.

2. În domeniul morfologiei, cele mai numeroase trăsături specifice apar, ca și în celelalte stiluri ale limbii române vechi, în cadrul flexiunii verbale, unde conjunctivul, înlocuit rar de imperativ, și indicativul viitor se impun atenției prin deosebita frecvență cu care sunt utilizate.

Conjunctivul prezent de persoana a III-a singular, exprimând o acțiune ce trebuie îndeplinită sau un sfat obligatoriu de urmat, este caracteristic

³ Din această tipăritură coresiană, apărută la Brașov, în 1570, în realitate un text mixt, am reținut numai pasaje ce conțin indicații de ordin tehnic, lăsând deoparte fragmentele de text beletristic (rugăciuni, psalmi), utilizate, în majoritatea situațiilor, ca simple trimiteri, utile pentru identificarea scrierii din care preotul trebuia să-și selecteze momentul următor al slujbei.

⁴ Nu am putut cerceta și textul scris pe marginea de jos a două file succesive din *Codicele Sturdzan* (vezi Gh. Chivu, *Copiștii Codicelui Sturdzan*, în LR, XXVII, 1978, nr. 1, p. 66), întrucât ștergerea cernelii face imposibilă descifrarea lui integrală.

⁵ Avem în vedere atât tipăritura coresiană din 1560 cât și cea mai veche copie manuscrisă ce descinde din ea, *Catehismul sturdzan* (BAR, ms. rom. 447, f. 98^r–107^v).

⁶ BAR Cluj-Napoca, CRV 31/43; vezi și N. Drăganu, *Cea mai veche carte rakocziăna*, în AIIN, I, 1921–1922, p. 160–278.

⁷ BAR, ms. rom. 3821, f. 137–141.

⁸ Culegerea de *extrase religioase* din *Codicele popii Bratul* (410–424) nu a fost luată în considerare, în ciuda caracterului didactic evident (vezi Al. Mareș, *Cea mai veche culegere de extrase religioase traduse în limba română*, în LR, XXIX, 1980, nr. 3, p. 239–243), din cauza faptului că particularitățile lingvistice de ansamblu sunt greu de subordonat stilului științific și tehnic.

⁹ *Catehismul*, deși are drept scop însușirea unor idei și concepte fără finalitate practică imediată, nu este totuși un text de teorie științifică.

Liturghierului: „să sărute urariul, să-l puie spre umărul stâng“ (CL, 2^o) și pasajelor ce conțin sfaturi medicale din *Rujdenița*: „De să va războli: leac 3 grăunțe de dafin și ulei de lemnu și tămâie albă; să le mestece și să va însănătoși“ (CN, 137^v). În cadrul indicațiilor de tip restrictiv din ultima scriere citată, conjunctivul prezent de persoana a III-a singular este utilizat totdeauna sub forma sa negativă: „Și carne de capră să nu mănânce. Într-acea lună ce-au născut, când va tuna să nu margă sup copaci“ (CN, 137^v).

Având același rol semantic (indicarea unei acțiuni cu valoare de generalitate ce trebuie neapărat îndeplinită), dar aducând un plus de apropiere față de persoanele cărora le sunt adresate, verbele utilizate în rețetele și în *Începătura de nuiale* transcrise în *Codicele popii Bratul* apar, aproape fără excepție, în propozițiile regente, la persoana a II-a singular a conjunctivului prezent: „să arzi un ou în foc, să-l pisezi să priseri la dinți“ (CB, 442), „de-acia să iai un cuțit nou și să îngenunchi câtră răsărit și să zici evanghelie“ (CB, 450).

Valoarea imperativă a modului citat duce uneori, în cadrul *Începăturii de nuiale*, în condițiile utilizării frecvente a formei de persoana a II-a, la o alternanță a conjunctivului cu imperativul: „De-acia ocoleaște alunul și... să faci 3-(șt) cruci, să blagoslovești pre alun. După aceea, apucă nuialele de vârh și zi: «Mărească-se nuialele...»“ (CB, 444).

Indicativul viitor, folosit ca și conjunctivul în primul rând la persoana a III-a singular, este specific, datorită conținutului său, textelor care au drept scop prezicerea viitorului, *Rujdenița* și *Gromovnicul*: „Și va fi lungăreață la față; și va fi vorovitoare; și iubi-va la oaspeți și va fi mânioasă...“ (CN, 137^v), „fi-va moarte în oi mari și pâine și miare multă va hi și feciorii mici muri-vor mulți“ (GS, 24^v).

În cadrul morfologiei substantivului, nevoia de rigoare duce la utilizarea, relativ frecventă în *Catehism* și în *Începătura de nuiale*, a unor nume proprii ce desemnează autori sau scrieri la care se face apel pentru susținerea unei idei sau pentru argumentarea unei acțiuni, contextele astfel create putând fi asimilate trimiterilor din textele științifice și tehnice moderne: „Cumeneacătura de la preastol, ce iaste scrisă la sfinții evangheliști, *Matei*, 106, *Marcu*, 64, *Luca*, 109 și sfântul *Pavel* apostol“ (CCat., 11^o), „După aceea taie cruce în nuiale; la crucea dentâiu scrie *Gaspar*, na tvora pi(ș) *Baldajar*, na 3 pi(ș) *Melchior*...“ (CB, 450). Uneori, aceste nume proprii însoțesc chiar citate din asemenea scrieri: „Și iară

zise în *Evanghelia lu Marco*, cap mai apoi: «Cine va crede și va fi botezat ispășit va fi; cine iară nu va crede, perit va fi» (CCat., 10^v–11^r)¹⁰.

3. Caracterul neutru, impersonal, impus limbii celor mai vechi texte de tip științific sau tehnic scrise în limba română de utilizarea unor forme verbale cu valoare de generalitate (vezi exemplele citate pentru morfologia verbului) atrage după sine, în cadrul sintaxei propoziției, reducerea numărului subiectelor exprimate în comparație cu cel al predicatelor.

Specifică devine, în acest context, frecvența ridicată a subiectelor nedeterminate, caracteristice *rețetelor* și *Începăturii de nuiale*: „Să pisezi căramidă, să o mesteci cu miarea...” (CB, 442), „să zici și să îngenunchi cu obrazul cătră răsărit” (CB, 445), și a subiectelor subînțelese, întâlnite în primul rând în *Rujdeniță*, unde această parte principală de propoziție este exprimată doar la începutul unui paragraf: „De să va naște [*fata*], fi-va frumoasă la față. Ochi v<a> ave cuvioși și va fi certătoare pre bărbat și pre toată gloata” (CN, 139^r). În aceste condiții, subiectul este prezent doar în structurile sintactice în care precizarea autorului acțiunii este absolut necesară: prima propoziție principală dintr-o frază cu subiect unic realizată prin coordonare: „să meargă în besecarecă *preutul* împreună cu diaconu[*l*], să facă împreună 3 închinăciuni...” (CL, 1^r), „21 de ai, *el* va boli rău, ci nu va muri” (CN, 137^r), „Și să vor rădica *nește capete* mari și vor pribegi și aco<lo> vor peri” (GS, 25^r) sau propozițiile succesive (independente sau nu) cu subiecte diferite: „peri-va *grâul* rău și priste vară multe *boale* fi-vor și *vin* și *miare* fi-va și toți *oamenii* vor ave frică și grije mare” (GS, 25^r), „Și *acela* să sărute, să-l puie să strige: «Dulceața Domnului... fie cu toți voi!» *Oamenii*: «Și cu duhul tău!» *Popa*: «Sus să avăm inema!»” (CL, 30^r–30^v).

Consecință firească a scăderii în ansamblu a ponderii subiectelor exprimate, în limba scrierilor cercetate crește, comparativ, după cum s-a putut observa din toate exemplele anterioare, numărul predicatelor (egal aproape cu numărul propozițiilor). Această parte principală de propoziție exprimă, de regulă, acțiuni ce trebuie săvârșite (formele de conjunctiv sau imperativ) sau care se vor desfășura în viitor (în funcție de

¹⁰ Facem abstracție de pasajele pe care *Liturghierul* și (mai puțin) *Începătura de nuiale* le reproduc din alte scrieri bisericești cu scopul de a indica textul ce trebuie rostit mai departe de preot, diacon, credincioși sau de căutătorul de comori. Dovadă a caracterului mixt al *Liturghierului* și (în mai mică măsură) al scrierii cuprinse în *Codicele popii Bratul*, aceste pasaje nu sunt propriu-zis citate.

îndeplinirea unor anumite condiții). Predicatele nominale, mult mai rar folosite în ansamblul textelor parcurse, apar frecvent în *Rujdeniță*, unde numele predicative au rol de calificare: „În luna lu Brumari mari de va naște ficiorul, *fi-va înțelept și slăvit*. Și *va fi mânios*...” (CN, 139^v–140^r), și în *Catehism*, unde aceeași parte a predicatului are rolul de a identifica subiectul: „Întrebare: Ce e Evanghelia? Răspuns: *Bunăvestire și veselie*...” (CCat., 6^r).

Fraza utilizată în textele științifice și tehnice românești anterioare anului 1640 are, cel mai adesea, o structură simplă, clară, realizată prin coordonare copulativă sau prin juxtapunere: „Și icrele racului plămădi-să-vor și apele vor scăde și peștele său va peri” (GS, 26^r), „Boli-va de cap și de picioare și va ave nește cuvinte rele” (CN, 140^v), „diaconul să facă închinăciune..., să pășască la locul său și să meargă de-a dreapta parte” (CL, 13^r).

Propozițiile principale sunt, de regulă, enunțiative propriu-zise. Interogativele cu scop didactic apar numai în *Catehism*: „Întrebare: *Creștin ești?* Răspuns: *Creștin*” (CCat., 3^r), iar optativele, imperativele și exclamativele sunt evitate.

Dintre subordonate se remarcă, prin topică și frecvență, propozițiile condiționale, specifice *Rujdeniței* și *Gromovnicului*: „De ară învăța carte, el ară fi învățătoriu tuturor” (CN, 141^r), „De să va întâmpla în cislă Berbecilor acestu semnu, fi-va moarte în oi mari...” (GS, 24^v). Mai puțin numeroase în ansamblu, dar având atestări în toate tipurile de scrieri cercetate, temporalele apar în structuri sintactice similare cu acelea ale condiționalelor: „E, cându se vor închina, să grăiască întru eiș această rugăciune” (CL, 1^r–1^v), „Și, cându veri vrea să le ispitești, tu veri zice...” (CB, 453), „Când va fi de 12 ai, vineri să nu lucre nemica” (CN, 138^r).

4. În domeniul lexicului, câteva dintre scrierile parcurse conțin cuvinte ce constituie autentice terminologii de specialitate.

Avem în vedere în primul rând bogata terminologie religioasă existentă în *Liturghier*, formată, cu foarte puține excepții, din cuvinte împrumutate din slavona bisericească: *aer* „vălul cu care se acoperă sfântul potir” (CL, 8^r), *andimis* „bucată de pânză sfințită pe care preotul o întinde la liturghie pe pristol ca așternut pentru potir și sfintele daruri” (CL, 21^v), *blagoslovi* (CL, 19^r), *blajenile* „fericirile, cântece religioase” (CL, 15^r), *cădi* „a tămâia” (CL, 10^v), *copie* „cuțit întrebuințat la tăierea prescurii” (CL, 10^v), *cruce* (CL, 11^v), *diaconstvā* „rugăciune scurtă spusă de diacon” (CL, 11^v), *dverā* „ușa altarului” (CL, 17^r), *heruvic* „imn în

onoarea heruvimilor“ (CL, 24^r), *icoană* (CL, 13^r), *jărtăvnic* „masă din altar pe care se pregătesc sfintele daruri“ (CL, 13^r), *pocrov* „postav cu care se acoperă vasul sfânt“ (CL, 7^v), *proscomidie* „parte a slujbei vecerniei, când se oferă prescură și vin“ (CL, 41^v), *răcavițe* „mânecuțe ale veșmântului preotesc“ (CL, 3^r), *ripidă* „evantai liturgic“ (CL, 31^v), *stihariu* „veșmânt purtat de diacon“ (CL, 2^r), *uncrop* „apă caldă pe care o toarnă diaconul în potir în momentul oficerii împărtășaniei“ (CL, 38^r), *tropar* „cântare bisericească“ (CL, 16^r), *vâhod* „numele unei procesiuni religioase“ (CL, 15^v, 26^r) etc.¹¹

În cele două rețete transcrise în *Codicele popii Bratul* și în pasajele ce indică remedii ale unor boli cuprinse în *Rujdeniță* pot fi recunoscute apoi începuturile terminologiei medicale și farmaceutice românești. Cuvintele care o compun, preluate din vocabularul utilizat în medicina populară, denumesc afecțiuni: *junghiu* (CB, 442), *rușată la dinți* (*ibidem*), *vărsat* (CN, 138^r), plante medicinale sau substanțe utilizate în scop terapeutic: *floare de trandafir* (CN, 138^v), *grăunțe de dafin* (CN, 140^r), *rădăcină de bujor* (CN, 138^v), *rădăcină de crin* (CN, 139^r), *tămâie albă* (CN, 137^v), *ulei de lemn* (*ibidem*; cf. *unt de lemn* CN, 140^r) sau acțiuni ce vizează prepararea, respectiv administrarea unor medicamente: *afuma* (CN, 140^r), *arde* (CB, 442), *mesteca* „a prepara un amestec“ (CB, 442; CN, 137^v), *pisa* (CB, 442; CN, 139^r), *prisăra* (CB, 442), *unge* (CN, 138^v).

Elemente ale unei posibile terminologii astrologice pot fi extrase, în sfârșit, din *Gromovnicul* copiat în 1636 de popa Stanciu. În cadrul acestui text, cuvântului *cislă* „zodie“ (GS, 28^v etc.), tradus de câteva ori prin *semm* (GS, 25^v, 27^r), i se alătură o serie de termeni, adesea neadaptati la structura fonetică și morfologică a limbii române, pentru a denumi zece din cele douăsprezece zodii cunoscute¹²: *cisla Berbecilor* (GS, 24^v), *cisla lu Juneția* „zodia Taurului“ (GS, 25^r), *cisla Racului* (GS, 26^r), *cisla Crivățului* „zodia Leului“¹³ (GS, 26^v), *cisla Fetii* „zodia Fecioarei“ (GS, 27^r), *cisla Homotului* „zodia Cumpenei“ (GS, 27^v), *cisla Scorpiei* „și semnul Scorpiei“ (GS, 28^r), *cisla Stereliț* „zodia Săgetătorului“ (GS, 28^v),

¹¹ Vezi, pentru alte cuvinte din terminologia bisericească, Mareș, CL, p. 117–118.

¹² Textul corespunzător zodiei Peștilor este astăzi pierdut (vezi Al. Mareș, *Cel mai vechi Gromovnic românesc*, în LR, XXIII, 1974, nr. 1, p. 34), iar numele românesc al zodiei Gemenilor nu apare în manuscris.

¹³ Denumirea zodiei Leului prin *cisla Crivățului* pare a fi rezultatul unei coruperi a textului original (vezi Al. Mareș, *op. cit.*, p. 37).

cisla Cozirog „zodia Capricornului“ (GS, 29^v) și cisla Mocroșului „zodia Vărsătorului“ (GS, 29^v).

5. Sintetizând observațiile de mai sus, constatăm că cele mai vechi texte de tip științific sau tehnic scrise în limba română înainte de 1640 au o serie destul de cuprinzătoare de trăsături morfologice și sintactice, similare acelor specifice stilului juridic și administrativ.

La nivelul morfologiei se remarcă utilizarea, cvasigenerală în propozițiile regente, a formelor de persoana a III-a sau a II-a (cu valoare de generalitate) ale conjunctivului prezent sau ale indicativului viitor, respectiv utilizarea numelor proprii ce desemnează autori sau lucrări la care se face trimitere pentru susținerea sau exemplificarea (prin citate) a unor idei.

În cadrul propozițiilor se impune atenției frecvența mare a subiectelor nedeterminate sau incluse, în contextele în care claritatea comunicării nu este însă prejudiciată. Fraza are o structură simplă, realizată, de regulă, prin coordonarea copulativă sau prin juxtapunerea unor propoziții predominant enunțative. În cadrul subordonării, condiționala, foarte frecventă în textele de prevestire, și temporală, ambele utile pentru a aduce precizări suplimentare absolut necesare în înțelegerea textului, creează structuri sintactice care amintesc de fraza scrierilor juridice bisericești.

Lexicul, fără să fie totdeauna caracteristic, prezintă totuși, în unele texte, tendința de specializare, putându-se astfel delimita o bogată terminologie religioasă, una medicală și una, mai puțin cuprinzătoare, specifică astrologiei. Prima și ultima sunt formate, de regulă, din cuvinte savante, împrumutate din limba slavonă, în vreme ce seria lexicală specifică textelor cu conținut medical are în componență doar elemente de proveniență populară.

*

* *

① Textele păstrate din perioada 1532–1640 ilustrează, potrivit trăsăturilor prezentate în paginile anterioare, cele trei stiluri de bază ale românei literare: beletristic, juridic-administrativ și tehnico-științific. Stilul așa-zis oficial se divizase deci, încă înaintea mijlocului secolului al XVII-lea, în două variante funcționale distincte, diferențiate prin repartiția și frecvența diferită a unor fenomene morfo-sintactice, prin câteva modalități specifice de organizare a textului, dar mai ales prin

vocabular (dependent de conținutul și de funcția textelor juridice și administrative, respectiv ale celor de tip tehnic sau științific).

Deși inegal dezvoltate, din cauza necesităților culturale ale epocii sau a nivelului atins de unele domenii de activitate intelectuală (scrierile beletristice și cele juridico-administrative sunt, de aceea, mult mai numeroase și mai bine marcate decât cele tehnice sau științifice), stilurile funcționale de bază sunt individualizate, înainte de 1640, prin particularități ce aparțin, dacă facem abstracție de fonetică, tuturor compartimentelor limbii. Trăsăturilor morfologice și sintactice, specifice adesea doar prin frecvența de utilizare și prin funcția contextuală, li se alătură modalități diverse de organizare a mesajului, câteva terminologii de specialitate, respectiv un limbaj figurativ ce tinde uneori să se depărteze de model.

Dintre cele două tendințe stilistice fundamentale, exprimarea de tip popular (din textele beletristice narative, din majoritatea textelor consacrate practicii juridice sau administrative și din unele lucrări tehnice) și aceea de tip savant (din textele retorice și de exegeză teologică, respectiv din acelea consacrate teoriei juridice), prima deține, datorită culturii receptorului potențial, primatul.

Create prin traducerea, prin reproducerea fidelă sau prin imitarea structurii unor scrieri redactate în primul rând în limba slavonă și perfecționate într-un proces lent, dar semnificativ de evoluție internă (al cărui moment de răscruce l-au constituit traducerea și tipărirea *Cazaniei a II-a* și a *Paliei de la Orăștie*), cele trei stiluri fundamentale ilustrate de primele texte românești urmează să-și contureze mai pregnant structura în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

STILURILE LIMBII ROMÂNE LITERARE ÎN PERIOADA 1640–1780

1. Textele redactate sau traduse în limba română între 1640 și 1780 sunt mult mai numeroase și mai diverse decât cele păstrate din etapa anterioară de evoluție a limbii noastre literare¹. În strânsă legătură cu dezvoltarea generală a societății românești, cele două componente ale culturii scrise, literatura bisericească și literatura laică, au însă, în ciuda unor influențe reciproce evidente, o evoluție diferită.

Literatura bisericească cunoaște, timp de aproape trei sferturi de veac², o dezvoltare extensivă deosebită, rămânând astfel, până după 1700³, componenta principală a scrisului românesc. În cadrul ei, difuzarea prin tipar prevalează în mod evident asupra reproducerii manuscrise a textelor.

Se traduc, se revizuiesc sau se redactează pentru a fi imprimate lucrări necesare tuturor domeniilor vieții bisericești, în pregătirea și apoi ca o consecință a acceptării oficiale a serviciului divin în limba română. Văd acum lumina tiparului noi versiuni ale cărților biblice, în volume separate sau în ediții integrale (de tipul *Noului Testament*, scos la Bălgrad, în 1648, sau al monumentalei *Bibliei*, apărute la București, în 1688). Sunt tipărite, alături de scrieri cunoscute și în versiuni românești mai vechi

¹ Pentru prezentarea generală a textelor alcătuite în această perioadă, vezi *Istoria literaturii române*, I, București, 1964, p. 347–514, 530–758; ILRLV, p. 281–292.

² După Ion Gheție (BD, p. 87, 377; ILRLV, p. 281), anul 1715, în care încetează activitatea tipografică a lui Antim Ivireanul, marchează un moment de răscruce în istoria cărții bisericești și deci a vechii noastre limbi literare.

³ La începutul secolului al XVIII-lea, după oficializarea slujbei în limba română și imprimarea, în consecință, a scrierilor canonice necesare, literatura bisericească intră într-o perioadă de relativă stagnare, în cele mai multe dintre variantele sale.

(psaltiri, apostole, liturghiere, molitvenice, octoihuri), noi cărți de slujbă (precum *Pogribania preoților*, 1650, *Mistirio*, 1651, sau *Târnosanie*, 1652) / Versiunilor diverse (ortodoxe, catolice sau calvine) ale *Catehismului* li se adaugă lucrări de dogmă (*Scutul catehismusului*, 1656) sau de polemică religioasă (*Răspuns împotriva catehismusului calvinesc*, 1645). Scrierilor omiletice cu structură tradițională (*Cazania* de la Govora, din 1642, cea a lui Varlaam, din 1643, și cea de la mănăstirea Dealu, din 1644) le stau acum alături traduceri noi (*Cheia înțelesului*, 1678, *Mărgăritare*, 1691), o situație similară putând fi constatată în cadrul scrierilor de drept canonic (la puțin timp după *Pravila* de la Govora, din 1640, apare, la Iași, cartea intitulată *Șapte taine*, în 1644). O înnoire evidentă se produce de asemenea în cadrul predicii bisericești. În afara textelor construite după tipare tradiționale, traduse din slavonă, se tipăresc, în Transilvania, versiuni ale unor culegeri de predici ungurești (*Sicriul de aur*, 1683, *Cărare pre scurt*, 1685), iar în Țara Românească, Antim Ivireanul, utilizează, în *Didahii*, modele stilistice bizantine.

Generalizarea folosirii limbii române ca limbă a serviciului divin duce, după 1700, la o nouă creștere a numărului de tipărituri bisericești, în special în Țara Românească⁴. Numărul mare de lucrări nou apărute⁵, cu semnificație deosebită pentru unificarea normelor vechii române literare⁶, nu are însă urmări semnificative în planul structurii formale a textelor. Scrisul bisericesc intră, din acest ultim punct de vedere, într-o perioadă de relativă stagnare în cele mai multe dintre variantele sale, tipărite sau manuscrise, canonice sau necanonice. Literatura apocrifă avusese de fapt, în toată perioada scursă de la mijlocul secolului al XVII-lea, o evoluție mai puțin spectaculoasă decât cea canonică. Scrierile ilustrative (legende parabolice sau hagiografice), cunoscute exclusiv prin copii manuscrise,

⁴ Tipografia mitropolitană din Iași are o activitate sporadică în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, iar cea din Bălgrad, transferată la Blaj, își încetează practic existența în 1702 (vezi ILRLV, p. 288–289; Eva Mârza, *Tipografia de la Alba-Iulia. 1577–1702*, Sibiu, 1998).

⁵ Vezi o listă a celor mai importante dintre acestea în ILRLV, p. 288.

⁶ Ion Gheție, *Contribuții la unificarea limbii române literare. Momentul 1750*, în LR, XX, 1971, nr. 2, p. 113–124; Alexandra Roman, *Psaltirile românești din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Probleme de filiație*, în LR, XXIII, 1974, nr. 3, p. 233–242; Magdalena Georgescu, *Contribuții la problema unificării limbii literare. Despre edițiile succesive ale Molitvenicului în secolul al XVII-lea*, în LR, XXIV, 1975, nr. 6, p. 609–615; cf. N. A. Ursu, *Cu privire la „momentul 1750” în dezvoltarea limbii române literare*, în LR, XXXIV, 1985, nr. 6, p. 520–531.

reproduceau, în fond și formă, traduceri epocii anterioare⁷ sau ilustrau aceleași structuri formale pătrunse din literatura slavonă⁸.

2. Comparativ cu scrisul bisericesc, scrisul laic are, în ansamblul producției literare din epoca în discuție, o pondere mai scăzută. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cele mai multe dintre textele laice ajunse până la noi (lucrări beletristice, științifice sau documente administrative) continuă să ilustreze, ca și scrierile bisericești contemporane, direcțiile și modelele culturale sud-est europene.

„Cărțile populare“ de edificare morală (*Floarea darurilor*, *Varlaam și Ioasaf*, *Fiziologul*), multe dintre scrierile cu conținut istoric (cronicile, frecvent copiate și compilate în Moldova și Țara Românească), textele astrologice de prevestire (*Gromovnicul*, *Trepeticul* și *Rojdanicul*) sau vechile tipuri de scrieri lingvistice (glosare bilingve, traducerea *Gramaticii slovenești* a lui Meletie Smotrițki) prelucrează sau descind din originale redactate în slavonă. Izvoare sau modele scrise în altă limbă decât cea oficială în cultura epocii au, în aceste condiții, doar puține scrieri. Ele aparțin în primul rând domeniului juridic (prin cele două mari codexuri, *Pravilele* lui Vasile Lupu și Matei Basarab, traduse din surse bizantine și italiene chiar la mijlocul secolului al XVII-lea⁹), dar, grație activității unor personalități culturale de excepție, precum Nicolae Milescu și Dimitrie Cantemir, pot fi semnalate și în cadrul stilului științific (prin tratatul *Despre rațiunea dominantă*, scrierea filozofică pătrunsă în *Biblia* din 1688¹⁰, și prin *Divan*, savanta „carte de înțelepciune“ imprimată, concomitent în română și greacă, în 1698¹¹). Sub influența unor modele

⁷ Abia în jurul anului 1750 se constată o modificare a tiparului scrierilor apocrife, explicabilă printr-un nou val de traduceri sau, mai degrabă, printr-o revizuire stilistică fundamentală a vechilor texte. Vezi Gh. Chivu, *Localizarea și filiația textelor din Codicele Sturdzan*, în VTR, p. 73, nota 220.

⁸ N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească, I. Epoca influenței sud-slave*, București, 1974, p. 66–212.

⁹ Vezi V. Al. Georgescu, *La réception du droit romano-byzantin dans les Principautés Roumaines (Moldavie et Valachie)*, în *Mélanges H. Lévy-Bruhl*, Paris, 1958, p. 373–391; Gh. Cronț, *Dreptul bizantin în Țările Române. „Îndreptarea legii“ din 1652*, în „Studii“, XIII, 1960, nr. 1, p. 52–82.

¹⁰ Pentru paternitatea traducerii și pentru sursa ei, vezi Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, 1979, p. 172–214.

¹¹ P. Vaida, *Dimitrie Cantemir și Andrei Wissowatius. Contribuții la problema umanismului lui Cantemir*, în „Revista de filozofie“, XII, 1965, nr. 1, p. 37–48; Virgil Cândea, *Studiu introductiv*, în Dimitrie Cantemir, *Divanul*, București, 1969, p. XXXII–XXXIII.

redactate în latină sau în polonă, autori cunoscători și utilizatori ai acestor limbi scriu de asemenea prime lucrări în versuri (diferite de încercările de versificare a unor fragmente de proză religioasă) în Transilvania (Mihail Halici junior, Franck von Franckenstein) sau în Moldova (Dosoftei și Miron Costin)¹².

Începutul secolului al XVIII-lea aduce, urmare a unei dezvoltări culturale generale, o creștere a numărului scrierilor literare, o diversificare a tipurilor acestora, o orientare tot mai accentuată a lor spre alte izvoare (sau modele) decât cele slavone și apariția textelor literare originale (realizate ca lucrări integral personale sau doar ca adaptări sau compilații ale unor surse diverse).

Tipurilor de lucrări beletristice deja cunoscute („cărțile populare“, traduse acum tot mai frecvent după originale neogrecești¹³, și letopisețele) li se alătură acum numeroase cronică versificate¹⁴, o traducere (mediată de o versiune latinească) a unei scrieri de largă circulație în Europa occidentală (*Ceasornicul domnilor*¹⁵), un original roman alegoric românesc (*Istoria ieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir), noi încercări în versuri (unele chiar tipărite)¹⁶ și prime producții de tip dramatic

¹² *Istoria literaturii române*, I, p. 408–409, 412–413, 473–476; *Poezie veche românească*, București, 1985, p. 46, 55, 85–97.

¹³ Alături de vechile traduceri făcute după originale slavone, apar acum *Esopia*, *Sindipa*, *Istoria Troadei*, *Archirie și Anadan*, *Bertoldo*, *Iliodor*, *Halima*, *Istoria poamelor*. În 1700, Antim Ivireanul tipărește de asemenea o traducere nouă, după un original neogrecesc, a *Florii darurilor*.

¹⁴ Prima scriere de acest tip, *Poveste de jale și pre scurt asupra nedreptei morți a preacinstiului Costandin Cantacuzino*, datorată lui Radu Greceanu, a fost imprimată la Snagov, între 1696 și 1699 (vezi *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII–XVIII)*, București, 1967, p. 37).

¹⁵ Nicolae Costin a tradus textul cunoscut sub acest titlu după o versiune latinească (*Horologium principum*) a scrierii lui Antonio de Guevara, *Libro aureo del gran emperador Marc Aurelio con el Relox de principes*. Vezi Gabriel Ștrempel, *Introducere*, în Nicolae Costin, *Ceasornicul domnilor*, București, 1976, p. V–XL.

¹⁶ Ne referim nu la versurile la stemă, ci la volumul *Cântece câmpenești cu glasuri rumânești*, apărut în trei ediții (prima în 1768) (vezi B. Kelemen, *Precizări și completări la „Bibliografia românească veche“*, în CLingv., III, 1958, p. 75–87), respectiv la ilustrările pentru „neamul stihurilor“ prezente în *Gramatica* lui Dimitrie Eustatievici (Dimitrie Eustatievici Brașoveanu, *Gramatica românească*, 1757. *Prima gramatică a limbii române*, București, 1969, p. 135–144). Vezi și *Poezie veche românească*, p. 101–193.

(*Judecata vlădiciei* și *Occisio Gregorii Vodae*)¹⁷. În domeniul juridico-administrativ, în ciuda stagnării înregistrate de textele de lege¹⁸, actele oficiale își standardizează și își diversifică structura și încep să fie difuzate prin tipar, sub forma foilor volante. În sfârșit, în domeniul tehnico-științific, alături de scrieri de tip vechi (textele astrologice de prevestire, cosmografiile, rețetele), apar lucrări ce pun în evidență o nouă atitudine intelectuală (prognosticele¹⁹ sau tratatele de medicină²⁰), precum și o dezvoltare fără precedent a activității didactice și științifice. Semn al unei culturi laice aflate în plină dezvoltare, texte numeroase (de regulă traduceri, dar și compilații sau lucrări originale) ilustrează lingvistica, geografia, medicina, matematica, istoria și filozofia²¹.

3. Prezentarea producției de carte și a celei manuscrise cunoscute din epoca 1640–1780 arată, în ciuda caracterului ei sintetic și, prin forța împrejurărilor, lacunar, că, după o primă jumătate de secol de stabilizare a structurilor proprii epocii anterioare, scrisul literar românesc a intrat, din jurul anului 1700, într-o epocă de conturare a unor noi caracteristici. Scrisul bisericesc, încă dominant, își accentuează, în majoritatea componentelor, caracterul conservator, în vreme ce scrisul laic începe să se detașeze de modelele specifice culturii slavone.

¹⁷ Ne referim la textele originale românești, iar nu la traduceri fragmentare tratate adesea drept simple scrieri versificate. Acestea din urmă, destul de frecvent consemnate la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Lucian Drimba, *Studiu introductiv, în Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedice expressa*, Cluj-Napoca, 1983, p. 5–12), sunt semnalate chiar în secolul anterior, când Dosoftei traducea, spre exemplu, prologul piesei *Erofilu*, scrise de Gheorghios Hortatzis (Dosoftei, *Opere, I. Versuri*, București, 1978, p. 377–380; vezi Al. Elian, *Dosoftei, poet laic*, în „Contemporanul”, 1967, nr. 21 (1071), p. 3).

¹⁸ Până în 1780 nu se va imprima nici o lucrare juridică similară ca volum și importanță pravelor laice de la mijlocul secolului al XVII-lea. Tipăritura scoasă de Antim Ivireanul în 1714 (*Capete de porunca la toată ceata bisericească*) are un obiect și o întindere limitată.

¹⁹ Prima scriere astrologică modernă a fost tradusă, sub titlul *Foietul novel*, în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu. (Vezi Emil Vârtosu, *Foietul novel, calendarul lui Constantin voda Brâncoveanu. 1693–1704*, București, 1942, p. XLVII–XLVIII.)

²⁰ În afara numeroaselor traduceri ale *Aforismelor* lui Ippocrat (numite în epocă *Alegerile lui Ippocrat*), la mijlocul secolului al XVIII-lea au fost compilate manuscrisele intitulate *Meșteșugul doftoriei* (BAR, ms. rom. 933) și *Meșteșugul doftoricesc* (BAR, ms. rom. 4841), în mod evident părți ale unei scrieri medicale ample.

²¹ Vezi, pentru detalii, Ursu, FTȘ; Gh. Chivu, *Stilul celor mai vechi texte științifice românești*, în LR, XXIX, 1980, nr. 2, p. 113–114, XXX, 1981, nr. 1, p. 45–46, nr. 2, p. 139, nr. 3, p. 221–222, nr. 5, p. 505–506.

În cadrul textelor ce ilustrează, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, cele trei stiluri fundamentale ale limbii române literare vechi, recunoscute de specialiști ca structuri deja constituite (stilul beletristic și cel juridic-administrativ)²² sau considerate a se afla doar în curs de organizare (stilul științific și tehnic)²³, elementele conservatoare și cele ce exprimă continuitatea se îmbină, în consecință, permanent cu trăsături inovatoare. Ponderea celor două categorii de fenomene diferă, firesc, de la o variantă funcțională la alta, de la un interval de timp la altul și, fapt semnificativ pentru evoluția internă a vechiului scris literar românesc, chiar de la un grup sau tip de texte la altul.

Stilul textelor beletristice

1. Majoritare în cadrul scrierilor păstrate din epoca 1640–1780, textele beletristice evidențiază tendința din ce în ce mai pronunțată de emancipare a scrisului vechi de sub tutela bisericii, pe de o parte, și de sub influența modelelor slavone, pe de alta.

Urmare a acestui fapt, spre deosebire de perioada anterioară, foarte multe texte aparțin literaturii laice. Ele ilustrează în primul rând proza, dar nu lipsesc scrierile în versuri și nici cele aparținând dramaturgiei.

Dintre lucrările laice în proză se cuvin menționate în primul rând *Istoria ieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir, primul nostru roman cult¹, și traducerea *Ceasornicului domnilor*, text de circulație europeană scris de Antonio de Guevara², traducere datorată lui Nicolae Costin. De o mare audiență se bucurau diversele „cărți populare”³ (scrieri anonime, dar și

²² Dintre lucrările de sinteză, vezi Gheție, ILRL, p. 119–120; Coteanu, SE, p. 160–170; Munteanu, Țara, ILRL, p. 123–138; ILRLV, p. 455–471.

²³ N. A. Ursu, *Crearea stilului științific*, în SILRL, I, p. 128–156; cf. Gh. Chivu, *Există un stil științific și tehnic în limba română veche*, în LR, XXXIX, 1990, nr. 1, p. 5–13; ILRLV, p. 472–481.

¹ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, 1941, p. 44, 47; N. Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, I, București, 1990, p. 73, 77.

² Gabriel Ștrempel, *Introducere*, în *Ceasornicul domnilor*, București, 1976, p. VIII.

³ Cf. Munteanu, Țara, ILRL, p. 123, unde se consideră că, din cauza mai marii apropieri „de limba artistică populară decât de cea cultă”, „cărțile populare” nu trebuie avute în vedere în analiza stilurilor limbii române literare.

romane istorice, satirice sau cavalierești având autori cunoscuți)⁴. Dintre ele se remarcă, prin frecvența copierii⁵, *Alexandria*, *Archirie și Anadan*, *Bertoldo*, *Esopia*, *Istoria Troadei* și *Floarea darurilor*, ultima cunoscând două traduceri, cea mai nouă, din neogreacă, beneficiind chiar de difuzare prin tipar⁶. Larg răspândită era, de asemenea, literatura cu subiect istoric (cronici, cronografe și „istorii”), în care mijloacele artei literare prevalează asupra acelor specifice comunicării științifice⁷.

În cadrul scrierilor în versuri, textelor datorate lui Dosoftei⁸ și Miron Costin⁹ li se alătură acelea semnate de Mihail Halici junior¹⁰, Frank von Franckenstein¹¹, Nicolae Petrovay¹², Dimitrie Cantemir¹³ și Dimitrie Eustatievici¹⁴. Secolului al XVIII-lea îi sunt specifice cronicile versificate, scrise în primul rând în Moldova și Țara Românească, în vreme ce dincolo de munți se tipăresc în ediții succesive *Cântece câmpenești*¹⁵, se traduc

⁴ I. C. Chițimia, Dan Simonescu, *Cărțile populare în literatura românească*, [București], I, 1963, p. XII–XIII.

⁵ Vezi pentru aceasta Mihai Moraru, Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*, partea I și a II-a, București, 1976, 1978.

⁶ *Floarea darurilor*, Snagov, 1700. Pentru versiunile românești ale textului, vezi Mihai Moraru, Cătălina Velculescu, *op. cit.*, II, București, 1978, p. 265–304.

⁷ Vezi și Iorgu Iordan, *Limba și stilul lui Ion Neculce*, în *De la Varlaam la Sadoveanu*, [București, 1958], p. 62; Al. Andriescu, *Contribuția marilor cronicari moldoveni și munteni la dezvoltarea limbii literare*, în AUI, s.n., secț. III, tom III, 1957, fasc. 1–2, p. 98; Gheție, ILRL, p. 97; Coteanu, SE, p. 170; cf. Munteanu, Țara, ILRL, p. 123, 135, 137; Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Structuri dialogale la cronicari moldoveni*, în LR, XLVI, 1997, nr. 1–3, p. 120.

⁸ Avem în vedere alte scrieri decât *Psaltirea în versuri*. Vezi pentru acestea Dosoftei, *Opere*, I. *Versuri*, București 1978, p. 3–9, 336–387.

⁹ Vezi Miron Costin, *Opere*, [București], 1958, p. 315–325.

¹⁰ *Carmen primo et unigenitum Linguae Romano-Romane Honoribus Fortuna et Auspiciis Impenetrabilis Dacici Argonautae Praenobilis Domini Francisci Paricii Papensis*, 1674; vezi și *Poezie veche românească*, București 1985, p. 97.

¹¹ *Hecatombe Sententiarum Ovidianarum Germanicae imitatarum*, Sibiu, 1679.

¹² *Cântec rumânesc de dragoste scris*, [Petrova], 1672; vezi și *Crestomație romanică*, II, București, 1965, p. 38.

¹³ Ne referim la *Stihuri pre herbul țării*, tipărite la începutul *Divanului*, și nu la fragmentele versificate din *Istoria ieroglifică*.

¹⁴ Vezi versurile ilustrative pentru diferitele „stihuri” și ritmuri descrise în capitolul *Pentru prosodie din Gramatica rumânească* (ed. N. A. Ursu, București, 1969, p. 135–140, 142–144).

¹⁵ După B. Kelemen (*Precizări și completări la „Bibliografia românească veche”*, în CLIngv., III, 1958, p. 75–86), *Cântecele câmpenești cu glasuri rumânești* au avut trei ediții cu litere latine și ortografie maghiară și una cu slove chirilice.

versuri patriotice¹⁶, se scriu, fapt semnificativ pentru evoluția culturii românești, poezii satirice cu pretext medical (într-un fel, primele parodii din literatura română)¹⁷ sau sunt transcrise versuri de factură populară¹⁸.

Din jurul anului 1750 datează, în sfârșit, prima scenetă comico-satirică scrisă în limba română, numită de cercetători *Judecata vlădiciei*¹⁹, iar din 1778, cunoscuta deja *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedice expressa*²⁰.

Literatura religioasă este ilustrată, conform tradiției, în primul rând de scrieri în proză. Ea are în componență, ca și în epoca anterioară anului 1640 (dar în număr mai mare și în tipuri de scrieri mult îmbogățite), atât texte canonice de lectură (*Biblia*, tradusă pentru prima dată integral²¹, *Apostolul*, *Psaltirea*, *Evangelia* etc.) sau de slujbă (*Cazaniile*, *Molitvenicul*, *Octoihul* etc.), cât și scrieri apocrife cu subiect religios (inspirate de Vechiul sau de Noul Testament, ale căror pasaje obscure încearcă să le clarifice), legende hagiografice sau liturgice etc.²² Textele ce aparțin scrierilor canonice sunt, de regulă, tipărite, în vreme ce ultimele sunt difuzate fără excepție (în această perioadă) prin copii manuscrise.

Prin definiție conservatoare în privința subiectelor abordate, a modului de tratare și a modalităților de expresie, subordonarea față de model fiind o condiție obligatorie a oricărei scrieri bisericești, literatura religioasă păstrată din perioada 1640–1780 conține însă și câteva dovezi ale unor încercări de înnoire. Când afirmăm aceasta, nu ne referim la modificările de redactare apărute prin revizii succesive, menite să

¹⁶ BAR, ms. rom. 3093, f. 152–154 (vezi Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, III, București, 1983, p. 453).

¹⁷ Muzeul Brukenthal, inv. 37955; vezi Gh. Chivu, *Versuri satirice cu pretext medical din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în LR, XXXIII, 1984, nr. 2, p. 133–136.

¹⁸ Vezi N. Drăganu, *Pagini de literatură veche*, în DR, III, 1922–1923, p. 250–251; Fl. Dudaș, *Manuscrise românești medievale în Crișana*, Timișoara, 1986, p. 131.

¹⁹ N. Drăganu, *op. cit.*, p. 245; L. Drimba, *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedice expressa*, Cluj-Napoca, 1983, p. 125–126; Fl. Dudaș, *op. cit.*, p. 132.

²⁰ L. Drimba, „*Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedice expressa*”, cea mai veche piesă de teatru românească cunoscută, în LL, VII, 1963, p. 359, 398.

²¹ Prin traducerea manuscrisă a lui Nicolae Milescu (transcrisă și revizuită chiar în a doua jumătate a secolului al XVII-lea), dar mai ales prin versiunea tipărită, pe baza ei, în 1688, intră în circulație scrieri beletristice cu valențe poetice deosebite, necunoscute anterior, precum *Cântarea cântărilor*.

²² Vezi, pentru cele mai importante, N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească, I. Epoca influenței sud-slave*, București, 1974, p. 26–214.

îmbunătățească forma textului sacru²³, nici chiar la caracterul original al multora dintre culegerile de predici constituite în epocă²⁴, ci la înnoirea stilistică reală adusă de apariția, și în acest domeniu, a unor scrieri în versuri. Semnalată inițial în ținuturile de peste munți (prin diversele copii ale *Cărții de cântece*²⁵) și apoi în Moldova (prin pasaje versificate prezente în scrierile lui Varlaam²⁶), poezia cu subiect religios cunoaște o realizare de excepție în *Psaltirea în versuri*, alcătuită de „cel dintâi poet al literaturii noastre culte”²⁷. Mitropolitul Dosoftei a adaptat, într-o manieră originală și cu rezultate neegale de încercările similare ale lui Teodor Corbea, un model stilistic de largă circulație în scrisul apusean²⁸.

2. Dominat de traduceri din literatura bisericească, scrisul beletristic oscila, la sfârșitul secolului al XVII-lea, între reproducerea fidelă a literei și spiritului originalului, în textele canonice, și posibilitatea depărtării de model, pentru sublinierea sau intensificarea ideii, în scrierile necanonice și în producțiile laice.

Însușite în timp, prin repetată copiere sau prin reproducere fidelă, și susținute, la autorii cu instrucție aleasă (mai numeroși acum decât în epoca anterioară), de cunoașterea și chiar de utilizarea nuanțată a limbilor de

²³ Aceste modificări de redactare au o pondere mai mare în scrierile de lectură bisericească, iar în cadrul acestei categorii de texte, în primul rând în versiunile *Psaltirii*. Semnificativ în acest sens este conținutul unui manuscris moldovenesc din secolul al XVII-lea (BAR, ms. rom. 170), unde textului de bază al scrierii biblice îi sunt alăturate uneori chiar două variante diferite de traducere.

²⁴ Avem în vedere în primul rând *Didahiile* lui Antim Ivireanul. Nu pot fi însă ignorate predicile rostite de Radu și Șerban Greceanu și nici chiar forma românească a unora dintre traduceri făcute de Ioan Zoba din Vinț (*Sicriul de aur și Cărare pre scurt*).

²⁵ Ne referim la copiile efectuate de István Fogarasi, Ioan Viski, și Gergely Sándor de Agyagfalva. Textul era însă cunoscut, chiar într-o versiune tipărită, încă din secolul al XVI-lea (foile dispartate ajunse până la noi sunt cunoscute sub numele *Fragmentul Todorescu*).

²⁶ Fragmente mai mult sau mai puțin întinse de text cu ritm și rimă au fost semnalate în *Cazanie* și în *Paraclisul Precistei* (1645). Există însă pasaje versificate și în două dintre tipăriturile lui Dosoftei (*Liturghierul* și *Viețile Sfinților*), precum și *Psaltirea slavo-română* imprimată în 1680.

²⁷ Munteanu, Țara, ILRL², p. 125.

²⁸ Textul lui Jan Kochanowski utilizat ca model de Dosoftei era, la rândul său, o adaptare a psaltirilor versificate apusene, datorate îndeosebi calviniștilor francezi.

cultură ale epocii²⁹, numeroase trăsături stilistice ale modelelor religioase sau laice deveniseră bun cultural de uz comun.

Exista deja, către 1700, o tradiție a scrisului bisericesc (primele traduceri în limba română fuseseră făcute cu mai mult de 150 de ani înainte). În proza noastră laică, ilustrată de cărțile „populare” sau de cronici, se crease de asemenea sentimentul continuității. Tradiția sau continuitatea, coroborată cu existența unui număr important de fenomene ce diferențiau, în conștiința oamenilor de cultură, varianta îngrijită a limbii de vorbire obișnuită, favorizase deja, în cazul autorilor de talent (precum Dosoftei sau Miron Costin), depășirea modelului.

În aceste condiții, trăsăturile stilistice specifice scrierilor beletristice sunt mai numeroase și mai diverse decât în perioada anterioară. Elementelor de continuitate li se alătură numeroase perfecționări și inovații.

3. La nivelul foneticii, diferențele dintre edițiile (copiile) aceleiași scrieri sau dintre versiunile manuscrise și cele tipărite se datorează încă subordonării față de normele exprimării literare, iar nu intenției artistice a autorilor (traducătorilor, copiştilor sau tipografilor)³⁰. Imediat după 1700, Dimitrie Cantemir selectează însă pentru prima dată în scrisul vechi românesc, în mai multe contexte din *Istoria ieroglifică*, forme aparținând vorbirii locale sau celei populare pentru a crea certe efecte eufonice: „Iară după ce Puhacele din pușcile cele mari și Cucuvaiele din cele mici sămnuł războiului dăderă, îndată *sunet, buhnet, trăsnete, plesnete, vâjâituri* și *dudituri* preste tot locul să răzsunară” (CII, 157^v); vezi și „*holburi, vivoare, tremuri, cutremuri, tunete, sunete, trăsnete, plesnete*” (CII, 143^v).

4. În domeniul morfologiei, se impun atenției, ca și în etapa anterioară, în primul rând câteva caracteristici ale flexiunii verbale.

Dintre diversele moduri atestate, specifice scrierilor beletristice sunt în primul rând optativul și imperativul: „*aș vrea să știi*” (CCD, 20^r), „mare munci și mare cazne ți-*aș face*” (IT, 120^r), „că lucrăze ce *ar vrea*” (GPov., 105^r), „*Pasă și ieși din țara noastră!*” (Let. C, 88), „*Fugiți, fugiți că vin turcii!*” (NL, 44), „*Caută și mai la vali*” (Cron. H, 113^v).

²⁹ Sunt cunoscute scrierile redactate în limba latină de autori transilvăneni, respectiv cele scrise în slavonă, greacă sau polonă de autori moldoveni sau munteni. În ceea ce îl privește pe Dimitrie Cantemir, latina și greaca erau, ca pentru toți savanții epocii, limbile științei și culturii.

³⁰ Cf. Ov. Densușianu, *Opere*, III, București, 1977, p. 255–256.

În cadrul timpurilor, se remarcă utilizarea prezentului istoric: „*Cântă surla de războiu/ Și trâmbiță...*“ (Cron. H, 114^v), alături de diversele forme de trecut, mult mai frecvente și deja specializate ca timpuri narative³¹: „într-o parte *să culcă*, picioarele țepene înainte își *lăsă*, gura își *căscă*, dinții își *rânji*, limba afară își *spândzură*, ochii cu albușurile în sus își *întoarsă*“ (CCI, 64^r), „boierii i-au *mulțămît* că l-au *închis* turcii și l-au *bătut* și l-au *căznit*“ (NL, 65), „*să dusără* la Tindareu și Menelau și *spusără* de toate... și iară *să împlură* de amar și de scârbă“ (IT, 120^v).

Dintre cele trei persoane ale verbului, caracteristice pentru textele cercetate sunt persoanele I și a II-a, prezente atât în scrierile de tip retoric, în pasajele lirice sau cu caracter memorialistic, cât și în textele narative care utilizează vorbirea directă: „De față *am fost* la Bar, *îmblam* la școală“ (CLM, 242^v), „Toate-mi *arătași* aiave și-mi *spuseși* adevărat“ (VI, 97), „*Dați*, *să mergem* în ceambur“ (Cron. H, 114^v), „*Zic*, dară, și voi, pietrilor și lămnelor, *să plângeți*“ (GPov., 104^v).

Formele verbale citate sunt însoțite adesea, din nevoia de claritate sau pentru a insista asupra unei anumite idei, de pronumele personale, posesive sau reflexive de persoana I și a II-a: „*Eu* v-am tremis *pre voi* să secerăți, unde nu v-ați trudit, ce alții s-au trudit, iară *voi* ați intrat în truda acelora“ (Caz. V, I, 165^v), „Când am strigat *eu*, ascultatu-m-ai, Dumnezeu! dreptății *măle*, întru primejdie lărgit-ai *pre mine*. Milostiv-*ște-te spre mine* și ascultă ruga *mea*“ (BB, 333), „Pentr-acăea *te* învâț și *eu*, fătu *mieu*, de ț-e voia să fii unsul lui Dumnezeu“ (NÎnv., 146^v).

În scrierile ce presupun adresarea directă, în cele retorice, narative sau dramatice se remarcă prezența și frecvența deosebită a substantivelor în vocativ: „Pentr-acea, *iubiților*, cade-ni-să“ (Caz, V, I, 164^v), „*Pui* de năpârci, cine vă arată voao să fugiți de mâniia ce va să vie?“ (NT, 5^r); „*Priatene*, eu sânt cercătoriu“ (CCD, 20^r), „*Radule, Radule*, tu și priiatenii tăi cu multe rugăciuni m-ați plecat“ (Let. C, 89), „*Taci tu, Neago*, fătu-meu, că te voi mărita eu“ (Occ., 82).

Acestora li se alătură, în același tip de texte și cu același rol, interjecțiile: „*Iată*, v-am spus voao“ (Caz. V, I, 169^v), „*O*, vai de aceea țară!“ (CCD, 38^r), „*O*, mari sânt minunile tale!“ (Let.C, 107), „*Ian* caută în sus pi dial!“ (Cron. H, 113^v), „*Bre*, Dumitrașco, ce lucrezi?“ (GPov., 109^r), „*Ba* sui, *zău*, eu!“ (Occ., 81).

³¹ Vezi și Cristina Călărășu, *Timp, mod, aspect în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, 1987.

Mijloacele morfologice specifice adresării directe sau aceleia retorice (imperativele, vocativele și interjecțiile) sunt semnalate adesea în același context: „*Auziți, oameni buni!*“ (CCD, 20^r), „*Ieșiți, muierilor, den cetate!*“ (IT, 122^r), „*Iată cărțile craiului! Citiți-le...!* Iară, de te vei îndoi, *hane*, zălog oi pune“ (CLM, 244^v), „*Întoarce-te, popo, înapoi, nu-ți lăsa liturghia nesfârșită!*“ (NL, 13), „*Și pune, fătu-meu, Neagă, de prânz!*“ (Occ., 83).

Libertatea de selecție a formelor gramaticale în funcție de caracterul textului (nativ, retoric, dramatic sau liric) era deja, după cum arată exemplele anterioare, un bun câștigat în scrisul beletristic. Diverse fapte de limbă vorbită dobândiseră deci, prin selecție și frecvență, valori speciale.

În operele lui Dosoftei și Dimitrie Cantemir este atestat însă, chiar dacă rar și nu totdeauna consecvent, un procedeu specific creației artistice: licența morfologică. În *Psaltirea în versuri*, apar astfel, din rațiuni prozodice, două substantive create din adverbe, *târziu* și *timpuriu* (DPV, 248^r)³². Tot pentru rimă, Dosoftei extinde utilizarea sufixului verbal *-ez* și la paradigma verbului *a cugeta*³³: „*Lucrurile tale n-or să cugetedzel* Poruncile tale nu vor să lucredze“ (DPV, 40^v). În *Istoria ieroglifică*, unele verbe create de Dimitrie Cantemir din substantive sunt mijloace stilistice ale eufoniei: „*somn fără somn să somnêdze*“ (CII, 192^r) sau ale ironiei: „*mulțimea au varvarizmit, ... Brehnacea au solichizmit, ... Cioara au aticit*“ (CII, 100^r).

5. Dacă facem abstracție de anacoluturile, de acordurile gramaticale după înțeles și de construcțiile eliptice semnalate ca dovezi ale influenței exercitate de sintaxa populară³⁴ (dar nu și ca reflex al unei intenții stilistice

³² Cele două substantive au doar această atestare în limba română, potrivit informațiilor de care dispunem (vezi *Dicționarul limbii române* (DLR), serie nouă, tom XI, partea a II-a, s.v. *timpuriu*, respectiv *târziu*; Olimpia Berca, *Dicționar istoric de rime*, București, 1983, p. 327). Pentru exemplificarea și valoarea stilistică a celor două cuvinte vezi mai jos, p. 99.

³³ Vezi *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, 1982, p. 149; Alf Lombard, Constantin Gâdei, *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine*, Lund-București, [1981], II. 75, V. 6. Potrivit atestărilor incluse în *Dicționarul Academiei* (*Dicționarul limbii române*, tomul I, partea II, C, București, 1940), s.v. *cugeta*, formele în *-ez* ale acestui verb sunt totuși înregistrate în literatura română veche, dar tot la Dosoftei și într-o cronică moldovenească din secolul al XVIII-lea.

³⁴ Munteanu, Țara, ILRL, p. 108; I. Iordan, *Limba și stilul lui Ion Neculce*, în *De la Varlaam la Sadoveanu*, p. 91–93; Al. Andriescu, *Contribuția marilor cronicari moldoveni și munteni la dezvoltarea limbii literare*, în AUI, s.n., sect. III, tom III, 1957, fasc. 1–2, p. 118–119.

de modificare a expresiei după modelul limbii vorbite), scrierile beletristice păstrate din epoca 1640–1780 au, la nivelul sintaxei propoziției, o singură caracteristică notabilă: frecvența mare a predicatelor verbale și, comparativ, scăderea numărului subiectelor exprimate: „Scoală și ia coconul și pre muma lui și fugi în Eghipte și fii acolo până voi zice ție, că va să caute Irod pre cocon să-l piarză” (NT, 4^v), „Și periiia câte un troadian și periiia și câte un elen. Și începură a să înglоти și săgeta unii pre alaltii. Și să ciucniia în sabii și nu putea înfrânge nici unii, nice alții” (IT, 122^v–123^r), „Iară tătarâi sânt lupi apucători, pradă, robăscu, bat și căznescu pe creștini” (NL, 57). Prezintă în primul rând în scrierile narative, indiferent dacă acestea sunt laice sau religioase, aglomerarea verbelor predicative dinamizează în mod evident povestirea. Mult mai rar, repetarea verbelor în lanțuri de tip enumerativ creează, în scrisul lui Dimitrie Cantemir, sugestii auditive: „tunară, detunară, trăsniară, plesniară, răcniră, piuiră și din toate părțile cu mare urgie marile acēstea jigăanii asupra micșoarelor musculițe să răpedziră” (CII, 158^r), accentuează dramatismul povestirii sau conferă textului o structură rimată și ritmată³⁵: „grădinele cernească-se, pălească-se, veștedzească-se, nu înflorească, nu înverdzească, nici să odrăsească” (CII, 261^r).

Textele care utilizează procedeul mai sus amintit au, de regulă, ca o consecință firească, o frază cu structură simplă, lineară, realizată cel mai adesea prin coordonarea copulativă, adversativă sau prin juxtapunerea unor propoziții predominant principale³⁶: „Și adecă o ciută veni împotiva noastră și mugi de departe naintea noastră. Și, luându-ne pre urma ei, sosim la alte râpi și primejdii. Și, surupându-ne, abia cu nevoie putum de ne pogorâm la șes. Și era ciredz de cerbi și ciute și trecum acel șes prin ciredz de ciute și de pili fără nevoie” (DVS, oct., 79^r–79^v), „Toată noaptea stă la rugă, cu multă osârdie/ Și dimineța s-au aflat la sfânta liturghie/ Și iertăciune, cu smerenie, despre toț s-au luat/ Apoi cu frică el au mers de-au îngenunchiat/ Și cu preasfintele taini el să priciștuiaste” (GPov., 113^r).

³⁵ Atestările procedului în cronici sunt considerate (de către autorii citați anterior) reflexe ale sintaxei populare. Potrivit Paulinei Cheie (în *Studii de limba și stil*, Timișoara, 1973, p. 32), „prin aglomerarea verbelor, Dimitrie Cantemir realizează adevărate tablouri vizuale și auditive, sporind caracterul dramatic al faptelor povestite”.

³⁶ Vezi Al. Rosetti, *Studii lingvistice*, București, 1955, p. 23; I. Iordan, *op. cit.*, p. 85–86, 91; Al. Andriescu, *op. cit.*, p. 107–108, 116; Munteanu, Țara, ILRL, p. 107.

Dintre propozițiile principale înregistrate, specifice scrierilor beletristice sunt interrogativele, exclamativele și imperativele: „Ce ți-au făcut? Cum ți-au deschis ochii?” (Caz. V., I, 169^{r-v}), „O, mare iaste taina înțelepciunii tale, Doamne, care fu spre noi, oamenii!” (N Înv., 2^r), „Oh, oh, oh, săracă țară a Moldovei, ce nărocire de stăpâni c-aceștia ai avut! Ce sorți de viață ți-au căzut!” (NL, 86), „Băgați-mă în casa vinului, grămădiți preste mine dragoste!” (BB, 452), „Hotine, Hotine/ Gătești-te bine/ Că moscalul vine/ Ș-a fi rău de tine!” (Cron. H, 113^v). În scrierile de tip liric sau imnic, tot mai diferite în plan sintactic de cele pur retorice, interrogativele (de regulă retorice) și exclamativele au rol afectiv: „Cine iaste aceasta ce să suie din pustiiu, adecă de pre pământ la ceriu? Cine iaste aceasta carea să ivêște ca zorile, frumoasă ca luna și aleasă ca soarele? Cine iaste aceasta ce să suie de pre pământ la ceriu, albită, înflorită, întru carea hulă nu iaste?” (AD, 18^v), „O, faptă nefăcută și povêste neaudzită! O, lucru nelucrat și vicleșug spurcat! O, cinste ocărăță și ocară necinstită!” (CII, 292^v).

Utilizarea vorbirii directe și prezența comentariului retoric sau afectiv pe marginea faptelor comunicate duc la apariția propozițiilor incidente, utilizate tot mai frecvent ca mijloc de introducere a comentariului autorului și, nu o dată, ca modalitate de diferențiere a planului acțiunii de cel al narației: „O, mari sânt minunile tale!” (Let. C, 107), „Eu, zice, sfântului vostru tare m-am împotrivit” (Pl. S, 11^v), „Și, când au fost într-o noapte la bdenie (o, Doamne, cât sânt lucrurile tale de minunate!), s-au făcut un trăsnet și s-au spart piatra după mormântul Radului-vodă” (PIst., 266).

Frazele realizate prin subordonare au, în majoritatea situațiilor, o structură simplă, ușor de urmărit: „Și acoloa fiind și un capegiu împărătesc pentru trebi împărătești, îl dusese și pă el la mitropolie și duseră caftan la capegi-bașa al împăratului, de l-au îmbrăcat cu caftan, și intrară în biserică de i-au citit moliftele de domnie, și au mers de i-au sărutat toți mâna” (AB, 276–277), „Era oameni tot leșinați și morți pe drumuri și uliți, cât să mânca om pe om. Podghiazuri din Țara Leșască totdeauna să slobodziè de strâca și prăda” (NL, 84).

Frazei simple de tip popular³⁷ i se alătură, cu atestări mult mai puțin numeroase, o frază elaborată, livrescă, uneori deosebit de amplă, ce imită

³⁷ După cum s-a remarcat deja (vezi Munteanu, Țara, ILRL, p. 107), în cadrul acestei fraze cele mai frecvente subordonate sunt atributivele, complementive directe, finalele și

structurile sintactice latinești sau bizantine³⁸: „Corbul acēstea de la Șoim prin câțeva vrēme cu răbdare ascultând (că cuvântul adevărului, de multe ori și peste simțire inimile domolind, urechile spre ascultare pleacă) pre o parte, de rușinea vicleșugurilor înfruntate să făcea precum nu atâta la inimă îl ating, iară pre altă parte vădzind că cuvintele Șoimului și adevărate și prietenești sint, așijderea în ascunsul inimii sale pentru acēstea singur șie dovadă și mărturie fiind (că mărturiia hirișei și ascunsei științe decât toate dovedele mai doveditoare ieste), îndată la Bâtlan trimasă și cum mai curând la dânsul să vie îl chemă” (CII, 302^{r-v}).

Fraza savantă, influențată de limbile europene de cultură (latina și greaca) și utilizată, de regulă, ca indicator al exprimării elevate³⁹, precum și construcțiile de factură populară, apărute de obicei sub influența vorbirii curente, încep să aibă, în câteva scrieri din secolul al XVIII-lea, rol stilistic.

Structurile sintactice savante, îmbinând topica cu procedee ale simetriei, dau ritm și armonie expresiei: „Însă nu nice mai pre urmă grele și rele au ajuns și i-au întâmpinat, că iată și hunii viind și cuprinzând aceste părți și alte multe au călcat” (CIst., 70), „Iară celelalte jigăanii, toate carile în crășma lăcomii cu păharul răutății vinul vicleșugului bea, dacă pre Lup din mijlocul lor lipsind îl văzură, precum acmu supt fundurile pământului să află, li părură” (CII, 102^v).

Adaptând forma la conținut, adică tipul de frază la caracterul personajului sau la situația evocată într-un anumit fragment al *Istoriei ieroglifice*, Dimitrie Cantemir utilizează în mod distinct tipul de frază savant, respectiv cel popular (acesta din urmă stilizat, reconstruit pentru amplificarea efectelor).

Astfel, Șoimul, bun cunoscător al stilului elevat, face demonstrații „în *barbara*” pentru a-și etala capacitatea de argumentație științifică: „Deci de-l cunoști, o, Coarbe, și de pismă numai într-acesta chip îl poștești

consecutivele. Conjuncția subordonatoare cea mai des folosită este, ca și în vorbirea populară, *că*, circumstanțialele finale sunt introduse, de regulă, prin *de*, temporalele prin *cum* și *dacă*, iar consecutivele prin *cât*.

³⁸ Vezi și D. Moldovanu, *Influențe ale manierismului greco-latin în sintaxa lui Dimitrie Cantemir: hiperbatul*, în SLLF, [I], p. 25; Paulina Cheie, *op. cit.*, p. 33; Munteanu, Țara, ILRL, p. 106–107; Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 5; B. Cazacu, *Influența latină asupra limbii și stilului lui Miron Costin*, în „Cercetări literare”, V, 1943, p. 54–56; Al. Andriescu, *op. cit.*, p. 112–114.

³⁹ Vezi Dragoș Moldovanu, *Dimitrie Cantemir între Orient și Occident. Studiu de stilistică comparată*, București 1997, p. 101–156.

(căci voia slobodă putere ca aceasta are, ca vădzind și cunoscând cele mai bune, cele mai rele să urmedze), împotriva celui ce Ț-au dăruit socoteala te pui; căce el spre binele tău dându-Ț-o, tu cu acēași spre răul tău te slujești. Și așea sau mărturisēște că, fără socoteală începând, spre rău săvârșești, sau precum singur pre tine din bunăvoia ta altor proaste și lepădate fapte te asēmeni și de la cea mai de-a firea și mai evghenichi te dezsameni... De undē aiavea urmeadză ca silloghismul carile ai alcătuit în BARBARA acmu să încheie: CRA, CRA, CRA“ (CII, 287^r).

Inorogul în schimb își plânge soarta în structuri rimate și ritmate ce amintesc de descântec⁴⁰: „Munți crăpați, copaci vă despicați, petri vă fărâmați! Asupra lucrului ce s-au făcut, plângă piatra cu izvoară, munții puhoaie pogoară. Lăcașele Inorogului, pășunile, grădinele, cernească-se, pălească-se, veștedzească-se, nu înflorească, nu înverdzească, nici să odrăslească, și pre domnul lor cu jeale, pre stăpânul lor negreale, suspinând, tânguind, să pomenească! Ochiuri de cucoară, voi, limpedzi izvoară, a izvori vă părăsiți și-n amar vă primeniți!“ (CII, 261^r).

Două fragmente de tip narativ din *Istoria ieroglică* încep de asemenea, fapt iarăși semnificativ pentru valorificarea sintaxei populare, cu fraze construite în mod asemănător celor din povești: „Odănoară era un boier carile avea cătăva herghelie de iepe“ (CII, 61^r; vezi și 56^r).

6. Topica, din ce în ce mai puțin dependentă de originale, atât în scrisul laic, cât și în cel bisericesc, se subordonează frecvent, în textele beletristice din perioada 1640–1780, unor rigori stilistice evidente.

Dincolo de mulțimea și de arborescența propozițiilor, perioadele savante se individualizează astfel printr-o ordine specifică a elementelor componente, datorată imitării unui procedeu stilistic uzual în literatura umanistă a epocii, hiperbatul⁴¹. El este întâlnit, la sfârșitul veacului al XVII-lea și în prima jumătate a celui următor, în primul rând în operele scriitorilor savanți de cultură latină (D. Cantemir, M. Costin, N. Costin, C. Cantacuzino), dar apare și în câteva scrieri provenite din mediul slavon

⁴⁰ Vezi Gh. Chivu, *Influente folclorice în „Istoria ieroglică“*, în *Comunicările „Hyperion“*, VII, București, 1998, p. 46–47.

⁴¹ Vezi și D. Moldovanu, *Oriental și clasic în stilistica frazei lui Cantemir*, în *ALIL*, XIX, 1968, p. 57–59; idem, *Influente ale manierismului greco-latin în sintaxa lui Dimitrie Cantemir: hiperbatul*, p. 39, 45; idem, *Dimitrie Cantemir între Orient și Occident*, loc. cit.; cf. Ov. Densusianu, *Opere*, III, p. 279–280, 284; Lazăr Șăineanu, *Influența orientala asupra limbei și culturai române*, I, București 1900, p. LXXXVI; Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 5; E. Petrovici, *Limba lui Dimitrie Cantemir*, în *De la Varlaam la Sadoveanu*, p. 135.

sau bizantin⁴². Având rădăcini încă în epoca anterioară anului 1640⁴³ și fiind utilizat cu scopul de a ridica vechea română literară la nivelul limbilor de cultură ale vremii, hiperbatul are ca efect principal și evident aspectul cult, elaborat al textului: „În anul cela, în care an s-au rădicat Hmil hatmanul cu căzaccii asupra lășilor, foarte groadznică întunecare în postul mare, înaintea Paștilor, în anul <7156>, într-o vineri, și tot într-acela an lăcustele neaudzite vacurilor, care toate sëmnele în loc bătrânii și astronomii în Țara Leșască a mare răutăți că sintu acestor țări meniia“ (CLM, 282^v), „Hameleonul, de o parte cu obrazul (carile nu de rușine, ce de vicleșuguri a să muta știe), în multe fêțe să schimba și pentru că acmu Șoimul din minciunele și cleветеle, carile din spurcata lui gură audzisă, să nu cumva vêchea-i pizmă să cunoască și mai cu deadins vicleșugurile să nu-i cumva cêrce și, aflându-le, să nu-i cumva amintrilea visul tâlcuiască să temea“ (CII, 220^v).

Antepunerea atributului, pentru plasarea în prim-plan a unei caracteristici, dar și pentru armonia structurii, are atestări numeroase: „Slobodz, Doamne, -n urechi svinte/ Grai cu *de jele* cuvinte“ (DPV, 6^r), „Acêste doauă *vestite* și *nebiruite* monarhii..., late în hotară, *bogate* în comoară, *dêse* în orașe, *tecsite* în sate, nenumărate în suppuși“ (CII, 93^r), „*Aleasă* iaste și frumoasă ca luna... și pentru *marea* și *minunata* strălucire în toate șireagurile stêlelor celor de taină să cinstêște“ (AD, 17^v). În poezie sau în proza rimată, aceeași parte de propoziție apare, cu același rol evidențiator al trăsăturii semnificative, în poziție rimică: „Și dreptului *senință*/ Îi va străluci lumină“ (DPV, 176^v), „Cu ochi *mnierii* și *lumninoasă*,/ În trup *naltă* și *sănătoasă*,/ Ghe cuvânt rău *lăcrimoasă*,/ La sufletu micu *frumoasă*“ (CCâmp., 5^v), „iară acesta *nou*, *vios*, *vlăgos*, *ghizdav* și *frumos*, ca soarele de *luminos*, ca luna de *arătos* și ca omătul de *albicios* iaste“ (CII, 22^v).

Topică aparte, urmând regulile retoricii clasice, are și verbul. La Dimitrie Cantemir, în primul rând, dar și în multe pagini realizate de cronicari, se evită astfel monotonia exprimării sau se obține „reliefarea muzicală a textului“⁴⁴: „Însă adevărat să *știi* și adevărat să *fii* că, de *te vei* după svintele dumnădzăiești porunci bine și cumsăcade *chivernisi*,

⁴² Vezi și Dragoș Moldovanu, *Oriental și clasic în stilistica frazei lui Cantemir*, p. 50–54; Munteanu, Țara, ILRL, p. 130–131.

⁴³ Dragoș Moldovanu, *op. cit.*, p. 46; Munteanu, Țara, ILRL, p. 131.

⁴⁴ Dragoș Moldovanu, *op. cit.*, p. 52–54; idem, *Influente ale manierismului greco-latin în sintaxa lui Dimitrie Cantemir: hiperbatul*, p. 46–48.

nu numai în cea viitoare, ce și într-această de acmu vreme dzilele *spori-ți-vor și adaoge-ți-vor*“ (CD, 70^v), „Ca pre cei buni și vrednici să lăudăm și bine să cuvântăm și pre cei răi și cruzi să ocărim și rău să-i pomenim...” (CIst., 28).

Prin alternarea formelor verbale compuse în topică normală cu cele în care locul auxiliarului a fost schimbat, proza căpătase încă din perioada anterioară a istoriei limbii literare cadență și, mai ales, echilibru⁴⁵: „*Cercatu-l-am* pre el și *nu l-am aflat*. *Chemat-am* pre el și *nu m-au ascultat*. *Scula-mă-voiu* dară și *voi încunjura* în cetate“ (BB, 453). Efect similar, dublat de obținerea unei forme a textului scris diferită de cea uzuală, are și reluarea pleonastică a formei pronominale atone după verb. Utilizat aproape manierist, din rațiuni prozodice, de Dosoftei⁴⁶: „Și tu-m ești nedejdea că nu *m-oi slăbi-mă!* S-a cunoaște, Doamne, când *m-ii ispiti-mă*“ (DPV, 37^v; vezi și *te vom ruga-te* 28^v, *ti-oi striga-te* 214^v, *l-au usturatu-l* 241^vetc.), procedeul are atestări (mai puțin numeroase) și la începutul secolului al XVIII-lea, la unii scriitori moldoveni și (singular) în scrieri din nordul Transilvaniei: *l-au întemeiatu-l* (CD, 1^v), *l-au tocmitu-l* (Mol. 1725, 22^r).

7. Unele dintre ultimele exemple reproduse pun în evidență o modalitate de organizare a discursului artistic specifică scrierilor beletristice, poezia. Atestată în scrisul literar românesc abia în secolul al XVII-lea⁴⁷, ea ajunge, după numeroase experiențe metrice⁴⁸, cele mai multe simple adaptări didactice ale unor modele prozodice străine, la realizări notabile încă înaintea anului 1700, nu atât prin *Viața lumii* a lui Miron Costin⁴⁹, cât prin *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei.

⁴⁵ Vezi ILRLV, p. 245.

⁴⁶ Ov. Densușianu afirma, în cursul despre evoluția estetică a limbii române (*Opere*, III, p. 255), că „prin această repetare, de multe ori rima lui <Dosoftei> are ceva ce ne apropie de modernitate“.

⁴⁷ Versul românesc inclus într-o poezie a lui Balassa Bálint (vezi G. Kristóf, *Influența poeziei populare române din secolul al XVI-lea asupra lui Balassa Bálint*, în DR, III, p. 555) poate dovedi că în secolul al XVI-lea au existat versuri (populare sau culte) redactate în limba română. În ceea ce privește elementele de proză poetică existente în scrieri beletristice anterioare anului 1640, acestea nu pot fi asimilate poeziei. Cf. L. Gálđi, *Introducere în istoria versului românesc*, București, 1971, p. 66–69.

⁴⁸ Vezi L. Gálđi *op. cit.*, p. 74–95, 108; Coteanu, SE, p. 161–164; Munteanu, Țara, ILRL, p. 124–125.

⁴⁹ Citată frecvent pentru *Predoslovie* și pentru indicațiile referitoare la versificație cuprinse în aceasta.

În aceeași epocă, sub influența regulilor retorice utilizate atât în scrisul occidental, cât și în cel bizantin, elemente specifice (în mentalitatea curentă) versificației (ritm, metru și chiar rimă) sunt utilizate frecvent în scrieri în proză (de Varlaam, Dosoftei, Constantin Cantacuzino sau de traducători anonimi)⁵⁰.

În lucrările lui D. Cantemir⁵¹, cel care a utilizat cel mai intens în epoca cercetată perioada ritmată și rimată⁵², apar astfel pasaje întregi „care dau impresia că autorul vrea să scrie unele fragmente din opera sa în versuri”⁵³. Sunt cunoscute (și frecvent citate) în acest sens „eleghiile” *Istoriei ieroglifice*, nu puțini comentatori considerând anumite fragmente versuri autentice. Iată însă un fragment mai puțin cunoscut: „Gliganul sălbatec vieriu, și-n livedzile lui ușăru să să facă, în grădini târvelește, în pomăt batălește să să prefacă. Clătească-se ceriul, tremure pământul, aerul trăsnet, nuării plesnet, potop de holbură, întunărec de negură vântul să aducă” (CII, 261^r).

Antim Ivireanul, atent și el la echilibrul intern al textului, deprins cu regulile oratoriei grecești, utilizează, deși mai rar decât Cantemir, dar cu rezultate nu mai puțin notabile, construcțiile ritmate și perioada: „Și atâta să bucura de acēstea, cât, în locul bucuriei ce era înaintea lui, răbda crucea de-l munciia și bățăile de-l căznia și spinii de-l încrunta și durorile de-l chinuia, de care chinuri asuda sudorile cēle crunte, negândind nimica de rușine” (AD, 12^r–12^v), „Aleasă iaste, pentru că iaste fecioară mai nainte de naștere, fecioară la naștere, fecioară și după naștere și iaste o adâncime nepreceptută a bunătăților și o icoană însuflețită a frumuseților celor cerești. Iaste o grădină încuiată dintru carea au ieșit floarea cea neveștejită și fântâna pecetluită, dintru carea au curs izvorul vieții, Hristos” (AD, 18^r).

În domeniul prozei, caracteristica cea mai pregnantă continuă să o constituie însă utilizarea frecventă a vorbirii directe. Preluată de

⁵⁰ Vezi exemple și comentarii în Dragoș Moldovanu, *Dimitrie Cantemir între Orient și Occident*, p. 90–94, 147–148.

⁵¹ V. Căndea (*Începuturile literare ale lui Dimitrie Cantemir*, în Dimitrie Cantemir, *Divanul*, București, 1969, p. LXIV) consideră că utilizarea perioadelor rimate în tipăritura din 1698 (vezi, de exemplu, f. 20^r) este primul tribut cărturăresc pe care îl plătește Cantemir stilului ecleziastic obișnuit în literatura vremii.

⁵² Datorită frecvenței cu care utilizează acest procedeu și structurii frazei astfel rezultate, Dimitrie Cantemir a fost considerat precursor al lui Alexandru Odobescu (Șt. Giosu, *Elementul popular în opera lui Dimitrie Cantemir*, în AUI, s.n., Lingvistica, XVI, 1970, p. 83, nota 49).

⁵³ Șt. Giosu, *op. cit.*, p. 83.

majoritatea textelor narative din limba curentă, unde vorbitorul mai puțin instruit încearcă să evite dificultățile apărute prin prelucrarea sintactică a comunicării, această modalitate de organizare a textului este utilizată, în cronici spre exemplu, pentru crearea impresiei de autenticitate sau pentru înviorarea povestirii⁵⁴: „le-au grăit lor: «Fiți în pace și iertați de greșalile voastre câte mi-ați făcut oarecând!» Iară ei cu toții strigară: «În mulți ani să domnești cu pace!» și iarăși ziseră: «Bine ai venit la scaunul tău, domnul nostru cel dintâi!»“ (ULM, 80^v), „Și îndată ce sosi acolo ziseră cu toții: «Logofete, noi cu toții poftim să ne fii domn.» El zise: «Dar ce aş vrea eu cu domniia, de vreme ce ca un domn sânt la casa mea? Nu-mi trebuiește să fiu.» Iar ei ziseră: «Ne rugăm, nu lăsa țara să între alți oameni sau răi, sau nebuni să o strice, ci fii!»“ (AB, 276). Alteori ea este un evident mijloc de dramatizare a textului, devenit astfel mai atractiv și mai apropiat cititorilor: „... grăia: «Învățătoriu, mănâncă!» Iară el dzise lor: «Eu am a mânca bucatile carile voi nu știți.» Și grăia ucenicii întru sine: «Doară i-au adus lui cineva de-au mâncat?» Grăi lor Isus: «Bucatele mele sânt ca să fac voia celuiia ce m-au tremis și să fac lucrul lui»“ (Caz. V, I, 159^v–160^r), „Și-ncepu a arăta boierilor și a dzăce: «Căutați, ia, cum vine călare cel grec, grijit bine de război și caută drept la mine cu sulița. Tâneț-i calea de-l prindeți și-l aduceți la mine.» Ei dzicea: «Noi nu vedem pre nime cum spui Măria-Ta.» El începu a striga: «Încă s-au apropiat, nu-l lăsați!» Ei nemică nu vedea, până ce-au sosit asupra-i și l-au lovit cu sulița în piept“ (DVS, oct., 88^v), „Argații lui au dzis: «Dar noi ce-om face, doamne, cu carăle cu peștile?» Iar el au dzis: «Să fie carăle cu pește, cu boi cu tot, a voastre»“ (NL, 13).

Structurile ce indică reproducerea vorbirii cuiva, individualizate prin indici formali specifici, cunosc o evidentă perfecționare formală în cursul secolului al XVIII-lea. Alături de construcțiile specifice vorbirii directe, apar tot mai des numeroase fragmente redactate în stil indirect liber⁵⁵: „au început împăratul a-i întreba pe toți: *ținē-vor pace cu turcul, au ba și da-or ce-au giuruit, au ba?*“ (NL, 258), „zicând că *cu atâta lumea nu pîiare și, de au perit acēia, mai sânt și alții*, și cu acēstea nebunești grăia

⁵⁴ Munteanu, Țăra, ILRL, p. 135; Al. Andriescu, *Contribuția marilor cronicari moldoveni și munteni la dezvoltarea limbii literare*, p. 134–136; C. Cruceru, *Dialogul la cronicari*, în LL, 1994, nr. 1, p. 17–21; Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Structurile dialogale la cronicari moldoveni*, în LR, XLVI, 1997, nr. 1–3, p. 119–124.

⁵⁵ Vezi Mihaela Mancaș, *Stilul indirect liber în româna literară*, București, 1972, p. 44–60.

răspunsuri“ (GIst., 79) sau în vorbire directă legată: „Iar el s-au zâmbit a râde și au dzis că «*de mult așteptam eu una ca aceasta să vie*»“ (NL, 13), „mult l-au amestecat la Șeremet, dzicând că «*eu când ne-am închinat la leși, cu Petriceico-vodă, avè cînste și boierii ca și domnul*»“ (NL, 258).

Unele fragmente din scrierile narative se organizează, mai frecvent decât în epoca anterioară, în relatări ale unor evenimente. Structurate inițial prin respectarea literală a surselor, dar evoluând rapid, în textele originale, spre construcția după modele stilistice clasice, aceste relatări ale unor întâmplări reale sau doar imaginate⁵⁶ fac tot mai frecvent apel, cu cât ne apropiem de secolul al XVIII-lea, la gestul semnificativ și la atmosferă: „Așa să și loviră oștile și să fêce un războiu foarte cu scrășcare mare și groaznic și să amestecară unii într-alții și să tăiară câtu nu s-au mai tăiatu mai rău nice la un războiu den câte să bătusără la Troada. Și periră indii mulți și periră troadēni mulți și periră și eleni mulți și să fêce atâta sânge, cât curea părēile de sânge până mai sus de genunchiul calului“ (IT, 125^v), „Tântarii cu fluier, grierii cu surle, albinele cu cimpoi cântece de nuntă cântând, mușitele în aer și furnicile pre pământ mari și lungi danțuri râdicară, iar broaștele toate împreună cu brotăceii din gură cântec ca acesta în versuri tocmit cânta“ (CII, 89^v), „Și cându-l ducē pe drum, îl puseră într-o sanie cu doi cai, unul albu și unul murgu, și cu hamuri de teiu, ca vai de dânsul. Ocări și sudălmî, de audzē cu urechile. Ș-agiungându la Suceavă, la un sat anume <...>, au poftit puțintel lapte să mânânce, iar femeia, gazda, i-au răspunsu că «n-avem lapte să-ți dăm, c-au mânecat Duca-vodă vacili din țară, de-l va mânca vermii iadului cei neadormiți»“ (NL, 80).

Prin substituirea elementelor dinamizatoare (verbe de mișcare) cu cele statice, descriptive (verbe copulative, frecvent elidate, nume predicative și atribute) sunt create interesante tablouri⁵⁷. Unele au ca obiect descrierea unor construcții, și ele reale sau imaginate⁵⁸: „Iar pre

⁵⁶ Vezi pentru exemple, și Ov. Densusianu, *Opere*, III, p. 275–276; Al. Rosetti, *Studii lingvistice*, p. 7–8; Al. Andriescu, *op. cit.*, p. 128–129; Mihaela Mancaș, *Descrierea în cronicile moldovenești*, în LR, XLVI, 1997, nr. 1–3, p. 131–134.

⁵⁷ Am selectat spre ilustrare din exemple extrase din scrieri originale.

⁵⁸ Vezi, pentru această ultimă categorie, cetatea egipteană descrisă de D. Cantemir în *Istoria ieroglică* (f. 104^r–111^r). G. Călinescu afirma, referindu-se la aceste pasaje din creația literară a domnitorului moldovean: „Ariosto, continuând în Renaștere miraculosul oriental, n-a dat tablouri mai frumoase ca acesta“ (*Istoria literaturii române*, București, 1941, p. 46). Pentru observații privind tehnica realizării acestor tablouri, vezi Manuela Tănăsescu, *Despre „Istoria ieroglică”*, București, 1970, p. 177–182; Maria Cvasnii Cătănescu, *Tehnici descriptive la Dimitrie Cantemir*, în LR, XLVI, 1997, nr. 1–3, p. 55–62.

supt strașina cea mai de jos, împrejur a toată biserica, făcu ca o strașină, tot de marmură albă, cioplită cu flori și foarte scobite și săpate frumos. Iar acoperemântul tot de plumb amestecat cu cositoriu. Și crucile pre turlle tot poleite cu aur și turllele tot cioplite cu flori și unele făcute răsucite“ (Let. C, 108), „Iară făptura și îngrăditura cetății era așe: din marginea malului, unde Nilul ca pre șipot în bălți să vărsa, spre apus, și spre o parte și pre altă parte de apă ca la dzēce mile zid grōs și vartos de piatră în patru colțuri cioplită era, carile, după ce de la pământ ca la dzēce stânjini să rădica, decia stâlpi mari și groși de marmure porfiră în sus să înălța...” (CII, 105^v).

Altele, mult mai puțin numeroase, își propun să sugereze, utilizând iarăși modele stilistice latino-bizantine, diverse momente ale zilei: „După ce au ascuns soarele toate razele lui și s-au stins de tot lumina zilei între întunērecul nopții și când ceriul, de osteneală, au fost închis spre somn toți ochii lui, atâta că nici luna nu priveghia, nici una din stēlele cēle mai mici avea deșchise tāmplele lor cēle de argint“ (AD, 47^{r-v}), „Iar... făclia cea de aur în sfēșnicul de diiamant și lumina cea de obște în casele și mēsele tuturor să pune“ (CII, 58^v), „părintele planetelor și ochiul lumii radzele supt ipoghei își sloboade“ (CII, 59^r).

Cu totul accidental, apare chiar o descriere a unui peisaj, gândită nu ca structură independentă, ci ca parte a unui mare tablou (realizat, după modelul clasic al genului, pentru cetatea imaginară din *Istoria ieroglifică*): „Iară pre șesurile câmpului aceluia, și pre o parte și pre altă parte de apă, atâta câmpul cu otavă înverdziia, cât ochilor preste tot tot o tablă de zmaragd merēie a fi să părea, în carile tot chipul de flori din fire răzșarite, ca cum cu mâna în grădină, pre rând și pre socoteală ar fi sădite, cuvios să împrăștia, și când zepfirul, vântul despre apus, aburiia, tot feliul de bună și dulce mirosală de pre flori scornia“ (CII, 104^v–105^r).

Cu mijloace artistice de tip descriptiv sunt obținute și numeroase portrete, mai ample, mai detaliate și mai bine realizate decât în traducерile anterioare anului 1640. Dintre acestea, cele cuprinse în cronicile moldovenești, bazate pe gestul semnificativ și pe componenta morală, au fost frecvent citate ca modele ale genului⁵⁹. Unele scrieri narative, diferite de cronici, îmbină și ele portretul fizic generalizator (unele

Pentru topografiile realizate de cronicarii moldoveni, vezi Mihaela Mancaș, *Descrierea în cronicile moldovenești*, p. 134–135.

⁵⁹ Vezi I. Iordan, *op. cit.* p. 101–104; Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 7; Al. Andriescu, *op. cit.*, p. 130–132; vezi și Mihaela Mancaș, *Descrierea în cronicile moldovenești*, p. 127–131.

trăsături fizice fiind subliniate în manieră folclorică) cu cel moral, redus la câteva atitudini semnificative: „Ahileu era un om mare, dreptu și uriași și-i era suleța de 12 coț de lungă, tot de mischiu prisne; și-i <era> păvața îmbrăcată cu 7 piei de bivol; și era un om coptu, <în> toată vârsta“ (IT, 124^v). În *Viețile Sfinților*, portretul lui Ioan Zlataust rezultă însă din acumularea unor detalii fizice individualizatoare: „Svântul Ioan era scund, mare la cap, suptâre la trup, foarte plecat, nasul cu nări mare, plāvâi albenet, găvănat la melcii ochilor și bulbucii mare la ochi. Din ce să tāmpla a fi vesel la căutătură și cu lucoare luminând, săvai că la alaltă seruitură să vedea mahnit. Gol și mare la frunte și cu multe zbârcituri la frunte. Urechile mare, barba mică și rară. De căruntețe înflorit, smedisor, galbân. Fălcile trase înnontru de adâncul postului“ (DVS, ian., 46^v).

Procedeele este întâlnit și în traducerea *Ceasornicului domnilor* și în opera lui Dimitrie Cantemir. Domnitorul moldovean, depășind iarăși nivelul epocii, adaugă însă, în mod singular și fără ecou în scrisul contemporanilor, aspectul fizic sugerat de detalii individualizatoare și plasticizante, ce indică o percepție aparte a portretului de tip clasic: „statul ei era deplin: la dēgete lungă, la gură mică, la sprâncene suptire, gēnele dese, la nas piscuiată, dinții mărunți, la budze roșie, la grumadzi lucie, la frunte lată, pieptul sus rădicat“ (CCD, 4^v-5^r), „iară acesta nou, vios, vlāgos, ghizdav și frumos, ca soarele de luminos, ca luna de arātos și ca omātul de albicios iaste; ochii șoimului, pieptul leului, fața trandafirului, fruntea iasiminului, gura bujorului, dinții lăcrāmioarelor, grumadzii păunului, sprâncēnele corbului, părul sobolului, mănule ca aripile, dēgetele ca radzele, mijlocul pardosului, statul chiparosului, pelița cacumului, unghelē inorogului, glasul bubocului și vārtutea colunului are“ (CII, 222^v-223^r).

Istoria ieroglifică atestă și primul portret caricatural, grotesc, realizare de asemenea unică în scrisul vechi românesc: „ghibul, gātul flocos, pieptul, botioase genunchele, cătālige picioarele, dințoasă fălcile, ciute urechile, puchinoși ochii, suciți mușchii, întinse vinele, lăboase copitele Cămilei, cu suleāstec trupul, cu albă pelița, cu negri și mângāioși ochii; cu suptiri degētelele, cu roșioare unghișoarele, cu molcelușe vinișoarele, cu iscusit mijlocelul și cu rātunjor grumāgiorul Helgii“ (CII, 89^{r-v}).

Dimitrie Cantemir utilizează deci frecvent portretizarea prin însumarea unor detalii fizice semnificative. În *Istoria ieroglifică* apare însă, alături de acest portret static și portretul dinamic, în care calitățile fizice sunt sugerate prin acțiuni: „Și așe îndată o ficioară ghizdavă și frumoasă denainte-ne în picioare stătea, carea cu ochii săgeta, cu sprâncenile arcu

încorda, cu fața sânge vărsa, cu budzele inima spintica, cu mijlocul viața curma, cu statul morții rădica, cu cuvântul dzilele în cumpănă măsura, cu răspunsul sufletul de la mormânt înturna, iar cu singur numele Biruinții toată frumusețe biruia și covârșia“ (CII, 244^r).

În sfârșit, în structura scrierilor beletristice sunt inserate, ca și în lucrările anterioare anului 1640, diverse proverbe și maxime. Foarte frecvente în cronică⁶⁰, unde au rol moralizator, în deplină concordanță cu caracterul sentențios al literaturii epocii, proverbele și maximele devin fapt de stil în primul rând în opera lui Dimitrie Cantemir. Astfel, în *Istoria ieroglifică*, maximele culte și proverbele populare sunt citate ca dovezi de erudiție: „Fată munții și născură un șoarece“ (CII, 158^r; traducere a cunoscutului pasaj horatian) sau sunt utilizate ca posibil ornament literar⁶¹: „norocul nu împarte cu obrocul, ce unora varsă, iar altora nici pică“ (CII, 88^v). Lor li se alătură proverbele care, prin modificări sintactice, sunt integrate unor structuri comparative mai ample ce devin astfel mai expresive din punct de vedere semantic⁶²: „gura desfrânată mai tare aleargă decât piatra din deal răsturnată, pre carea nebunul cu piciorul poate a o prăvăli și o mie de înțelepți a opri nu o pot“ (CII, 66^v).

8) Datorită lărgirii ariei tematice a scrierilor beletristice românești, conținutul textelor laice se diferențiază din ce în ce mai mult, în perioada 1640–1780, de acela al textelor religioase. Modul de tratare a subiectelor este și el, în mod firesc, diferit, la fel cum diferită este atitudinea traducătorului față de originalul canonic sau nu. În aceste condiții, între scrierile literare laice și acelea bisericești apar, după cum s-a constatat deja⁶³, diferențe clare de vocabular.

Autorii sau traducătorii de texte laice utilizează astfel un lexic mai variat și mai bogat, în care, în funcție de cultură, se îmbină cuvintele din graiuri sau din variantele literare regionale cu împrumuturile savante⁶⁴. Scrierile cu subiect religios folosesc în schimb, urmare a obligației de a respecta litera textului sacru, un mare număr de slavonisme

⁶⁰ Vezi, pentru exemple, I. Iordan, *op. cit.*, p. 111–112; Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 6; Al. Andriescu, *op. cit.*, p. 110, 137–138; Gheție, ILRL, p. 120.

⁶¹ Vezi și St. Giosu, *op. cit.*, p. 78.

⁶² Vezi și Paulina Cheie, *Aspecte stilistice în „Istoria ieroglifică“ a lui Dimitrie Cantemir*, p. 31.

⁶³ Pentru sinteza opiniilor, vezi Munteanu, Țara, ILRL, p. 109–110.

⁶⁴ Vezi Rosetti, Cazacu, Onu, ILRL, p. 386–388, 429–432; Al. Andriescu, *op. cit.*, p. 121–126; Paulina Cheie, *op. cit.*, p. 31–33.

culturale, cărora li se alătură adesea expresii neadaptate sau chiar netraduse și calcuri semantice sau de structură de aceeași proveniență⁶⁵.

În afara acestor elemente lexicale, a căror apariție este strict dependentă de caracterul și de proveniența unui anumit subiect, respectiv de cultura autorului sau traducătorului unui anumit text, în scrisul literar românesc din perioada 1640–1780 sunt înregistrați și termeni a căror utilizare a fost guvernată de certe intenții artistice.

Avem în vedere în primul rând o serie de cuvinte regionale și populare, selectate în mod evident în unele scrieri beletristice. Dosoftei face apel la unul dintre ele (*tângă* „amărăciune adâncă”) pentru a-l plasa de patru ori între rimele *Psaltirii în versuri*: „Așteptam cineva să mă plângă/ La nevoie ce sânt și la *tângă*“ (DPV, 110^v; vezi și *stângă/ tângă* 20^v, *stângă/ tângă* 248^v, *tângă/ plângă* 257^v)⁶⁶. Dimitrie Cantemir alătură un termen popular (*a tîmădui*) altuia (*a vindeca*) pentru a asigura variația formală a textului: „ce mehlemul *nu vindică*, *vindică* fierul și ce fierul *nu tîmăduiește*, cu mai mare usturime *tîmăduiește* focul“ (CII, 289^r). Aceluiași ultim scop îi este subordonată și utilizarea, în contexte restrânse din *Istoria ieroglică*, a două sinonime aproape perfecte (dar succesiunea celor doi termeni are aici desigur și rolul de a intensifica ideea): „dulăul îndată toată pădurea de *lătrături* și de *brehături* împlu“ (CII, 57^v), „ca buretele *potricălită* și *găunoasă* este“ (CII, 117^v). Dimitrie Cantemir obține, de altfel, prin înserierea unor perechi de cuvinte sinonime parțiale care au structură fonetică asemănătoare, certe efecte eufonice: „numai *răget*, *muget*, *obide*, *suspine*, *văietături* și *olecăituri* în toate părțile și în toate colțurile se audzia“ (CII, 148^r), „îndată *sunet*, *buhnet*, *trăsnete*, *plesnete*, *văjăituri* și *duduituri* preste tot locul să răzsunară“ (CII, 157^v).

Antim Ivireanul uzează și el de perechi sinonimice, de tipul *moarte*–*somn*, pentru a structura însă în chip surprinzător o întreagă „didahie“, *Cuvânt de învățătură asupra omului mort* (AD, 173^r–176^v). Dezvoltarea ideii predicii transformă cele două sinonime (în planul semnificației poetice) în antonime, lor alăturându-li-se, într-un joc pe deplin stăpânit al analogiilor și al asociațiilor, *adormire* (cu disocierea semantică impusă de determinantele antonimice *cea firească*, respectiv *de pre urmă*), *a sfârși* și *a se săvârși*.

⁶⁵ Munteanu, Țara, ILRL, p. 109.

⁶⁶ Vezi Olimpia Berca, *Dicționar istoric de rime*, s.v. *sa plângă*, *stângă(a)*.

În două dintre scrierile literare din care au fost extrase citatele anterior reproduse, *Psaltirea în versuri* și *Istoria ieroglifică*, pot fi întâlnite de asemenea destul de frecvente creații lexicale. Doșoftei obține astfel două rime neobișnuite în epocă prin schimbarea valorii gramaticale a două adverbe: „Tu mi-ai cunoscut *târdzâiul*/ De-l tâlnești cu *timpuriul*” (DPV, 248^r)⁶⁷. D. Cantemir creează prin analogie o serie de termeni pe care îi plasează apoi în construcții de tip anadiploză în scopul obținerii simetriei și echilibrului a numeroase pasaje, dar și al sublinierii opoziției dintre aparență și esența unora dintre „ierogliffele” sale: „Unde Leul *vulturește* și Vulturul *leuiește*, Prepelița ce *va iepuri* și Iepurile ce *să vă prepeliți*?” (CII, 94^r); vezi în aceeași operă „pasire *dobitocită* sau dobitoc *păsărit*” (28^v), „porc *peștit* și pește *porcit*” (132^r), „jiganie *dobitocită* și dobitoc *jigăniit*” (179^v) etc. Alteori creațiile lexicale analogice din *Istoria ieroglifică* asigură, în mod evident, muzicalitatea textului: „nu numai tăcere inimoasă, ce și oarece simțire *adulmăcoasă* este” (CII, 67^v); vezi și „precum voroavii vorovitoare, așe tăcerii *tăcătoare*” (67^v), „nu numai *rămâitoare* și în veci stătătoare să țină” (286^r).

Utilizarea termenilor străini pentru caracterizarea (prin limbaj) a personajelor se află și ea la începutul atestării scrise. Astfel, în *Cronica Hotinului*, turcii și rușii folosesc cuvinte specifice limbii lor de origine: „*lurus, cardaş, birdahă*”, respectiv „*Stupai, raita, catana*” (Cron. H., 114^v), în vreme ce în *Occiso Gregorii Vodae* transcrierea aproximativă a cuvintelor sau sintagmelor străine indică nivelul cunoștințelor în domeniu ale unui secretar „model”⁶⁸: „*Gregorius*. Bună iștanticie ai făcut. Dară aici, ca să fii secretariuș, trebuie să știi nemțește, ungurește, grecește, rusăște, frânțozăște, țăgănăște, turcește, tătărăște. Zi că știiu. Contaics? *Instans*. Conih. *Gregorius*. Tuț magy<arul>? *Instans*. Ptudod. *Gregorius*. Po ruschi znaeși? *Instans*. Znaiu. *Gregorius*. Parle on francze? *Instans*. Uj monssö, Ze parlöm avat servis. *Gregorius*. Zane romaneș? *Instans*. Zanau. *Gregorius*. Turcsa bileorsin sen? *Instans*. Ebet, effendi, bilirim. *Gregorius*. Peki mazașia biliriș? *Instans*. Ei bilirim.” (Occ., 75–76).

Personajele ultimei scrieri amintite fac de asemenea apel la termeni populari, familiari, regionali și chiar argotici, în consens deplin cu spiritul farsei medievale. Iată un fragment ilustrativ în acest sens dintr-un pseudo-jurământ: „Dară ca să fii credincios, dintâie vei jura: Pă noao

⁶⁷ Vezi și Ov. Densusianu, *Opere*, III, 251.

⁶⁸ Vezi și L. Drimba, *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedice expressa*, p. 142 (nota 56).

țări, pă trei mîncări, pă zioa de ieri; pă spatele vîntului, pă fata juciului, pă coada măgariului; pă ciurma pădurii, pă apa vinerii, pă spuma Dunării; pă picioare de *porc ce ești*, cu coaste, cu șold cu tot, perire-ai tu tot; pă oală, pă boală, pă piștoale, *să să pișe* toți în iale; pă *lunei*, pă *macavei*, pă *marțolea* cu fasolea, pă *miercurata vinerata*, înclonțata, care mîncă pe tata; pă acest condei ca să piei, că-i de vultur, scobiț-ar în *cur*; pă lup, pă urs, pă sîtă, pe fus și pă *toți cei*, dacă vei fi credincios.“ (Occ, 78–79).

Exprimarea șocantă sau violența de limbaj, neobișnuită în scrisul românesc vechi fusese semnalată, încă de la începutul secolului al XVIII-lea în scrisul lui Dimitrie Cantemir. Aplicând reguli stilistice total diferite de cele ale farsei, reguli cărora li se va supune, în jurul anului 1800, și Ion Budai Deleanu, marele scriitor construia, cu evidentă intenție polemică, structuri de tipul: „*scămos* la minte și *strâmțos* la cuvinte“ (CII, 94^v) sau „*grețose* și *scârnavele-ți fapte*“ (CII, 264^r).

9. Limbajul figurativ înregistrat în scrierile beletristice apărute după 1640 (și îndeosebi după 1700) este mai divers și totodată mai nuanțat folosit decât în epoca anterioară. Subordonat în ansamblu canoanelor clasicismului, el oscilează între achizițiile scrisului bisericesc (devenite deja în multe cazuri stereotipii) și inovațiile sugerate în primul rând de modelele greco-latine, dar și (mai rar) de modelul folcloric.

În cadrul figurilor semantice, devenite din ce în ce mai mult mijloace de sensibilizare a imaginii artistice, cele mai importante transformări le suferă epitetul⁶⁹. Astfel, deși epitele stereotipe și generalizatoare continuă să fie utilizate: „*frumoasa porumbița mea*“ (BB, 453), „*om mare, dreptu și uriaș*“ (IT, 124^v), „*fetele... sînt frumoase și iscusite*“ (AB, 321), „*zilele cële dezmiardate, înflurite și de toată bucuriia pline*“, (SA, 2^v), „*era om întreg la toate, nerăpitor, nemândru, nevărsătoriu de sînge, blîndu, dumnădzăescu*“ (CLM, 179^r), în scrierile beletristice originale și în unele traduceri apar din ce în ce mai frecvent caracterizările care trimit la o trăsătură sau la o serie de trăsături considerate a fi specifice obiectului descris: „*de cărunțețe înflorit, smedișor, galbân*“ (DVS, ian., 46^v), „*cu suptiri degețelele, cu rōșioare unghișoarele, cu molcelușe vinișoarele*“ (CII, 89^{r-v}), „*la nas piscuiată, dinții mărunți, la budze rōșie*“ (CCD, 4^{v-5^r}), „*om nu prē nalt și gros, burduhos și bătrîn*“ (NL, 80),

⁶⁹ Pentru exemple din cronicari și Dimitrie Cantemir, vezi și I. Iordan, *op. cit.*, p. 108–109; Al. Andriescu, *op. cit.*, p. 132–133; Paulina Cheie, *op. cit.*, p. 32–33.

„era... *pieptos, vârtos, capul can mare, ochii can mici, barba rară...*; fața-i ... iaste *mojicoasă...*, graiul *groaznic și spăimos*“ (CIst., 79).

Epitetele sunt exprimate, de regulă, prin adjective, după cum se poate observa din exemplele anterioare, și mult mai rar prin substantive: „în curțile cele *de mătasă*“ (DPV, 240^v), „*făclia cea de aur*“ (CII, 58^v), „*tâmpelile lor [= ale stelelor] căle de argint*“ (AD, 47^v). Ele sunt atât fizice: „*era tânăr și frumos*“ (IT, 122^v), „*pajiștea cea moale*“ (DPV, 188^v), „*gâtul flocos, ... botioase genunchile*“ (CII, 89^r), „*cosițe galbene*“ (CCD, 4^v), „*rămăsăiu... / Arsă cu foc și surpată*“ (Pl. S, 1^r), cât mai ales morale, apreciative: „*gingaș trupul și mângâios statul*“ (CII, 88^v), „*pășea foarte blând*“ (CLM; 216^r), „*el, călcătoriul și afurisitul*“ (Let. C, 97), „*om harnic și tare și sămăpu*“ (NL, 52), „*marghiol..., becisnec, blestemat, dă neam mojic, și foarte om spurcat*“ (GIst., 181), ultima categorie fiind înregistrată în categorii diverse de scrieri, faptul fiind aproape firesc într-o literatură de tip clasic, moralizator.

Rolul epitetelor, indiferent dacă sunt simple sau multiple, antepuse sau postpuse substantivului, este predominant plasticizator, evocator sau sensibilizator. Acest ultim efect este obținut, de altfel, și prin alăturarea epitetelor morale unor substantive ce nu aparțin sferei semantice uman: „*vrămea iaste melanholică sau tristă*“ (CD, 5^v), „*mângăioasă fața câmpului*“ (CII, 105^r), „*Rămăsăiu acum pustie și ufilită, / Jalnică ca o văduvă cernită, / Arsă cu foc și surpată*“ (Pl. S, 1^r).

Dovadă a evoluției scrisului și sensibilității artistice românești, Dosoftei anticipează în traducerea *Psaltirii în versuri* (la fel cum făcuse și în privința topicii cuvintelor-rimă) un procedeu stilistic ce va fi utilizat consecvent abia de marii noștri romantici, epitetul sinestezic: „*spuma mării cea moale*“ (DPV, 169^r).

Comparațiile au cel mai adesea o structură simplă și un sens clar (comparațiile implicite autentice lipsesc practic din literatura epocii, chiar dacă, uneori, elementul pe baza căruia s-a stabilit raportul comparativ, fiind considerat superfluu, nu a fost exprimat): „*Acăstea toate îi era ca o gheață la inimă*“ (ULM, 78^v), „*lumina cu armele încinsu ca un luceafăr*“ (IT, 123^r), „*cu ochii ca de bou*“ (NL, 10^r). Ele pornesc frecvent de la structuri specifice limbii comune, evocând totodată, în majoritatea situațiilor, imagini ce țin de viața curentă⁷⁰: „*le coprinsese ca cu o mreajă*

⁷⁰ Pentru comparații de tip popular extrase din cronici, vezi și I. Iordan, *op. cit.*, p. 107–108; Al. Andriescu, *loc. cit.*; Gheție, ILRL, p. 120.

calea“ (ULM, 36^v), „pica elenii *cum pică niște spicuri*, cându le bate piatra“ (IT, 123^v), „iar turcii îi gonie *ca niște lupi*“ (NL, 239).

Alteori raportul comparativ își găsește originea în lecturi uzuale timpului (scrieri religioase sau cărți „populare“), faptul având implicații ușor de bănuț asupra frecvenței cu care este utilizată o anumită comparație și, în timp, asupra valorii ei de sugestie, tocită prin stereotipie: „*Să răsipără de la noi ca un fum*, când îl lovêște un vânt mare și cu o ploaie răpede“ (NÎnv., 245^r), „*trec dzîlele ca fumul*“ (DPV, 181^v), „*anii cei mulți și buni... trecură ca fumul*“ (SA, 2^v), „*fîindu gata de războiu ca un leu*“ (ULM, 42^r), „*și era tânăr și frumos ca un înger*“ (IT, 122^v), „*barba îi era albă ca zăpada*“ (NL, 93), „*aceasta să ivêște... frumoasă ca luna și alcasă ca soarele*“ (AD, 18^v).

Stabilirea raportului comparativ se face pe baza unei calități, rolul comparației fiind atunci descriptiv: „*oasele mi-s săci ca scrumul*“ (DPV, 181^v), „*s-au înfrumusătat fâlcile tale ca ale turturêlei*“ (BB, 452), „*era mulți ca frundza și ca iarba*“ (IT, 121^r), sau pe baza unei acțiuni, situație în care tropul în discuție se alătură mijloacelor de dinamizare a acțiunii: „*ei cu toții, ca niște lei sălbatici au năvălit asupra-i*“ (ULM, 79^r), „*săgețile și sulețile cādê asupra lor ca ploaia den nourî*“ (IT, 124^v). Cele mai multe dintre comparații au însă rol plasticizator: „*asêmene iaste frățiorul meu cu căprioara sau cu puii de cerbi*“ (BB, 453), „*fiind ea la cosite galbenă în floarea chihribariului*“ (CCD, 4^v), „*ei sclipea ca gheața*“ (IT, 121^v) sau sensibilizator: „*Ca nește iarba tăiată / M-este inemia săcată*“ (DPV, 181^v), „*arăta ca soarele pren nourî*“ (IT, 123^v), „*ea ochii de la pământ rădicându-și, ca lumina soarelui în stêle oglindă frâmsêțelor ei mă făcu*“ (CII, 245^r). Foarte rar, prin alăturarea unei abstracțiuni cu un comparant real se obține o comparație concretizatoare: „*Așê-i deșert omul ca o haină slabă / Stricată de molii și fără de treabă*“ (DPV, 61^r), „*Vădz frumsêțele și podoaba ta ca iarba și ca floarea ierbii*“ (CD, 1^v). În ceea ce privește funcția retorică, mult diminuată față de etapa precedentă, ea persistă în cadrul comparațiilor multiple, bazate pe enumerare: „*Ca cânila făr' dă bătu, ca ursul dăzlegat / Și ca șarpele de iarba, când iaste deșteptat, / Ca lupul când intră în stână și vulpea în cotețu, / Înălță-să, trufêște-să și foarte e semețu*“ (GPov., 109^r), în lanțurile de comparații: „*De-atocma cu pelecănu / Prin pustii petrec tot anul / Și ca corbul cel de noapte / În petrec dzîlele toate, / Ca o vrăbie rămasă / În supt streșină de casă*“ (DPV, 182^r), „*Ca crinul în mijlocul spinilor, așa e iubitul meu în mijlocul fetelor. Ca măru în lemnele dumberăvii, așa fratele meu în mijlocul fiilor*“ (BB, 452) și în structurile comparative.

✱ În cadrul scrierilor cercetate, acest ultim tip de comparații este realizat prin raportare la un comparant selectat din realitatea imediată: „În ce chip dorește cerbul de fântână / Cându-l strânge setea de-l arde-n plămână, / Sufletul meu, doamne, așe te dorește / Cu sete aprinsă, de mă veștedzește“ (DPV, 62^r), „Cum se tâmplă de sângu de adaoge povoiul apei și iarăși de sângu scade și se împuținează, așa s-au adaos și Moldova... de s-au de sângu lătit și fără zăbavă au îndireptatu“ (ULM, 2^v)⁷¹.

În unele texte bisericești, structurile comparative au însă la bază, ca și înainte de 1640, stereotipa apropiere dintre *lume și mare*: „Lumea aceasta iaste ca o mare ce să turbură, întru care niciodată n-au oamenii odihnă, nici liniște. Corăbiile între valuri sânt împărățiile, crăiile, domniile și orașele; mulțimea norodului, politiile, suppușii, bogații și săracii, cei mari și cei mici sânt cei ce călătoresc și să află în nevoie. Vânturile cele mari ce umflă marea sânt nevoile cele ce ne supără totdeauna. Valurile ce luptă corabiia sânt nenorocirile carele să întâmplă în toate zilele. Norii ce negresc văzduhul, fulgerile ce orbesc ochii, tunetile ce înfricoșază toată inima vitează sânt întâmplările cele de multe feliuri, neașteptatele pagube, înfricoșările vrăjmașilor, supărările, necazurile ce ne vin de la cei din afară, jafurile, robiile, dările cele grële și nesuferite carele le lasă Dumnezeu și ne încunjură, pentru ca să cunoască credința noastră și să ne vază răbdarea“ (AD, 144^v–145^r).

În alte contexte, de asemenea ample, insistența asupra ideii se face prin gradație și deci printr-un lanț de comparații, și ele stereotipe în structura de bază, dar interesante în asociațiile explicative: „Aleasă iaste [Maica Domnului], cu adevărat, *ca soarele*, pentru că iaste încununată cu toate razele darurilor dumnezeiești și strălucește mai vartos între celelalte lumini ale ceriului. Aleasă iaste și frumoasă *ca luna*, pentru că lumina sfintenției stinge toate celelalte stēle și pentru marea și minunata strălucire de toate șireagurile stēlelor celor de taină să cinstēște, ca o împărăteasă. Aleasă iaste *ca revărsatul zorilor*, pentru că ea au gonit noaptea și toată întunecimea păcatului și au adus în lume zioa cea purtătoare de viață“ (AD, 17^v).

Metaforele, deși au atestări numeroase, sunt mai puțin frecvente, în ansamblu, decât epitetele (aflate în evidentă creștere numerică) și decât

⁷¹ Ov. Densusianu reproduce (în *Opere*, III, p. 277) o structură comparativă de același tip extrasă din cronica lui Miron Costin. Vezi pentru originea și valoarea stilistică a comparației retorice în opera marelui cronicar, Paula Diaconescu, *O comparație retorică la Miron Costin*, în LR, XLVI, 1997, p. 63–74.

comparațiile⁷². Ele sunt, ca și scrierile de dinaintea anului 1640, predominant explicite:

Exprimate în primul rând prin substantive (metafora verbală de tipul „*Împărțiți-mă întru mirosuri, clădiți-mă în meri, căci rânită-s de dragoste eu!*“, BB, 452, este mai puțin uzuală în epocă), metaforele au ca funcție principală tot plasticizarea imaginii artistice: „Înțelepțește ai giudecat [tu, suflete] ca eu, plugariul, carile la holda minții tale am ostenit,... mai întâi din roada ei să nu iau“ (CD, VIII^r), „această undiță a cuvintelor“ (AD, 93^v), „[Cameleonul este] organul fărădelegii, vasul otrăvii, lingura vrăjbii, tocul minciunilor, silța amăgălii, cursa vicleșugului, vâpsala strâmbătății și vândătorul dreptății“ (CII, 177^{r-v}).

În textele ce aparțin genului retoric, metaforele au, exact ca în perioada anterioară, rolul de a apropia prin concretizare abstracțiunile, idei sau concepte: „desfătările tale, pulbere și fum“ (CD, 1^v), „ținem bătăurul cel cu 7 capete, zavistiia, încuibat în inimile noastre“ (AD, 85^v), „Plângă iară bătrânii că s-au veștezeit floarea și frâmsătea tinereței lor“ (SA, 3^r). Totodată, începând chiar cu scrieri beletristice de tip religios, metafora oscilează, datorită tradiției scrisului bisericesc, între simbolizare și sensibilizare artistică: „Eu, floarea câmpului, crinul văilor“ (BB, 452), „ceriul... au fost închis spre somn toți ochii lui, ... stălele cele mai mici avea deschise tâmplele lor cele de argint“ (AD, 47^v), „[Maica Domnului] iaste izvor..., iaste chiparos, iaste crin..., iaste nor“ (AD, 17^v–18^r).

Unele metafore implicite sunt împrumutate adesea, și aceasta nu doar la începutul perioadei cercetate, din arsenalul retoricii bizantine, faptul explicând frecvența lor ridicată și, în consecință, stereotipia, caracterul lor comun: „Și-al meu întunerec [= neștiință] dobândește radza / Dintr-ata lucoare [= lumină, știință] ce străluminează“ (DPV, 24^r), „Scoală, vino..., frumoasa porumbița [= iubita] mea!“ (BB, 453), „Și apuse zarea soarelui [= Nifon, luminătorul] dinaintea a tot ochiul“ (Let. C, 92).

Dimitrie Cantemir pare să inoveze și structura metaforei românești. Descrierile de natură și portretele prezente în *Istoria ieroglifică* dovedesc o inventivitate deosebită⁷³, sensibilitate și exercițiu îndelung, atât în metaforele implicite: „făclia cea de aur [= luna] în sfșnicul de diamant [= cerul serii]... să pune“ (CII, 58^r), „mâna cea de aur [= soarele] cu dăgetele de trandafir [= razele] din vârtoapile munților flori culège“ (CII,

⁷² Vezi, pentru exemple extrase din cronicari, și I. Iordan, *op. cit.*, p. 109; Al. Andriescu, *op. cit.*, p. 132–133.

⁷³ Vezi și Paulina Cheie, *op. cit.*, p. 32–33.

218^v), cât și în cele explicate: „armăsariul acmu icoana morții în oglinda vieții sale privind“ (CII, 64^v), „fața trandafirului, fruntea iasiminului, gura bujorului, dinții lăcrămioarelor, grumadzii păunului...“ (CII, 223^r). Similitudinile cu unele dintre metaforele utilizate de Antim Ivireanul (în crearea tabloului înserării: *ochii ceriului* [= stelele], *tâmplăle* [lor] *căle de argint* AD, 47^v) indică însă influența evidentă a canonului stilistic medieval.

Personificarea, mult mai puțin utilizată decât figurile semantice anterior prezentate este înregistrată, ca și în cele mai vechi scrieri românești, în textele de dezbatere morală de tip religios, majoritatea predici transcrise având ca subiect disputa dintre suflet și trup. În *Istoria ieroglifică* și în *Didahii*, lucrările beletristice cele mai valoroase ale epocii, această figură se transformă însă din mijloc de structurare a textului ca pseudodialog în alegorie sau în funcție a unei alte figuri de gândire. Apar astfel numeroase metafore personificatoare: „munții strigă..., dealurile grăiesc, câmpii mărturisesc..., pietrele vorovăsc, lămnurile povestesc“ (CII, 263^r), „<luna> ne povățuiește“ (AD, 47^r) și (mai puține) epitete cu același rol: „mângâioasă fața câmpului“ (CII, 165^r), „vrămea iaste melanholică sau tristă“ (CD, 5^v); cf. „Rămasăiu acum pustie și ufilită“ (Pl. S, 1^r)⁷⁴.

Dintre celelalte figuri semantice, mult mai rar înregistrate în scrisul vechi românesc, o mențiune specială se cuvine hiperbolei. Ea apare frecvent în opera lui Dimitrie Cantemir⁷⁵: „toți munții și codrii de fapta ce făcuse să răzsuna și toate văile și holmurile de huietul glasului să cutremura“ (CII, 260^r), dar poate fi înregistrată și în alte scrieri laice sau religioase: „Glasul fratelui mieu iată așa vine, sărind preste munți, săltând preste dealuri“ (BB, 453), „și să fece atâta sânge, cât curea pârțile de sânge până mai sus de genunchiul calului“ (IT, 125^v).

Dintre figurile sintactice, rezultate din aplicarea regulilor retoricii latine sau bizantine, hiberbatul⁷⁶ asigură caracterul cult, elaborat al multor scrieri beletristice din epocă.

O consecință similară, dublată, de obicei, de retorismul specific, au diversele forme ale repetiției. Repetiția propriu-zisă și anadiploza sunt, în ansamblu, puțin frecvente: „Și periră indii mulți, și periră troadeni mulți, și periră și eleni mulți“ (IT, 125^v), „Puseră-mă păzitoare în vii. Viia mea n-am păzit“ (BB, 452). Repetiția anaforică, de regulă

⁷⁴ Vezi și mai sus, p. 101.

⁷⁵ Vezi și Șt. Giosu, *Limba în opera lui Dimitrie Cantemir*, p. 147–148.

⁷⁶ Prezentat anterior, în expunerea referitoare la topică; vezi mai sus, p. 90.

ternară, cu valențe retorice evidente, are în schimb extrem de numeroase atestări, atât în scrieri bisericești (majoritare), cât și în texte laice: „*Vezi mila lui Dumnezeu! Vezi dragostea lui cu carea au iubit pre noi! Vezi darul lui cu carea ne-au dăruit!*” (NÎnv., 3^r), „*Au tu mie vei să-m spui? Au tu pe mine vei să mă înveți? Au vei să dzici că ești la ani mai vechiu decât mine?*” (CD, 25^r), „*Unde ti-i ascunde, sărace, unde ti-i supune, blăstămate, unde ti-i mistui, pedepsite, unde ti-i ivi, urgisite? Iată, munții strigă, văile răzsună, iată, dealurile grăiesc, câmpii mărturisesc, iată, pietrile vorovăsc, lămnurile povestesc; iată, iarba cu gălbenirea și florile cu veștedzirea arătând, vădesc*” (CII, 263^r), „*Nu spunem că ținem bălaurul cel cu 7 capete, zavistiia... Nu spunem strâmbătățile ce facem totdeauna... Nu spunem că credem minciunile slugilor noastre... Nu spunem că pre carele îl vedem... îl laudăm*” (AD, 85^v–86^r), „*Vă vădzu pre voi că ... nu puteți întru altu chip a viețui... Vă vădzu pre voi..., de la o vreme vă vine a vă pogorî din scaun în mormântu... Vă vădzu pre voi că iarna frig, vara căldură răbdați... Vă vădzu pre voi bolind*” (CCD, 14^r), „*Așe era jac într-înșă cum ar hi fost ei, săracii, pricina răutății, cum ar fi ei, săracii, sfătuit să vie leșii cu oaste la Hotin*” (NL, 56).

Aliterația, tip de repetiție fonetică înregistrat pentru prima dată în scrisul românesc la Dimitrie Cantemir, are, spre deosebire de structurile ilustrate anterior, efect intensificator, nu retoric⁷⁷: „*de năprasnă din toate părțile și marginile pământului holburi, vivore, tremuri, cutremuri, tunete, sunete, trăsnete, plesnete scorniră*” (CII, 143^v), „*tunară, detunară, trâsniră, plesniră, răcniră, piuiră și din toate părțile cu mare urgie marile aceste jigăanii asupra micșoarelor musculițe să răpedziră*” (CII, 158^r).

Enumerarea este și ea utilizată ca procedeu retoric intensificator: „*Nu spunem strâmbătățile ce facem totdeauna, clevetirile, voile-veghiate, fătăriile, mozaviriile, vânzările și pâările ce ne facem unul altuia*” (AD, 85^v), „*iar trupul lui nici fierăle, nici pasărilor, nici pământul nu l-au putut mânca*” (Let. C, 99). Mai rar, prin enumerare pare a se obține o caracterizare multiplă a realității: „*în curțile lor vei videa cămări pline de painjină, ușile ieșite din țâțâni, ferestrele sparte, ogrădzile stricate, paturile micșurate, rogojinile cele așternute răsturnate, acoperemânturile de ploi*

⁷⁷ Pentru originea, valoarea stilistică și frecvența asonanțelor în principală scriere beletristică a lui Dimitrie Cantemir, vezi și Manuela Tănăsescu, *Despre „Istoria ieroglică”*, București, [1970], p. 191; Dragoș Moldovanu, *Dimitrie Cantemir între Orient și Occident*, p. 82–85.

putredite, *lavițele* scoasă, *hornurile* cădute, pentru ca să nu priimească pre nime în gazdă“ (CCD, 34^v).

Multe dintre perioadele retorice create prin repetiție anaforică se caracterizează și prin paralelism sintactic: „Domnul e lumina și mântuitorul meu. De cine mă voi teame? Domnul, scumpărătorul vieții mele. De cine mă voiu spămânda?“ (BB, 389), „Ce lucru au îndemnat pre Nin ca să afle războaiele? Ce lucru au îndemnat pre Semiramis de au zidit câteva cetăți? Ce lucru au îndemnat pre Ulises Grecul de au brudit atâtea mări? Ce lucru au îndemnat pre marele Alexandru de au străbătut atâtea țări?“ (CCD, 10^v).

Uneori, în contexte de tipul celor citate apare antiteza, concepută, de obicei, ca structură sintactică amplă: „Nu să cuvine cinstea și lauda numai oamenilor celor mari și bogați, că sânt vrădnici acestui dar și cei mici și smeriți. Că măcar că cei mari strălucesc cu hainele cele de mult preț și cei mici n-au cu ce să-ș acopere trupul; cei mari să odihnesc pe așternuturi moi și frumoase și cei mici să culcă pe pământul gol și pe paie; aceia însoțiți cu mulțime de slugi, iar aceștia lipsiți, pustii și de ajutoriu și de priatени; aceia între răsfățări și între bogății și aceștia între primejdii și între întristăciuni“ (AD, 150^r), „Focul îl stingi, apa o iezăști și o abați pe altă parte, vântul când bate, te dai în laturi într-un adăopst și te odihnești, soarele întră în nour, noapte cu întunerecul trece și să face iar lumină, iar la grec milă, sau omenie, sau dreptate, sau nevicleșug, nici unele de aceste nu sânt, sau frica lui Dumnedzău“ (NL, 92).

10. Trăsăturile caracteristice textelor beletristice, laice și religioase, traduse sau originale, alcătuite între 1640 și 1780 sunt în mod evident mai numeroase și mai diverse decât în perioada anterioară și scrisului vechi românesc.

Structura fonetică a cuvintelor este utilizată pentru prima dată în scopul obținerii unor certe efecte eufonice.

În cadrul morfologiei, pe fondul absenței oricărei restricții în utilizarea părților de propoziție, se impun ca specifice formele adresării directe sau retorice (verbe la imperativ și optativ, pronumele de persoana I sau a II-a, vocativele și interjecțiile) sau cele caracteristice pentru discursul narativ (formelor verbale ale trecutului, specializate încă din epoca anterioară ca narrative, li se alătură acum prezentul istoric).

În cadrul sintaxei propoziției se remarcă aceeași frecvență ridicată a predicatelor verbale, paralel cu marele număr de subiecte incluse sau subînțelese. Dintre propozițiile principale, caracteristice sunt, pe de o

parte, interogativele, exclamativele și imperativele și, pe de altă parte, incidentele. Frazele au, de regulă, structură simplă, lineară, realizată prin coordonare copulativă sau adversativă, respectiv prin juxtapunerea unor propoziții predominant principale. Acestei fraze de tip „popular“, specifice autorilor mai puțin instruiți sau scrierilor destinate unor cititori cu mai puțină cultură, i se alătură structurile sintactice complexe, cu determinări multiple și construcție alambicată, utilizate de câțiva scriitori familiarizați cu literatura umanistă latino-bizantină.

Topica frazei de tip savant este subordonată unui procedeu retoric specific limbilor clasice, hiperbatul. Schimbarea ordinii cuvintelor are însă în vedere și fireasca evidențiere a unui element considerat important pentru comunicare. Fapt nou în scrisul epocii, prin reordonarea componentelor discursului se urmărește de asemenea realizarea muzicalității, a echilibrului sau a armoniei unor pasaje din textele în proză, respectiv crearea rimelor rare, în cadrul unora dintre scrierile în versuri.

La nivelul organizării textului, specifică epocii este constituirea, ca genuri distincte, a poeziei și a dramaturgiei. În cadrul prozei, net dominante, structurile specifice (descrierile, tablourile, portretele) și modalitățile de organizare caracteristice (îmbinarea vorbirii directe cu cea indirectă, utilizarea proverbelor și a maximelor) suferă modificări calitative importante.

Mutații valorice semnificative, în sensul înlocuirii sau dublării elementelor cu rol ornant, stereotip și aproape exclusiv retoric cu acelea consubstanțiale textului, individualizatoare și tot mai frecvent sensibilizatoare, au loc și în cadrul figurilor de stil. Pe un fond predominant clasic, scriitorii de valoare, din rândul cărora se detașează Dosoftei, Antim Ivireanul și mai ales Dimitrie Cantemir, inovează în primul rând structura epitetului și a metaforei, realizările lor anticipând adesea etape mult ulterioare din evoluția scrisului românesc.

În ceea ce privește vocabularul, devenit abia în această epocă sursă de fenomene specifice scrierilor beletristice, dincolo de lexicul condiționat de conținutul unor scrieri, de modul de tratare a subiectelor și de cultura autorilor (traducătorilor), se impune atenției utilizarea pentru prima dată cu intenție artistică a unor anumite clase de cuvinte: regionalismele, „străinismele“, termenii populari și chiar cei familiari sau argotici, respectiv creațiile lexicale.

Beneficiar, pe de o parte, al unei tradiții ilustrate de scrisul bisericesc și asimilând, pe de altă parte, noi modele stilistice, uzuale în literatura latină și bizantină, stilul beletristic oscilează deja între traducere și creația

originală (prin imitarea sau chiar depășirea modelului). În aceste condiții, particularități „tradiționale”, înregistrate în primul rând în morfologie (și mai puțin în sintaxă și organizarea discursului), stau alături cu trăsături inovatoare notabile. Acestea din urmă duc pentru prima dată la apariția unor diferențe între scrisul beletristic laic și cel bisericesc. Primul încearcă să perfecționeze continuu exprimarea și să integreze prin aceasta literatura română în cultura umanistă europeană. Ultimul se subordonează în continuare rigorilor impuse de un stil (bisericesc) prin definiție conservator. Față de acesta din urmă, „îndrăzneala” stilistică manifestată de Dosoftei prin traducerea *Psaltirii în versuri* rămâne o rară și valoroasă excepție.

Stilul textelor juridice și administrative

1. Literatura juridico-administrativă păstrată din perioada 1640–1780 este și ea, chiar la o sumară examinare, mai bogată și mai diversă decât în epoca anterioară a istoriei limbii române literare.

Urmare a unui proces de evidentă înnoire a activității administrative, pravilelor de tip bisericesc (*Pravila*, apărută la Govora, în 1640 și *Șapte taine*, tipărită la Iași, în 1644), respectiv *Pravilei alese*, traduse de Eustratie logofătul cu puțin timp înainte (1632), li se alătură, la mijlocul secolului al XVII-lea, două ample texte juridice laice, *Cartea românească de învățătură* (Iași, 1646) și *Îndreptarea legii* (Târgoviște, 1652)¹.

Legislația oficială cunoaște deci o dezvoltare semnificativă și își asumă domeniul unor relații sociale și umane aflate anterior exclusiv sub incidența jurisdicției canonice.

În cadrul actelor de cancelarie, supuse și ele diversificării și chiar standardizării², își fac apariția textele tipărite, semnalate sub forma foilor volante, imediat după anul 1700. Înregistrate de ambele părți ale

¹ Cele două texte de lege au fost publicate, într-o ediție comună, de S.G. Longinescu, la începutul secolului (*Legi vechi românești și izvoarele lor*, București, 1912) și în ediții separate și transcriere modernă de un colectiv de istorici condus de Andrei Rădulescu (*Carte românească de învățătură. 1646*, București, [1961] și *Îndreptarea legii. 1652*, București, 1962).

² Este semnalată prezența în epocă a unor modele tipărite, utilizate de scribii cancelariilor pentru redactarea actelor oficiale. Vezi, în acest sens, MAS, 152; ACP, 11^r-13^r, 15^r.

Carpaților³, dar având o frecvență de apariție mai mare în Transilvania, ele sunt menite să completeze codurile de legi aflate în uz și să reglementeze aspecte particulare ale vieții sociale sau economice⁴.

Privite în ansamblu, textele juridice și administrative elaborate între 1640 și 1780 aparțin deci deopotrivă dreptului laic și dreptului canonic, iar în cadrul celor două tipuri de scrieri, din ce în ce mai clar diferențiate prin conținut și formă, prevederilor specifice practicii juridice li se alătură frecvent elemente incipiente de teorie juridică.

Cronologia textelor cercetate arată că, după o dezvoltare de tip extensiv pe care n-a cunoscut-o, la mijlocul secolului al XVII-lea, nici un alt domeniu al culturii scrise în limba română, literatura juridico-administrativă a intrat, în special după 1700, într-o evidentă perioadă de stagnare.

Instanțele de judecată (civile și religioase) utilizează în acest ultim interval de timp, în absența unor lucrări de specialitate noi, textele fundamentale apărute anterior sau foile volante imprimate recent. Copiile după pravilele tipărite perpetuează, fără nici o modificare de fond, modelul care le-a stat la bază. Actele de cancelarie sunt subordonate, de asemenea, unor tipare aflate în uz încă înaintea anului 1640, iar difuzarea oficială a unor imprimate pentru uzul diecilor⁵ permanentează structurile preexistente. Foile volante, complementare pentru codurile de legi (în primul rând în Transilvania) sau alternative pentru poruncile domnești tradiționale (în Moldova și Țara Românească), sunt adesea doar formal inovatoare.

2. În aceste condiții, caracteristicile textelor juridice și administrative din perioada 1640–1780 se dovedesc adesea identice sau foarte

³ Extragem, dintr-o listă destul de bogată, câteva texte, semnificative prin conținut, perioadă și loc de apariție: [*Edict de toleranță*], Viena, 1700; Constantin Mavrocordat, Hrisov, [Iași], 1742; [*Ordonanța comisiei sanitare din Transilvania contra ciumei*], Cluj, 1744; [*Decretul cancelariei aulice pentru scăderea cărașiei*], Viena, 1748; [C. Racoviță], [*Hrisov pentru vadrărit*], Iași, 1756; I.T. Calimachi, *Carte de mazil*, Iași, 1758; [Maria Tereza], [*Decret pentru unitarieni*] Blaj, 1760; [*Proclamația lui Rumianțov*], Iași, 1770, 1771; Hașiserif, [București], 1774; *Ponturile păcii*, Brăila, 1774; Maria Tereza, *Porunca pentru depunerea jurământului*, Blaj, 1777. Pentru alte titluri, vezi Aurel Răduțiu, Ladislau Gyemant, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română*, București, 1981; Șt. Berechet, *Hrisoave legislative din sec. al XVIII-lea*, Iași 1930.

⁴ Vezi în nota anterioară titlurile (de regulă reconstituite după conținut ale) unora dintre cele mai cunoscute foi volante din epocă.

⁵ Vezi mai sus, nota 2.

asemănătoare cu cele considerate semnificative pentru scrierile similare anterioare anului 1640⁶.

În domeniul morfologiei, definitorii sunt tot elementele caracteristice pentru flexiunea verbală și pronominală.

Formele verbale cele mai frecvent înregistrate aparțin indicativului și conjunctivului, cele două moduri apărând adesea în cadrul aceleiași fraze, în corespondență aproape obligatorie⁷, datorită unor structuri sintactice specifice pravilelor: „*nu se cade să se mire de acesta*“ (Prav. 1640, 24^v), „*nămitul de va vrea să fure noaptea...*“ (Prav. 1646, 63; vezi și Prav. 1652, 290). Documentelor (sau pasajelor din documente) de tip constatativ le este caracteristică tot prezența perfectului compus: „*nu i-am crezut și i-am giudecat*“ (1704; DRA, II, 103), „*am dat, am întărit*“ (1707; DRA, I, 217), „*au venit*“ (1703; DRA, II, 100). În actele oficiale cu titlu executoriu apare indicativul viitor: „*dumneavoastră îl veți face, asemenea fieștecare iscălitura giurământului cu mâna dumneavoastră îl veți iscali*“ (Jur., 2^r) sau conjunctivul prezent: „*să plătească și să dea haraciul*“ (Hat., 3^r), „*să nu fie oprită... și fără de oprire să să facă*“ (Pont., 2^v). Iar viitorul anterior cu valoare prezumtivă este caracteristic codurilor de legi: „*un plugar ce va fi sămănat sămânța... și va fi cheltuit toată cheltuială*“ (Prav. 1646, 57; vezi și Prav. 1652, 283); vezi și „*va fi având*“ (Prav. 1646, 56; Prav. 1652, 283), „*va fi făcut*“ (Prav. 1656, 64, 67; Prav. 1652, 281, 319).

Dintre diateze, reflexivul pasiv sau impersonal are din ce în ce mai numeroase atestări în toate tipurile de texte cercetate: „*cade-se*“ (Prav. 1640, 7^r; Prav. 1652, 317); cf. „*cade-să*“ (Prav. 1646, 54, 65; Prav. 1652, 281), „*să se scoată*“ (Prav. 1640, 13^r), „*să vor găsi*“ (Prav. 1646, 58; Prav. 1652, 285), „*să să vândă*“ (1736; DRA, I, 361).

În ceea ce privește persoana verbului, dincolo de tendința evidențiată de toate exemplele anterioare (generalizarea treptată a persoanei a III-a), se remarcă prezența pluralului autorului sau al autorității: „*pre amăruntul tocmim și învățăm*“ (Prav. 1640, 51^r), „*aicea scriem pentru mori*“ (Prav. 1646, 291; Prav. 1652, 307), „*facem știre*“ (1702; DRA, II, 98), „*scriem*“ (1731; DRA, II, 207), „*dăm (în) știre*“ (ACP, 3^r; 1756, DRA, II, 325) etc. Formele de persoana a II-a singular și plural, specifice redactării de tip subiectiv, sunt din ce în ce mai rar atestate: „*să întrebi*“ (Prav. 1640, 31^v),

⁶ Vezi, pentru descrierea particularităților lingvistice ale celor două pravile laice românești tipărite la mijlocul secolului al XVII-lea, Rosetti, Cazacu, Onu, ILRL, p. 234–238; Munteanu, Țara, ILRL, p. 121.

⁷ Vezi și Gheție, ILRL, p. 98.

„să te tocmești (1708; DRA, I, 218), „să-i primiți“ (Prav. 1652, 294), *ați văzut* (Procl. 1770, 1^v), *veți face* (Jur., 2^r) etc.

Strict dependent de ultimele caracteristici ale morfologiei verbului, în cadrul flexiunii pronominale crește ponderea formelor ce subliniază caracterul neutru, impersonal și totodată general al textului. Avem în vedere desigur frecvența considerabilă a pronumelor nehotărâte⁸: *cineși* (Prav. 1652, 277), *cineva* (Prav. 1646, 190, 193; Prav. 1652, 310, 313), *cutare* (Prav. 1646, 77; Prav. 1652, 327), *fieșce* (Prav. 1640, 85^r), *fie(ș)cine* (Prav. 1640, 58^r, 85^v), *fieștecare* (Jur., 2^r), *neștine* (Prav. 1640, 46^r; Prav. 1646, 100; Prav. 1652, 282), *niscare* (Prav. 1646, 62; Prav. 1652, 289), *oarecare* (Prav. 1640, 56^v; Prav. 1646, 55; Prav. 1652, 281), *oarece* (Prav. 1640, 121^r), *oarecine* (Prav. 1640, 77^v; Prav. 1646, 55; Prav. 1652, 282) și a celor relative: *care* (Prav. 1646, 125; Prav. 1652, 150; 1708, DRA, I, 218; 1750, DRA, II, 294), (*cela, cea, cei, cele*) *ce* (Prav. 1640, 9^r, 31^v; Prav. 1646, 62; Prav. 1652, 284; Jur., 2^r), *cine* (Prav. 1640, 51^r; Prav. 1646, 69; Prav. 1652, 320) etc.

În documentele oficiale, *[care]* începe să fie utilizat cu valoare demonstrativă, devenită specifică stilului juridic. Atestată la început doar în sintagme de tipul *pentru care lucru*, noua valoare semantică își extinde utilizarea prin locuțiunea conjuncțională *pentru care (cari)* (1714, DRA, I, 271; 1750, DRA, II, 294, 296 etc.).

Purtătoare evidente ale subiectivității, pronumele personale de persoana I și a II-a au, în ansamblu, puține atestări, recoltate, de regulă, din actele de cancelarie, în care adresarea directă continuă să fie utilizată. Persoana I, ilustrată tot mai rar de *eu*, indică „autorul“ textului: „*eu* mă puiu cătră bună nădejde la oserdiia voastră“ (Procl. 1770, 1^v), „*eu* mă silesc...“ (Procl. 1771, 1^v) sau autoritatea juridică: „*noi*, Ghedeon, arhiepiscopu și mitropolitul Sucevei, Anastasie, ... și *noi*, tot svatul țărâi Moldovei... dăm știre“ (1655; ISD, IV, 44), „*Noi*, Io Costandin Șărbănuș Voevod..., dăm această carte“ (1657; ISD, IV, 54), „*noi*... vă dăm în știre“ (ACP, 3^r), „*noi*, Costandin Mihail Cehan Racoviță voievod ... facem știre“ (Hris. 1756, 2^r), „*noi*, Mariia Terezia... arătăm și înștiințarea facem“ (Jur., 1^r). Persoana a II-a a pronumelui personal, și ea puțin prezentă în texte, indică beneficiarul sau destinatarul unui anumit act: „Așijderea *îți* poruncescu domnia mea și *ție*, căpitane..., și *voao*, sătenilor de acolo, și *voi* încă să aveți a *vă* daré adetul“ (1714; DRA, I, 272),

⁸ Ibidem.

În foile volante și în unele hrisoave domnești, alături de pronumele personal începe să fie folosit, în secolul al XVIII-lea, ca mijloc de adresare către persoane juridice cu rang inferior, pronumele de politețe: „cu înălțarea a trei degete a mâinii drăpte *dumneavoastră* îl veți face, asemenea fieștecare iscălitura giurământului cu mâna *dumneavoastră* îl veți iscăli“ (Jur., 2^r), dar „*Voi* ați auzit și ați văzut toate lucrurile“ (Procl. 1770, 1^r).

În cadrul documentelor de cancelarie sunt înregistrate, alături de formele pronomiale citate și îndeplinind același rol stilistic cu acestea, câteva substantive în vocativ: „Luminate și cinstite *craiu*,...“ (1656; ISD, IV, 50), „Tanasie *pădêne*...“ (1723; DRA, I, 308) etc. În pravile, vocativele, însoțite uneori de imperative și de interjecții, apar cu totul excepțional, atestările putând fi întâlnite, de regulă, în pasaje ce cuprind prevederi de drept canonic: „Acăstea vă învățăm, *preoților și târcovnicii* besăricilor...“ (Prav. 1640, 9^r), „Caută de vezi aceasta foarte bine, o, *duhovnice*“ (Prav. 1652, 301). Puțin frecvente sunt și substantivele proprii în cazul nominativ. Ele apar doar în documente și în pravilele de tip canonic, unde indică, fapt cunoscut, emitentul (vezi, mai sus, exemplele pentru pronumele *noi*) sau autoritatea juridică, citată pentru justificarea sau susținerea unei anumite decizii (vezi, spre exemplu, glavele 317–336 din Prav. 1652).

În ultimul tip de texte, numele proprii au, în situații de excepție, rolul de a clarifica contextele în care pronumele nu pot distinge între două sau mai multe persoane de același sex: „De vreme ce *Petră*, ce să dzice, ș-au lăsat avuția lui *Pavel* să să hrănească câțava vreme și atuncia să o moștenească *Ioan*, oare acest *Ioan* numai singur cu voia sa și fără voia giudețului va scoate afară pre *Pavel* dentr-acea avère ce i-au dat să să hrănească și să să apuce el să o ție cum are fi a lui, poate *Pavel* cu voia giudețului să cërte pre *Ioan* și să-i ia toată avèrea înapoi și încă să-l facă să-i mai dea pre atâta“ (Prav. 1646, 74; vezi și Prav. 1652, 325).

Exact ca în textele anterioare anului 1640, pasajele de tip explicativ sau seriile enumerative din documente sunt introduse prin adverbele *adecă* (1706, DRA, II, 115; 1727, DRA, II, 162; Jur., 2^r etc.) sau *anume* (1700, DRA, I, 185; 1728, DRA, II, 166 etc.), iar, la nivelul frazei, în același tip de surse se impun atenției, prin frecvența deosebită, conjuncția *deci* (1704, DRA, II, 102; 1722, DRA, I, 299 etc.) și locuțiunile conjuncționale *d(e)reptu (întru, pentru) aceea* (1707, DRA, I, 217; 1703, DRA, II, 100; 1706, DRA, II, 115 etc.), ultimele substituite uneori prin *pentru care (cari)* (1714, DRA, I, 271; 1750, DRA, II, 294, 296 etc.).

3. Nevoia de claritate și de precizie, definitorie pentru orice comunicare de tip juridic, face ca, la nivelul sintaxei scrierilor cercetate, să apară câteva trăsături specifice.

Ca și în etapa anterioară a istoriei limbii române literare, propoziția textelor juridice și administrative are aproape totdeauna părțile principale exprimate. Subiectul și predicatul, prezente de regulă în documente (unde persoanele implicate trebuie neapărat identificate, iar acțiunile la care se face referire au nevoie de precizări care să evite orice confuzie), lipsesc sporadic din pravile. În acest ultim tip de surse, subiectul gramatical poate fi uneori subînțeles sau nedeterminat: „De-acia să-l rădice pr-insul și să-i zică lui să-și acopere capul lui” (Prav. 1640, 33^r), „Oricine să va afla c-au tăiat pădure sau au săpat de-au făcut laz pre locul altuia și apoi de-l va fi lucrat sau-l va fi sămănat, dăm învățătură să nu ia nemică dentr-acăea roadă” (Prav. 1646, 55; vezi și Prav. 1652, 282). Când însă claritatea comunicării este periclitată, se apelează nu numai la exprimarea acestei părți principale de propoziție sau a propoziției echivalente, ci chiar la reluarea ei: „Muiarea ce-ș va ucide feciorii la naștere cu sfeatul oarecărور vrăji de bunăvoia ei, *acăea* întru toate zilele vieții ei să aibă pocaanii” (Prav. 1640, 48^r), „Ceia ce vor tăia pomii și mai vartos viia, *aceștia* să să certe ca nește tâlhari” (Prav. 1646, 62; vezi și Prav. 1652, 289). În ceea ce privește predicatul (de regulă verbal în scrierile juridice și administrative), el este subînțeles sau elidat doar în construcții sintactice stereotipe, specifice tot textelor de drept canonic: „Pentru 4 luni de post, 10 leturghii. Pentru un an, 30 de leturghii” (Prav. 1640, 169^r), „De să va afla neștine la noru-sa, sau la soacră-sa, sau la muma soacrei, ani 11. Iară la vară-sa premare, ani 10. Iară la a doua vară, ani 9” (Prav. 1652, 303).

Urmare a nevoii de claritate în exprimare, fraza scrierilor juridice și administrative continuă să aibă, în majoritatea situațiilor, o structură simplă, apropiată de vorbirea curentă⁹. Ea este prin definiție enunțiativă, propozițiile sau frazele interrogative, utilizate doar cu scop didactic sau retoric, fiind în ansamblu puțin numeroase: „Cum te-ară întreba oarecine și ți-ară grăi: «Tată-tău ce stepenă-ți iaste?»” (Prav. 1640, 100^r; vezi și Prav. 1652, 548), „De care lucru să șădeți voi pe moșiile mănăstirilor și să nu vă dați adetiul ce iaste cu ce sămeție?” (1717; DRA, I, 269).

Propozițiile de același fel sunt coordonate de obicei copulativ sau adversativ: „De să va tocmi vreun lucrător și de va lua asupra sa să

⁹ Vezi și Șt. Giosu, *Limba textelor juridice din secolul al XVII-lea*, în AUI, s.n., sect. a III-a, IX, 1963, p. 119.

lucrădze o vie și va lua și arvonă de la stăpân și va începe a lucra și dup-acea să va căi ce-au făcut și o va părăsi de-a lucrarea, dăm învătătură unul ca acesta să plătească stăpânului cât va fi fost prețul viei“ (Prav. 1646, 55; vezi și Prav. 1652, 282).

Tipurile de subordonate atestate, puțin numeroase și având structuri aproape stereotipe, aduc și acum detaliile strict necesare pentru identificarea persoanei care a săvârșit o anumită infracțiune sau pentru clarificarea circumstanțelor în care o anumită faptă intră sub incidența legii. În consecință, cele mai frecvent utilizate propoziții secundare sunt, și în această perioadă, subiectivele¹⁰: „Cine să însoară de 4 ori, să se pocăiască 8 ai, metanii câte 100 în zi“ (Prav. 1640, 94^r), „Carele va fura haine de la feredeu așisdere să să cërte“ (Prav. 1646, 66; vezi și Prav. 1652, 318), „Ci cine va ara și să va hrăni pe acea moșie să-și dea toți dijma la mănăstire“ (1712; DRA, I, 251). În unele contexte, subiectivelor le iau locul propozițiile atributive: „Episcopul ce va purta oaste după dânsul sau va umbla pre nărav de cocon... să se scoată“ (Prav. 1640, 14^r). Atestări numeroase au de asemenea, în cadrul tuturor izvoarelor cercetate, condiționalele: „Preotul, de se va însura cu a doao muiare, să se delunge den preoție“ (Prav. 1640, 14^v), „De va lua neștine de la altul bou să are cu dâns și va muri boul, să socotească giudeațele“ (Prav. 1646, 56; vezi și Prav. 1652, 283), „De care lucru, dacă veți vedea cartea domniei mele, iar dumneavoastră foarte să aveți a lua sama de-amănuntul“ (1704; DRA, II, 103). Frecvență ridicată au, în sfârșit, în pravile, temporalele cu nuanță condițională: „Când va fugi țaranul de la locul și de la stăpânu-său, nime necăiuri să nu-l priimască“ (Prav. 1646, 56; vezi și Prav. 1652, 283).

Fraza cea mai frecvent întâlnită în textele juridice și administrative începe, ca și în etapa anterioară a istoriei limbii române literare, cu subiectul sau cu subiectiva, urmate de o condițională sau de o temporală, ultimul loc fiind ocupat, de regulă, de principală, întrucât prin ea se comunică sancțiunea impusă de un anumit articol de lege. Această structură-tip, ilustrată, spre exemplu, printr-o frază ca „Cela ce va face tocmală cu altul până în cutare vrême, de nu-i va da cutare lucru, să aibă voie să ia cutare sat“ (Prav. 1646, 77; vezi și Prav. 1652, 327), cunoaște numeroase variante particulare menite să aducă, cu riscul unei întinderi exagerate, toate detaliile necesare pentru clarificarea unei anumite

¹⁰ Vezi și Gheție, ILRL, p. 98.

situații juridice (vezi, spre exemplu, Prav. 1646, 106, glava 13, zac. 1 și Prav. 1652, 250, glava 248, zac. 1)¹¹.

Unele dintre aceste fraze ample și nu totdeauna suficient de clare (datorită traducerii prea fidele a originalului străin sau structurii sintactice prea complicate) sunt specifice foilor volante. Aici frazele încep uneori, exact ca textele oficiale actuale¹², cu un gerunziu: „*Fiind* între a noastră prea înălțată curte și între strălucitoarea turcească poartă, prin una, din trecutul anu, adunată comisie, la care de la amândouă curțile au fost trimiși plinopotinți sau vichili..., cătră a noastră țesărească și crăiască curte ... ne iaste dată...” (Jur., 1^{r-v}). În puține situații, verbul la gerunziu apare de mai multe ori în cadrul aceleiași text pentru a puncta fragmentele lui principale: „*Ajungând* această înaltă a noastră împărătească poruncă în știre să vă fie... și *făcându-se* arătate și cunoscute cuprinderile lor, *fiind* cu deadinsul căeri de milă și de milosârdire...” (Hat., 1^v); cf. „*Fiind*..., *hotărând* și *întrând*...” (Jur., 1^{r-v}).

4. Organizarea materiei unei foi volante, devenite adesea o singură frază deosebit de dezvoltată, începea să se facă, după cum arată citatele anterioare, în absența unor elemente formale specifice, prin utilizarea unor mijloace gramaticale. Gerunziul structura astfel textul în unități sintactice aflate în raport de coordonare, care, pe planul conținutului, corespundeau principalelor idei ce trebuiau comunicate.

În ceea ce privește documentele propriu-zise, acestea folosesc elementele de formular cunoscute din izvoarele anterioare anului 1640¹³. În scopul păstrării și generalizării lor, oficialitățile laice și bisericești pun de altfel la îndemâna diecilor modele de lucru, unele difuzate chiar prin tipar (vezi ACP, 11^r–13^r, 15^r)¹⁴. În aceste condiții, concordanțele formale existente între două acte de cancelarie cu dată de emitere și

¹¹ Vezi pentru alte exemple, Șt. Giosu, *op. cit.*, p. 120–122.

¹² Fenomenul va fi consemnat și în textele juridice propriu-zise în prima jumătate a secolului al XIX-lea (vezi și Coteanu, SE, p. 151–153).

¹³ Vezi pentru detalii asupra formularului documentelor apărute în epocă, Coteanu, SE, p. 152–153.

¹⁴ În vocabularul literar al epocii pătrunseseră deja *formă* și *formulă*, termeni neologici latinești, pentru a desemna formularul specific textelor juridice. Teodor Corbea consemna astfel în *Dictions latinae cum valachica interpretatione* ([Brașov], (c. 1700), ca explicație pentru *concepta verba*, următorul enunț: „*Forma* (sau izvodul) de obște zăcătoare după notarius (scriptori); a scrisului jurământ” (f. 61^v). Iar într-un document bisericesc transilvănean din 1742 se spune că „s-au cetit *formula* jurământului pentru pather theolog și de tot S.S. mare s-au aprobăluit” (MAS, I, 152).

destinatari diferiți¹⁵ trebuie considerate nu un accident, ci o rezultantă firească a generalizării structurilor specifice stilului în discuție.

Având un conținut mult mai bogat decât scrierile similare tipărite sau copiate între 1532 și 1640, pravilele apărute la mijlocul secolului al XVII-lea au preluat sau adaptat o serie de modalități de organizare a materiei care să permită o rapidă și eficientă consultare. Cea mai importantă dintre ele este desigur împărțirea textului în subunități tematiche, numite *pricini* sau *glave* în codurile laice, respectiv *canoane* în cele bisericești. Acestea sunt puse în evidență, pentru o mai ușoară identificare, prin titluri și cifre, imprimate adesea cu altă cerneală. Sumare speciale indică în textele oficiale de lege (Prav. 1646 și Prav. 1652) zaceala sau fila pe care sunt tipărite diversele capitole, iar o serie de trimiteri corelative de tipul *ce se-au scris mai nainte* (Prav. 1640, 43^v), *cum scrie mai sus* (Prav. 1646, 67; Prav. 1652, 318), asigură completarea informațiilor. Aceluiași scop îi este subordonată desigur și apariția unor note marginale prin care se face trimitere la lucrări de bază ale domeniului, utilizate în redactarea unor articole de lege: „Marele Vasilie, canon 70” (Prav. 1652, 301), „Soborul de la Anchira, canon 24” (Prav. 1652, 302) ș.a.

5. Codurile de legi dobândesc prin această structurare a materiei caracteristici formale similare aceloră întâlnite în textele științifice și tehnice.

Același efect îl are utilizarea din ce în ce mai frecventă a unor structuri sintactice specifice. Avem în vedere în primul rând definițiile, caracteristice pravilelor: „Uciderea cea de bunăvoie se cheamă cea ce va șede și se va învăța cum va ucide pre oarecarele pentru o deală oarecare” (Prav. 1640, 44^r), „Cocon se cheamă până la al șaptele an de vârstă. Tânăr în măsură de vârstă se cheamă parte bărbătească de la zece ani și jumătate până la 14 ani, în parte femeiască de la 9 ani și jumătate până la 12 ani” (Prav. 1652, 333). Ne referim însă și la structurile explicative: „de va fi făcut și malachia, ce se zice păcat cu mâna sau cu altce” (Prav. 1640, 33^r) sau la seriile enumerative: „la toți și fieștecăruia ce sunt lăcuiitori într-această Bucovina deștrict..., adecă tuturor mitropolțiilor, arhiepiscopi, episcopi, arhimandriți, dichei, egumeni,

¹⁵ Vezi, spre exemplu, documentele din 20 noiembrie 1704 și din 9 februarie 1706, editate în DRA, I, p. 209, 211–212.

protopopi, preoți și diaconi, boiari, mazili, ruptași și la toată prostimea“ (Jur., 1^r), întâlnite deopotrivă în codurile de legi și în documente¹⁶.

6. Mai divers și mai bogat decât în epoca anterioară, datorită, în primul rând, lărgirii ariei tematice a scrierilor juridice și administrative apărute în perioada 1640–1780, vocabularul textelor cercetate are în componență câteva serii lexicale bine delimitate¹⁷.

Terminologia referitoare la familie și la gradele de rudenie cuprinde, ca și în textele de dinaintea anului 1640, în primul rând cuvinte de proveniență populară, multe atestate în toate sursele avute în vedere: *rod* „neam“ (Prav. 1646, 66), *rudă* (Prav. 1640, 142^r; Prav. 1652, 317), *rudenie* (Prav. 1640, 77^v), *siminție* (*sămētie*) (Prav. 1640, 19^r; 1720, DRA, II, 140), *spită* (Prav. 1640, 143^v; Prav. 1652, 217), *stepenă* (Prav. 1640, 142^r; Prav. 1646, 144); *bărbat* – general, *copil* – general, *fată* „fiică“ – general, *fămēie* „soție“ – general, *fecior* – general, *frate* – general, *ginere* (Prav. 1640, 22^r), *maștehă* – general, *moașă* (*moașe*) „bunică“ – general, *muiare* (*muiere*) „soție“ – general, *nepot* – general, *părinte* – general, *soră* – general, *tată* – general etc.; *botez* – general, *cununie* (Prav. 1640, 104^v), *logodnă* (Prav. 1652, 187), *nuntă* (Prav. 1640, 97^v); *boteza* (Prav. 1640, 104^v), *cununa* – general, *înșura* – general, *mărta* – general etc.

Termenii, deosebit de numeroși, referitori la relațiile juridice existente în societatea românească a timpului, desemnează:

a) instanțele de judecată și membrii acestora: *comisie* (Jur., 1^r), *dișcreție* (1752; SDȘ, 223), *divan* (1701, DRA, II, 95; 1707, DRA, I, 217), *giudecătoriu* (Prav. 1646, 170; cf. Prav. 1652, 252), *giudeț* (Prav. 1646, 55, 56; cf. Prav. 1652, 282), *instanție* (1724, SDȘ, I, 107; 1736, SDȘ, I, 197), *șfat* (1714, DRA, I, 268; 1723, DRA, II, 148 etc.), *siseon* „sesiune judecătorească“ (1737; DRA, I, 367);

b) textele de lege și actele întocmite pe baza lor: *decret* (1698; DIT, 464), *le(a)ge* (Prav. 1640, 11^r; Hat., 4^r), *pravilă* – general, *anafora* (Hat., 1^v; 1747, ISD, XXII, 36; XXIII, 250, 257), *atestație* (*atiștație*) (1724, SDȘ, I, 107; 1737, DRA, I, 367), *carte* – general, *copie* (1700, SDȘ, I, 1), *document* (1733; ISD, XIV, 50), *ecstract* (1732; DRA, I, 336), *hrisov*

¹⁶ Vezi, mai sus, p. 113, considerațiile asupra utilizării adverbelor *anume* și *adecă*, elemente introductive specifice pentru ultimele două structuri sintactice menționate.

¹⁷ Pentru detalii asupra lexicului *Pravilei lui Vasile Lupu* și al *Pravilei lui Matei Basarab*, vezi Șt. Giosu, *op. cit.*, p. 129–136. A se vedea în același scop și Manuela Saramandu, *Terminologia juridic-administrativă românească în perioada 1780–1850*, București, 1986, p. 202–216.

(1714, DRA, I, 267; Hris. 1756, 2^r), *inventarium* (1752; ISD, XII, 63), *întăritură* (1702; DRA, II, 98), *parie* „copie“ (1728; ISD, X, 420), *referat* (1742; SDȘ, I, 216), *rezoluție* (1732; DRA, I, 335), *testament* (1770; DRA, I, 577), *uric* (1706; DRA, II, 115), *zapis* – general etc.;

c) acțiuni cu caracter juridic și persoanele implicate într-o acțiune juridică: *apelație* (1733; DRA, I, 338), *arătare* (Prav. 1640, 16^v; Prav. 1646, 194; Prav. 1652, 314), *ecjecuție* (1742; MAS, 153), *jurământ* (giurământ) – general, *mărturiseală* (ACP, 5^v), *pâră* – general, *prepunere* (Prav. 1646, 79; Prav. 1652, 329), *tocm(e)ală* – general; *adevera* – general, *admonăluî* „a soma“ (1742; MAS, I, 154), *apelăluî* (1742; MAS, I, 157), *cerca* (Prav. 1640, 110^v; Prav. 1652, 322), *conformolui* (1727; SDȘ, I, 144), *contradicăluî* (1742; MAS, I, 147), *dovedi* (1702; DRA, II, 98), *face* (în) *știre* – general, *judeca* (giudeca) – general, *hotărî* (Hris. 1756, 3^v), *întări* ([1650], ISD, IV, 29; 1714, DRA, I, 268; Hris. 1756, 3^v), *mărturisi* (1707; DRA, II, 119), *pliroforisi* „a informa“ (1757, Ur., VI, 8; 1775, Ur., VI, 456), *protăștăluî* (1728; ISD, X, 417), *vădi* (Prav. 1640, 110^v; Prav. 1646, 8; Prav. 1652, 122), *martor* (*martur*) – general, *mărturie* „martor“ (ACP, 10^r; Prav. 1646, 109; Prav. 1652, 237), *parte* (Prav. 1646, 156; Prav. 1652, 138), *pârâș* (Prav. 1652, 77; Hat., 3^v), *cel pârât* (Prav. 1652, 77) etc.;

d) fapte care intră sub incidența legii și persoanele care le săvârșesc: *amestecăciuni de sânge* (Prav. 1640, 21^v), *beție* (Prav. 1640, 14^r), *dosadă* (Prav. 1652, 195), *eres* (Prav. 1646, 114; Prav. 1652, 178), *fără(de)lege* (Prav. 1640, 24^v, 27^r), *furtușag* (*furtișag*) – general, *hotrie* (Prav. 1646, 125; cf. *votrie* Prav. 1652, 149), *sânge mestecat* (Prav. 1646, 141; Prav. 1652, 404), *ucidere* – general; *acolisi* (*a se ~*) (Prav. 1656, 250), *dosădi* (Prav. 1652, 227), *fura* – general, *hotri* (Prav. 1646, 113), *jura strâmb* (Prav. 1652, 280), *omorî* – general, *prilești* (Prav. 1646, 137; Prav. 1652, 258); *cleveinic* (Prav. 1640, 18^r), *codăș* (Prav. 1646, 112; cf. *coduș* Prav. 1652, 223), *eretic* (Prav. 1646, 116; Prav. 1652, 179), *făcător (de) rău* (Prav. 1646, 175; Prav. 1652, 345), *fur* – general, *răpitor* (Prav. 1640, 10^r), *sodomlean* (Prav. 1646, 142; Prav. 1652, 304), *tâlhar* (Prav. 1640, 11^r), *ucigător* (Prav. 1646, 91; Prav. 1652, 238) etc.;

e) pedepsele dictate în cazul nerespectării legilor sau a hotărârilor instanțelor de judecată: *birșăgăluî* „a amenda“ (1742; MAS, I, 150), *canoni* (Prav. 1640, 20^r), *certa* (Prav. 1646, 38), *globi* (Prav. 1646, 139; Prav. 1652, 254), *muncî* (Prav. 1646, 79; Prav. 1652, 329), *obligăluî* (1734; ISD, XII, 224), *plăti paguba* (Prav. 1652, 289); *arest* (1728, ISD, X, 419; 1737, DRA, I, 367), *canon* (Prav. 1640, 66^r; Prav. 1652, 316),

hatalm (Prav. 1646, 69), *gloabă* „amendă“ (Prav. 1646, 126; Prav. 1652, 151), *închisoare* (Prav. 1646, 122; Prav. 1652, 185), *muncă* „tortură“ (Prav. 1646, 95; vezi și Prav. 1652, 241), *pedeapsă* (Prav. 1652, 121), *strânsoare* „constrângere“ (Prav. 1646, 73; Prav. 1652, 324), *treapdă* (1709; DRA, I, 226), etc.

Vocabularul privind relațiile sociale, intrate în această perioadă și în atenția codurilor de legi, cuprinde, ca și înainte de 1640, diverși termeni referitori la statutul social și ocupația inculpaților: *boier* (Jur., 1^v), *fruntaș* (Jur., 2^r), *iobag* (1723; DRA, I, 307), *megiiș* (Prav. 1652, 291), *prostime* (Jur., 1^r), *răzesh* (Prav. 1646, 64), *rumân* (1700; DRA, I, 185), *țaran* (Prav. 1646, 56; Prav. 1652, 283), *vicin* (1709; DRA, II, 121); *grădinar* (Prav. 1646, 58; Prav. 1652, 284), *lucrător(iu)* (Prav. 1646, 57; Prav. 1652, 284), *muncitoriu* (Prav. 1646, 74; Prav. 1652, 344), *păstor(iu)* (Prav. 1646, 58; Prav. 1652, 284), *viiar(iu)* (Prav. 1646, 58; Prav. 1652, 284; 1713, DRA, II, 128) etc., respectiv la obligațiile acestora față de administrație: *adet* (1714, DRA, I, 269; 1754, DRA, II, 311), *angarie* „bir“ (1777; ISD, XXII, 13, 24), *bir* (1716; DRA, I, 281), *contrebuțion* (1736; DRA, I, 358), *dajde* (Hris. 1757, 1^v), *discrețion* „contribuție obligatorie“ (1729–1730; ISD, V, 148), *haraci* (1731, DRA, I, 330; Hat., 3^r), *impoșițiu* „impozit“ (1742; SDȘ, I, 108), *merțic* (1731; DRA, I, 330), *podvoadă* (1731; DRA, I, 330), *văcărit* (Hris., 1757, 1^v), *vădrărit* (Hris. 1756, 3^v), *zaharea* (1731; DRA, I, 330) etc. Acestor două domenii lexicale li se alătură însă o bogată terminologie, în parte neologică, privind organele administrației de stat: *administrație* (1722; DRA, I, 304), *comisariatus* (1748; DC, 1^r, 2^v, 3^r), *derektorat* (1729; DRA, I, 323), *fișcus* (1733; DRA, I, 337), *gubernium* (1699; DIT, 480) etc. și funcționarii publici: *armas* (1702, DRA, II, 99; 1715, DRA, I, 279), *canțelist* (1729–1730; ISD, V, 149), *căpitan* (1706, DRA, I, 212; 1739, DRA, II, 207), *comisariu* (Jur., 1^r), *consiliariu* (1723; DRA, I, 305), *ecjecutor(iu)* (1742; MAS, I, 153, 156), *fuștas* (1739; DRA, II, 207), *inspector* (1736; DRA, I, 30), *ispravnic* (Prav. 1652, 326; 1722, DRA, I, 305; 1771, DRA, II, 459), *maghistrat* (1735; ISD, XII, 231), *pârcălab* (1706; DRA, I, 212), *vameș* (Prav. 1646, 71; Prav. 1652, 322), *vădrar* (Hris. 1756, 4^r) etc.

În ceea ce privește relațiile economice, termenii înregistrați în sursele cercetate continuă să fie, comparativ cu celelalte serii lexicale descrise, relativ puțin numeroși: *arendă* (1737; DRA, I, 368), *arvonă* (Prav. 1646, 55), *capital* (1739; ISD, XIII, 236), *chirie* (1738, ISD, V, 235; 1775, DRA, I, 597), *chiverniseală* (1735, DRA, I, 353; 1753, DRA,

II, 305), *funduș* (1742; MAS, I, 148), *mită* (Prav. 1652, 74; cf. *mâzdă* Prav. 1646, 125), *mortasipie* „taxă de vânzare“ (1777; ISD, XXII, 3), *negot* „marfă“ (Prav. 1646, 71; Prav. 1652, 322), *răștanție* (1733; SDȘ, I, 161), *venit* (*vinit*) – general; *condiție* „clauză, învoială“ (1676; ISBD, 82), *contract* (1758; ISD, XII, 70), *cvietanție* „chitanță“ (1733; ISD, XIV, 50); *da în chirie* (Prav. 1652, 326), *epitropevsi* „a administra“ (1711; Ur., XXI, 142), *nă(ie)mi* „a închiria“ (Prav. 1646, 76; Prav. 1652, 284), *plăți* (Prav. 1646, 56; Prav. 1652, 282), *zăloji* (Prav. 1646, 87; Prav. 1652, 151); *arendator* (1737; DRA, I, 368), *camatnic* (Prav. 1652, 274), *chezas* (Prav. 1652, 123), *comișioru* „comisionar“ (1727; SDȘ, I, 144), *mușteriu* (1764; DRA, I, 561), *sodăș* „garant“ (Prav. 1646, 86) etc.

Prezente, prin elementele lor de bază, și în scrierile juridice și administrative anterioare anului 1640, seriile lexicale exemplificate dovedesc o evidentă tendință de înnoire și de stabilizare a terminologiei juridice utilizate în Țările Române în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Seriile sinonimice sunt mai puțin numeroase, atât la nivelul ansamblului, cât mai ales la nivelul diverselor provincii, iar sintagmele utilizate în epoca anterioară pentru redarea anumitor noțiuni juridice apar din ce în ce mai rar. Consecință firească, textele juridice dobândesc din ce în ce mai mult claritatea și univocitatea necesare.

Terminologia juridică continuă să aibă drept componentă principală un vocabular de esență populară. Termenilor de specialitate împrumutați sau calchiați din slavă încă din perioada celor mai vechi scrieri juridice și administrative românești li se alătură, într-un proces de îmbogățire extensivă a terminologiei juridice laice, o serie de cuvinte de proveniență neologică. În cadrul pravilelor civile din Țara Românească și Moldova ele sunt reflexul influenței legislației bizantine, în vreme ce în documentele transilvănene sau în cele emise în Oltenia în timpul ocupației austriece ele dovedesc contactul cu limbile de cultură occidentale (în primul rând cu latina)¹⁸.

¹⁸ Pentru termenii neologici utilizați în documentele oltenești din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, vezi C. Frâncu, *Neologisme juridico-administrative în documentele din Oltenia din timpul administrației austriece (1718–1739)*, în SCL, XXXVI, 1985, nr. 4, p. 307–319, nr. 6, p. 495–517, iar pentru neologismele latino-romanice, prezente în alte scrieri juridice și administrative anterioare anului 1760, Gh. Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman-Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, București, 1992, p. 22–26, 89–364.

7. Sintetizând datele prezentate în paginile anterioare și comparându-le cu particularitățile celor mai vechi scrieri juridico-administrative românești, constatăm o remarcabilă continuitate.

În domeniul morfologiei, devine tot mai evidentă tendința de generalizare a modalităților specifice redactării de tip obiectiv, impersonal, concomitent cu scăderea ponderii elementelor specifice redactării subiective.

În plan sintactic, fraza-tip continuă să aibă structura și topica cunoscute din epoca anterioară, iar în cadrul propoziției, pentru asigurarea clarității și preciziei comunicării, subiectul și predicatul sunt aproape totdeauna exprimate.

Organizarea materiei, mai riguroasă decât în primele scrieri juridice românești, face ca textele de lege să aibă din ce în ce mai mult o structură similară textelor tehnico-științifice. În același timp, documentele își stabilizează, în urma intervenției exprese a oficialităților laice și religioase, formularul.

În sfârșit, terminologia juridică, având un nucleu pus în circulație încă în etapa anterioară anului 1640 și primind acum multe neologisme, inclusiv latino-romanice, este mai bogată, mai precisă și în mod evident mai stabilă.

Dincolo de aceste particularități generale, în cadrul scrierilor juridice și administrative cercetate se constată însă tot mai clare diferențe de organizare a textului între codurile de legi și documentele oficiale. În cadrul primei categorii de texte, pravilele laice tind apoi să se desprindă, din punct de vedere terminologic, de pravilele bisericești. Primele își modernizează în mod spectaculos, prin neologie, vocabularul, în vreme ce ultimele rămân fidele vechiului fond de termeni, comuni cu limba vorbită sau de origine slavonă.

Evoluând în condiții speciale, impuse, pe de o parte, de utilizarea constantă a marilor texte de lege (în primul rând laice, dar și religioase) apărute la mijlocul secolului al XVII-lea, și pe de alta, de modernizarea lentă (dar constantă) a administrației civile, stilul juridic și administrativ manifestă deci, între 1640 și 1780, o remarcabilă continuitate și stabilitate. În această perspectivă, multe dintre caracteristicile importante înregistrate în morfologie, sintaxă și (chiar în) organizarea materiei se dovedesc a fi nu noutăți absolute (ca în cazul vocabularului), ci perfecționări sau specializări ale unor structuri ilustrate și de textele apărute în secolul al XVI-lea și în prima jumătate a celui următor.

Stilul textelor științifice și tehnice

1. Spre deosebire de situația constatată în perioada anterioară a istoriei limbii române literare, în intervalul 1640–1780 se observă o diversificare și, totodată, o creștere considerabilă a numărului lucrărilor manuscrise sau (mai puțin) tipărite care, potrivit caracteristicilor lingvistice și formale dominante, se încadrează în categoria textelor științifice și tehnice¹.

În cadrul scrierilor științifice propriu-zise, primatul, din punct de vedere cronologic, îl dețin textele geografice, prin așa-numita *Geografie a Ardealului*, manuscris transilvănean alcătuit la mijlocul secolului al XVII-lea², și textele lingvistice, prin cea mai veche copie a unei *Gramatici slovenești*, executată de pe traducerea lucrării lui Meletie Smotrițki în 1672–1673³. Lor li s-a alăturat, la sfârșitul deceniului al nouălea al secolului al XVII-lea, prima lucrare filozofică autentică, *Pentru singur țiitoriul gând*, traducerea tratatului *Despre rațiunea dominantă* inclusă în *Biblia de la București*⁴, iar la începutul veacului următor prime scrieri științifice consacrate istoriei poporului român, datorate în primul rând lui Dimitrie Cantemir, dar și lui Constantin Cantacuzino și lui Miron Costin⁵. În jurul anului 1750 a început traducerea scrierilor medicale culte

¹ Pentru detalii privind scrierile geografice, lingvistice, medicale, matematice și filozofice românești, cunoscute din perioada 1640–1780, vezi Ursu, FTS și articolele noastre, *Stilul celor mai vechi texte științifice românești (1640–1780)*, în LR, XXIX, 1980, nr. 2, p. 111–122, XXX, 1981, nr. 1, p. 45–60, nr. 2, p. 139–147, nr. 3, p. 221–231, nr. 5, p. 505–574, și *Există un stil științific și tehnic în limba română veche?*, în LR, XXXIX, 1990, nr. 1, p. 5–13.

² Referitor la cel mai vechi text geografic românesc cunoscut, *Geografia Ardealului*, editat, independent de T. Cipariu (în „Organul luminărei”, 1847, nr. XXV, p. 131–132) și M. Gaster (în *Chrestomatie română*, I, București, 1891, p. 175–178), de Mircea Popa (în „Anuarul Institutului de Istorie”, Cluj-Napoca, XXII, 1979, p. 297–300), Ion Coteanu afirma că „nu este vorba în realitate de o geografie”, întrucât „textul nu se deosebește de acele pasaje din cronici în care se descriu locuri ori regiuni legate de istorie” (Coteanu, SE, p. 188).

³ BAR, ms. rom. 3473, f. 370^r–403^v; vezi și D. Strungaru, *Gramatica lui Smotrițki și prima gramatică românească*, în „Romanoslavica”, IV, 1960, p. 289–307.

⁴ Vezi Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, 1979, p. 172–214.

⁵ Avem în vedere lucrarea lui Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, *Istoria Țării Rumânești* a lui Constantin Cantacuzino și *De neamul moldovenilor*, respectiv *Istoria de crăia ungurească*, prelucrate de Miron Costin după *Origines et occasus Transsylvanorum* de Laurentius Toppeltin. Vezi în același sens, Coteanu, SE, p. 185–186. Pentru încadrarea stilistică a celorlate lucrări cu caracter istoric (cronicle moldovenești și muntenești), vezi *supra*, p. 80 și Gheție, ILRL, p. 120; Coteanu, SE, p. 182–186; cf. Munteanu, Țara, ILRL, p. 122, nota 2.

moderne⁶ (prima lucrare de acest gen fiind *Alegerile lui Ippocrate*, versiune a cunoscutelor *Aforisme* ale medicului elin⁷), iar din 1777 datează primul manual consacrat special matematicii, *Ducere de mâna către aritmetica sau socoteala pentru traba pruncilor rumânești celor neuniților, ce se învață în școale ceale mici*⁸.

Textele tehnice păstrate din perioada 1640–1780 sunt mai puțin diversificate decât cele consacrate diferitelor domenii ale științei, dar numeric ele sunt preponderente. Cele mai vechi și totodată cele mai numeroase se adresează preoților, constituind un îndrumar în practicarea profesiei sau în oficierea slujbelor (avem în vedere numeroasele versiuni ale *Catehismului*, *Molivenicului* și *Liturghierului*, dar și scrieri ca *Mistirio sau Sacrament*, Târgoviște, 1651, sau *Târnosanie*, Târgoviște, 1652). Dintre scrierile tehnice laice, de regulă manuscrise (în vreme ce lucrările destinate practicii religioase era de obicei tipărite), cele mai multe au drept scop prezicerea viitorului: *Gromovnicul*, copiat de Costea dascălul, în 1693, *Foietul novel*, tradus de Ioan Românul, la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, și capitolele *Învățătura planitelor* și *Spunere la casnici* din *Calendarul* tipărit la Brașov, în 1733. Capitolul *Pentru semințe* din ultima tipăritură citată și *Cartea întru carea să scriu mâncările*, copiată de Mihai logofăt în 1749⁹, conțin indicații utile pentru practicarea agriculturii, respectiv pentru gastronomie și

⁶ Rețetele transcrise accidental în manuscrisele vechi sau colecțiile de rețete alcătuite în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea au și ele, în ciuda similitudinilor cu rețetele utilizate astăzi în medicina tradițională românească, originale sau modele culte. Vezi în acest sens și Gheție, Mareș, OS, p. 401–402.

⁷ Ursu, FTȘ, p. 54–77; Paul Cernovodeanu, Nicolae Vatamanu, „*Alegerile lui Ippocrate*” – prima traducere în românește a „*Aforismelor*” lui Hipocrate, în *Trecut și viitor în medicină*, București, 1981, p. 111–181; I. Serafincean, „*Alegerile lui Ippocrate*”, *manuscris medical românesc de la începutul secolului al XVIII-lea*, [Arad], 1997, p. 12–78.

⁸ Pentru alte scrieri sau părți ale unor lucrări consacrate matematicii, vezi Gh. Chivu, *Stilul celor mai vechi texte științifice românești (1640–1780)*, III. *Stilul textelor matematice*, în LR, XXX, 1981, nr. 2, p. 139.

⁹ Ioana Constantinescu, editoarea recentă a textului, afirmă, chiar în subtitlul volumului *O lume într-o carte de bucate* (București, 1997), că ms. rom. 1120 de la Biblioteca Academiei este un „manuscris din epoca brâncoveană” (vezi și p. 84), contrazicând astfel opinia curentă, bazată pe însemnarea aflată pe fila 1, potrivit căreia această veche scriere în limba română aparține secolului al XVIII-lea. Vezi, pentru această ultimă datare, M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1882, p. 536; idem, *Chrestomatie română*, II, Leipzig, București, 1891, p. 42; G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești*, I, [București], 1959, p. 151.

diverse acțiuni gospodărești. În sfârșit, *Condica ce are întru sine obiceiuri vechi și nouă a preînălțatului domn*, datorată logofătului Gheorgachi, este o lucrare descriptivă specială, alcătuită în 1762, menită să fixeze în scris ceremonialul curții domnești¹⁰, iar *Ducerea de mână către cinstă și direptatea*, manual apărut la Viena, în 1777, în ediție bilingvă româno-germană, prezintă sumar, în câteva pagini meseriile practicate în epocă.

2. Marele număr de texte științifice și tehnice ajunse până la noi din perioada 1640–1780 este nu atât o continuare a situației existente înainte de mijlocul secolului al XVII-lea (doar textele tehnice bisericești, literatura de prevestire și rețetele medicale de tip popular păstrează, în esență, tiparul scrierilor anterioare), cât rezultatul unei dezvoltări fără precedent a diverselor domenii ale științei românești produse în secolul al XVIII-lea.

Accastă componentă a scrisului literar este principalul beneficiar al schimbării de mentalitate produse în cultura românească în jurul anului 1700. Textele răspund acum unor nevoi intelectuale mai diverse (lucrărilor de popularizare sau de tip didactic le stau alături opere științifice autentice, unele chiar originale) și aparțin predominant practicii științifice (fără a fi însă cu totul absente lucrările teoretice, de regulă descriptive). Traducerile și adaptările nou apărute au la bază din ce în ce mai frecvent originale redactate în limbile latină și neogreacă, cărora li se alătură însă tot mai des surse scrise în limbi romanice occidentale (italiana sau franceza), în germană și chiar în engleză¹¹. Domeniul cultural slav, dominant în epoca anterioară, rămâne specific, în aceste condiții, doar pentru textele tehnice bisericești și pentru unele scrieri de morală creștină.

Dovadă a unui nivel de instrucție superior celui ilustrat în primul secol de cultură românească scrisă și a unui univers cultural în continuă largire, stilul științific și tehnic se individualizează prin numeroase trăsături specifice, cele mai multe fiind inovații față de structurile anterioare ale românei literare.

3. În domeniul morfologiei, cele mai numeroase caracteristici apar, ca și în epoca anterioară, în cadrul flexiunii verbale, indicativul (prezent

¹⁰ Vezi Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, București, 1939, p. 233–234.

¹¹ Pentru detalii asupra originalelor celor mai vechi texte științifice moderne, vezi, în primul rând, Ursu, FTS, p. 3–126.

și viitor) și conjunctivul (prezent), înlocuit din ce în ce mai rar de imperativ, impunându-se atenției prin frecvența lor deosebită.

Indicativul prezent, utilizat totdeauna la persoana a III-a singular și (mai rar) plural, este specific textelor tehnice și științifice de tip descriptiv sau constatativ: „Numele *este* o parte a cuvântului“ (MG, 3^v), „Începătura planitei de la ghenarie *arată* așa“ (Cal. 1733, 52), „Apoi divan-efendisü *încă îmbracă* pe schemni-agasî...; și, după ce-l *îmbracă*, *sede* și el în scaon“ (GCond., 266–267). În textele științifice propriu-zise, această formă verbală este înregistrată frecvent sub forma reflexivă: „Al șasele *ținut să cheamă* Calotai“ (GA, 177), „Postele așa *să așază*“ (DMA, 40), „Pentru aceea *să numesc* împreună-glasnice“ (ÎÎ, 7^v).

În scrierile care au drept scop prezicerea viitorului, indicativul prezent are valoare de generalitate: „Vânt iute în Marca Mediteranului *strică* multe corăbii“ (FN, 7), iar în scrierile tehnice bisericești indică o acțiune ce trebuie îndeplinită: „Și *cântă* peveții pre rând... și iară le *zâce* diaconul din oltari. Iar a treia oară le *zâce*“ (Lit. 1679, 48).

Indicativul viitor, folosit la aceeași persoană a III-a, singular și plural, și deopotrivă la diatezele activă și reflexivă, este caracteristic, prin conținutul său, scrierilor ce-și propun să afle viitorul: „De <va> *tuna* în zodia Berbecelui zioa, aceia ce sânt la răsărit *se vor strica*“ (GC, 3^v), „De *va fi* la 14 senin, an bun, iară de *va fi* vânt, oaste“ (Cal. 1733, 57).

Conjunctivul prezent, cu atestări mai puțin numeroase decât în textele anterioare anului 1640, apare atât la persoana a III-a: „Și îndată *să înceapă* cu glas mare“ (Mol. 1681, 11^v), „Omul tânăr *să nu-ș lase* sânge fără de nevoie“ (Cal. 1733, 56), cât și la persoana a II-a singular: „*Să-i cauț* la Prolog“ (Lit. 1679, 29), „*Să iai* racii, *să-i fierbi* cu apă și cu sare“ (CBuc., 15^v). El este specific textelor tehnice, laice sau religioase, și exprimă o acțiune cu valoare de generalitate ce trebuie îndeplinită sau un sfat obligatoriu de urmat, persoana a II-a indicând un plus de apropiere față de cel cărui a fi este adresată respectiva scriere.

Valoarea semantică a conjunctivului face ca, în același tip de surse precum cele citate anterior, să continue să apară imperativul (cuplat în mod excepțional cu un vocativ): „De-acia *te îmbracă* cu toată podoaba veșmintelor arhieresti“ (Târn., 6^v), „iară tu, popo, *cântă* alliluia de trei ori“ (Mist., 48). Aparent mod al adresării directe, adresare incompatibilă cu un text tehnic sau științific, imperativul este, ca și conjunctivul, simplă variantă stilistică a așa-numitului *tu* generic.

În cadrul flexiunii substantivale, numele proprii desemnează adesea autori sau lucrări la care se face trimitere, din nevoia de rigoare, pentru

susținerea unor informații: „Ulpius Traian, precum scrie *Victor* (*marg.: Avrelie Victor, Dion*, cartea 68, *Evropie*, cartea 8), fost-au născut în cetatea Tudertina“ (CH, 193), „Precum au cunoscut *Platon* în *Fedru* și de la acela *Țiteron*“ (CD, 108^r), „aflăm scris în *s. Pavel a., Corint., 11*“ (APăst., 1).

Substantivele comune și proprii sunt deosebit de frecvente în seriile enumerative specifice scrierilor geografice, celor istorice sau celor tehnice de tip descriptiv (*Cartea de bucate* și *Condica* lui Gheorgachi logofătul): „Supt crăia Aragonii sânt: *Aragoniia, Cataloniia, Valentiia*, cu țările care s-au mai adaos, *Maiorica, Minorica, Sardinia și Neapolis*“ (Cosm.², 19^v), „Iară a grecilor de la Asia: *Priam*, stăpânitorul Troii, *Ector, Deifovos, Memnon*, ficiorul lui Tithon, *Telefos și Elenos*“ (CH, 93), „Și rânduiala cinstei boierilor așa s-au urmatu obiceiul cum arăt în gios: *vel-logofăt, vel-vornic* de Țara-de-Gios, *vel vornic* de Țara-de-Sus, *pârcălabul* de Hotin, *pârcălabul* de Neamțu, *pârcălabul* de Cetate-Noao, *pârcălabul* de Suceavă, *hatmanul...*“ (GCond., 267).

În ceea ce privește flexiunea pronominală, toate tipurile de scrieri științifice și tehnice atestă utilizarea mai mult sau mai puțin frecventă a pluralului autorului, marcat, de regulă, doar prin utilizarea formelor verbale de persoana I plural: „*Socotim* aicea și *ne mirăm*“ (VRC, 6^r), „De-acia drège hârtia, de va trebui, cum *am învățat* la cea de sus“ (Țârn., 33^r), „mai nainte pre larg *vom arăta* cu mărturiile multora“ (CIst., 24), „Deci scoposul doftorii este că *să îndreptăm* discrasia ce s-au întâmplat cu cele împotriva ei, adecă fierbânțelea *să o răcim* și răceala *să o înfierbântăm*“ (Doft.², 2^r). Deloc sporadice, atestările pronumelui personal *noi* indicând autorul unei scrieri științifice pot fi înregistrate deopotrivă în scrierile geografice: „*Noi am fi avut* datorie *să cunoaștem* acel loc“ (DIP, 7^v), în cele filozofice: „*Noi iarăși zicem*“ (ACL, 86^r), în cele istorice: „punând *noi* socoteala și tot ținchiul osteninței noastre“ (CH, 181), în cele lingvistice: „Sub numărul al 2 și al 3 aicea *am pus noi* acest feliu de ziceri“ (ÎÎ, 18^r) sau în cele matematice: „*Punem noi* aicea pruncilor oareșicâte lucruri trebuincioase“ (ÎÎ, 68^v).

4. Utilizarea formelor verbale cu valoare de generalitate (vezi exemplele referitoare la morfologia verbului) are drept consecință firească, la nivelul sintaxei propoziției, scăderea numărului subiectelor exprimate. Această parte principală de propoziție este frecvent nedeterminată, inclusă sau subînțeleasă în textele tehnice, laice sau religioase: „Deacia vârtos să închizi ușile besearicii“ (Țârn., 6^v), „Să iei stridiile; duple ce le vei spăla bine, să le pui pe grătar să le frigi“ (CBuc.,

16^v). În același tip de scrieri, caracterul stereotip al formulărilor duce uneori la elipsa predicatului verbal: „Diacon: «Cu pace Domnului să ne rugăm!» Poporul: «Doamne miluiaște!»“ (Mol. 1681, 5^r), „Pentru toate feliurile de bube, leac, unt de dafin“ (BPB, 160^v) sau a verbului copulativ din predicatul nominal: „O zi foarte turburată, mai apoi veselă“ (FN, 7), „Primăvara friguroasă..., pâinea scumpă“ (Cal. 1733, 12–13). În majoritatea scrierilor științifice și tehnice cercetate, cele două părți principale de propoziție sunt însă în mod obligatoriu exprimate pentru a asigura claritatea și precizia comunicării: „De va tuna în zodia Racului zioa, vânture multe și iuți vor sufla și grâu și orz mult va fi și vor fi în oameni friguri și moarte“ (GC, 5^r), „Număr iaste mulțime sau împuținare lucrului“ (MG, 377^v), „Accastă durere de capu să întâmplă când oareșcare puțină scursură și iute să strânge la gura stomacului“ (Doft.², 28^r).

Fraza textelor științifice și tehnice scrise în perioada 1640–1780 are, de regulă, o structură simplă, clară, realizată prin coordonare copulativă sau prin juxtapunere: „Împărați să vor omorî și județe mari să vor strica și altele să vor face și crăii să vor strica“ (GC, 3^{r-v}), „Ia racii, pune-i a moiui în oțet să stea 2–3 ceasuri, apoi scoate-i de-i pune într-o tingire“ (CBuc., 16^v), „Acest venețian au fost călătorit pe uscat de la China și, slujind multă vreme la unul din fiii lui Singiș-han, au făcut cele dintâi însemnări a acelor ostroave“ (DIP, 7^{v-8^r}).

Frazele ample, realizate cu ajutorul unor subordonate numeroase și, uneori, după modele sintactice străine (vezi în special lucrările lui Dimitrie Cantemir și Constantin Cantacuzino), sunt puțin frecvente în ansamblul scrierilor cercetate, părând specifice doar unora dintre lucrările științifice de tip teoretic: „Tițeron, marele acela a romanilor Dimosthenis, a limbii lătimești părinte, a ritoricăi canon, a cuvântului îndreptariu, a vorovii frumoasă nepotrivită pildă și mai tuturor științelor domn, în toate orațiile scrise și zise, veri lăudătoare ar fi fost, veri hulitoare, și într-alte mai fără număr epistolii și scrisori, cu toată a minții isteciune, pre care firé n-o dedese, și meștersugul cu multul înaintea-i o ascuțisă, precum puțin să să fie ostenit, puțin să fie asudat să vëde“ (CH, 5), „Neputința și slăbiciunea ficatului să trage din discrasia sa: de va fi ori fierbinte, sau rece, sau umedoasă, sau uscată, căci când afară din cale va fi ficatul călduros, atuncea acea discrasie fierbinte nu numai umezeala care iaste aproape înlăuntru la ficat, ci și ceialaltă care obicinuiește a să aduce din vinele locului la care sânt încungiurate mațele, către însuși ficatul o cheltuiește și o frige și ca cum o ar arde“ (Doft.², 1^r).

Propozițiile regente sunt în majoritatea situațiilor enunțiative, faptul putând fi observat chiar din exemplele anterioare. Interogativele, retorice sau didactice, puțin frecvente în ansamblu, au atestări relativ numeroase în unele scrieri științifice: „Cu adevărat fost-au feciori mănecii. Ce când? Când au fost în păcatele strămoșilor. Și unde? În pohtele ceale trupești și în fărădelegi“ (VRC, 6^r), „Apoi deci... câtă putere și câtă avuție au trebuit să aibă de au putut sta atâta împotrivă și a răbda?“ (CIst., 15), „Ce iaste gramatica? Gramatica este meșteșug carele învață bine a grăi și drept a scrie“ (EG, 11), și, mai rar, în unele texte destinate însușirii dogmelor religiei: „Carea iaste întâia taină? Iaste botezul“ (ȘT, 7).

Dintre subordonate se remarcă, prin topică și frecvență, propozițiile condiționale și temporale, specifice scrierilor de tip tehnic sau pasajelor cu această caracteristică din textele medicale, în care detaliile suplimentare asupra condițiilor sau momentului în care trebuie (sau poate fi) săvârșită o anumită acțiune sunt absolut necesare: „Iară de să va tâmpla să fie de patru stâlpi în patru cornure ale mėsii, atunce în tuspătru unghiurile să varsă smeășenie“ (Târn., 7^r), „Iară, de va tuna noaptea, la răsărit și apus, război“ (GC, 3^r), „Când iaste creșterea lunei, sãmânța vârtoasă să sãmene la pãmânt uscat“ (Cal. 1733, 54), „Să iei racii, după ce-i vei fiiarbe, curățind gâturile“ (CBuc., 15^r), „Când să va tâmpla ținerea din răceala părților celor din afară, cu cuviință iaste să ia acēstea pe dinlăuntru“ (Dof^t.², 119^r). Subordonatele atributive, practic absente din textele tehnice laice sau religioase, tind să devină specifice lucrărilor științifice cu caracter teoretic descriptiv, atestări frecvente putând fi recoltate în special din textele geografice, lingvistice, medicale și matematice: „Rodosul iaste ostrov în Asia cea mică, în marea ce să chiamă Andriiatichi“ (Geogr., 67^r), „Numele este o parte a cuvântului plecată carele ființă osăbită sau deobștnică însămnează“ (MGram., 3^v), „Boala căreia se zice în limba proastă grecească chitrinada... iaste aceea care noi românește îi zicem gălbinare“ (Dof^t.², 16^r), „Numele acela care arată de câte ori iaste cuprins unișoare cu numele mai mic întru unișoare cu numele mai mare să cheamă numărul dezlegător“ (DMA, 98).

5. Particularităților constatate la nivelul propoziției și frazei li se alătură o serie de structuri sintactice specifice.

Se impune în primul rând atenției definiția, înregistrată în toate tipurile de scrieri cercetate: „Oglașenicul se cheamă fiece om carele încă nu e botezat“ (Mist., 36^v), „Înțelepciunea iaste substanție, adecă postonovanie, adecă suptstare a tot lucrul cu cinste a face sau după cinstitele pravile

a trăi“ (CD, 108^r), „Idropicirea iaste o boală a ficatului carea să naște din multă umădătură rece ce trece și umflă mădulările trupului“ (Doft.², 22^v), „Istoria iaste scrisoarea a toată lumea, ce și când s-au întâmplat în lume“ (ÎÎ, 74^r).

Foarte numeroase sunt, de asemenea, structurile terminologice explicative, utilizate, ca și definițiile, pentru a clarifica anumiți termeni sau concepte. Ele sunt adesea integrate sintactic textului: „cu numele boierii le zicea *consules*, adică capetile sfatului, că *consilium* lătinștește ieste sfatul“ (CNM, 252), „Acesta [= syntaxis] este după zicerea puterii cuvântului; dar după zicerea singurimii cuvântului purcede de la această înainte-punere grecească σὺν (adecă «cum» sau «împreună») și de la acest grai grecesc τάρτω sau τάσσω (adecă «rânduiesc» sau «zidesc»), deci să naște τάρξις (adecă «rânduială»). Din aceasta singurimea cuvântului acestuia syntaxis“ (EG, 90), „încungiură sfântul preastol cântând «Ἡσαΐα κόρενε», iar pre limba rumânească «Isaia dănțuiește»“ (GCond., 266).

Nu puține sunt însă situațiile în care sunt utilizate parantezele explicative, identice adesea, ca rol și structură sintactică, notelor: „Copilul sau omul carele e oglașenic (adecă încă nu e botezat), de va mERGE când se face liturghia..., acela numai să se botêze“ (Mist., 35^r), „li-au aflat tocma în fundul Sargheții ascunse (Sargheția iaste apa carea acmu îi zic Strelța și cură despre Maramorăș spre apa Tisii)“ (CH, 189), „între mațe și între pelița dimprejurul lor, care să numêște greceaste *peritoneon* (aceasta iaste o pielită suptire, dar tare și acopere pre cêlalte mațe în pânțec), multă umezeală și apătoasă umădătură să adună“ (Doft.², 21^v).

Exemplificările și clasificările sunt specifice, în epocă, scrierilor lingvistice: „A treia față iaste a căruia meastoimenie acesta adaos a fi pot: *el, ei doi, iale doo, ei, ei ia*, cum ai zice: *el cetêște, ea cetêște, ei doi cetesc, iale doo cetesc, ei, iale cetesc*“ (SG, 250^r), „slovele ceale slovenești să despărțesc: 1) întru cele singure-glăsuitoare, 2) întru ceale împreună-glasnice și 3) întru ceale înjugate-glăsuitoare sau neglasnice“ (ÎÎ, 7^r).

În textele lingvistice și în cele matematice sunt înregistrate regulile, descriptive sau normative: „Numele cêle ce să sfârșesc spre *i* și spre *î* sânt a neamului muieresc, cum e *acea sfînție, acea dragoste* și *acel<elalte>*“ (MG, 373^r), „Substrahendus să scrie supt minuendus, așa ca să vină unișoarele desupt unișoarele, zeceșoarele desupt zeceșoarele, precum și la adiție“ (DMA, 48).

Caracterul didactic al ultimelor două tipuri de scrieri științifice favorizează apariția, în cadrul lor, a exercițiilor și a problemelor: „Între slovnirea zicerilor și cuvintelor să cade des și la toată vremea când ascultă învățătura pruncii să întrebe pe pruncul care zicere câte slovniri are. În loc de pildă: БАА-ГО-СЛО-ВЕ-НІ-Е are șase slovniri: 1. БАА-, 2. ГО-, 3. СЛО-, 4. ВЕ-, 5. НІ-, 6. е“ (ÎÎ, 25^r), „Petru iaste dator lui Pavel 8 florinț. Din aceștia au dat 6. Așadară cât mai iaste datori a da? Răspuns: 2 florinți, pentru că 6 din 8 rămâne 2“ (ÎÎ, 67^v).

Textelor lingvistice le sunt de asemenea caracteristice listele de paradigme (vezi, dintre multele exemple care se pot da, subcapitolele referitoare la *plecare* și *înjugare* din EG, 37–41, 44–46, 51–75), textelor de prevestire tabelele sintetice (vezi Cal. 1733, 3, 11, 19 etc.), iar textelor matematice formulele, înțelese ca modalități de exprimare a unor operații aritmetice printr-o structură sintactică „petrificată“, având drept elemente esențiale cifre sau simboluri ale acestora: „2 ori 8 sânt 16“ (ÎÎ, 65^r), „2+5 = 7“ (DMA, 134), „a-b = v“ (DMA, 136).

În textele medicale și într-o scriere tehnică laică (*Cartea de bucate*) apar rețetele. Având o organizare sintactică stereotipă (o temporală sau o condițională precizează situația în care este recomandată efectuarea unei anumite operații sau administrarea unui anumit leac, expuse în regentă sau într-un lanț de regente), rețetele sunt redactate de regulă în limba română: „Când are sunet în ureche: f<lo>ri de rug tinere să sfărâmi și zeama lor să mesticu cu miare, să pici în ureche“ (RM, 257^v), „După ce vei griji pșteale, să-l faci în patru părți au în mai multe, cum îți va plăcea, și-l pune în tingire, puindu untdelemn sau piper, puțințele cuișoare, ierburi mirositoare tocate și o ceapă tocată mărunțel și apoi îl fierbe“ (CBuc., 1^r). Rețetele în limba latină sunt înregistrate doar în scrierile medicale culte: „Când să va întâmpla ținerea din răceala părților celor din afară, cu cuviință iaste să ia acēstea pe dinlăuntru: *Sperm. Cet. cum Castor. In vehic. Calido item Sal. fix. Artemis. Sabin. & vel potius volatilia additis Remediis ex croc. & cinamon*, încât să nădușască răsfățat“ (Doft.², 119^r). Ele conțin frecvent simboluri, formule ale unor medicamente, cantitățile necesare tratamentului și, spre deosebire de rețetele românești, nu sunt sau nu par a fi perfect integrate în text: „*Spec. Dianis Diacum. Spec. Antid. de Bac. Laur. Spec. Diapal. Sem. Anis. Car. Dauc. fenic. fol. Rat. Sem. Ap. Smyrn. Sach. dissol. instilatit Ligicor folnic et Ap. formentur morsuli*. Așa scriu acēstea spețiariei latini“ (Doft.², 34^v).

Citatele, specifice în primul rând textelor filozofice, dar întâlnite și în lucrările dedicate istoriei sau medicinei, sunt utilizate pentru a susține

o idee, respectiv, o afirmație cu autoritatea documentului sau a unui savant din lucrarea căruia se reproduce un pasaj: „Aflatu-s-au în Ardeal... o piatră care au fost la capul podului pusă și scrisă de acest pod cu aceste slove latinești: «*Providentia Augusti, vere Pontificis virtus romana quid non domet sub jugum. Ecce rapitur et Danubius*»“ (Cİst., 16), „cu dânsul și Topeltin de Mediiși anume zicând deșchis: «*Ceia ce au scris că numile vlah acestuia neam, adecă al Moldovei și al muntenilor, ieste de pe hatmanul Râmului Fleac, basne sânt*»“ (CNM, 249).

În scrierile de teologie dogmatică sau de polemică religioasă și, mai rar, în cele istorice, citatul este punctul de pornire al comentariului: „Iară zic și cēlea ce zice evanghelistul Ioan: «Sufală asupra lor și zise: Luați Duhul Sfânt și de folos iaste vouă ca eu să mă duc, că, de nu mă voiu duce, mângâtoriu nu va veni cătră voi, iară, de mă voiu duce, îl voiu trimite pre el cătră voi.» Cu cuvintele acēstea vor și silesc să dovedească cum că Duhul Sfânt purcēde de la Fiul. Iară noi zicem că acēstea cuvinte, adecă *am suflat și voiu trimite*, sânt graiuri acoperite într-un chip și nepricepute și nu zic curat și aiave cum că Duhul Sfânt purcēde de la Fiul. Căci că *am suflat și voiu trimite* nu zic *purcēde*. Pentru aceasta trebuie tot cu acestas evanghelistul Ioan să vedem de zice și cuvântul acesta *purcēde* și de-l zice *la Fiiul*...” (ACL, 76^{r-v}).

6. Scopurile pe care și le propune orice lucrare tehnică sau științifică nu pot fi atinse fără o riguroasă organizare a materiei.

Scrierile cercetate sunt împărțite, pentru acest motiv, în *cărți* (CH, 109; CD, 105^r; Cİst., 9; Dof. ¹, 30^r; Dof. ², 169^r), *părți* (CH, 197; EG, 12), *capitole* (numite *capete* (*capuri*) GA, 177; BB, 740; Dof. ², 6^r; DMA, 38 sau *table* GR, 366^r) și *paragrafe* (Dof. ¹, 20^r; DMA, 22), având deja, în perioada cercetată, titluri și indicatori grafici specifici.

Nevoia de informare rapidă determină apariția sumarelor (numite de obicei *scări*) în aproape toate scrierile cercetate. Lor li se alătură, în *Hronicul* lui Dimitrie Cantemir, *Catastihul istoricilor, geografilor, filosofilor, poeticilor și a altor oameni învățați, elini, latini și de alte neamuri, a cărora numere să pomenesc și mărturiile li să aduc într-acest Hronic* (CH, 53–55) și *Scara a lucr<u>rilor și a cuvintelor, carile sânt mai de înșămnat în acest Hronic* (CH, 501–560), în fond primii indici (de autori, de materii și de cuvinte) din scrisul științific românesc. În aceeași lucrare apare, de asemenea, o *tablă hronologhicească* (CH, 485–499), ei corepunzându-i, în textele tehnice de prevestire, tabelele sintetice (GC; Cal. 1733, 3, 11, 19 etc.).

Necesitatea de a da fluentă textului și de a evita repetițiile impune folosirea notelor și a trimiterilor. Plasate, în manuscrise, pe marginea filelor, iar în tipărituri deopotrivă pe marginea sau în subsolul paginilor, notele conțin în primul rând explicații, ele fiind, din acest punct de vedere, similare parantezelor explicative sau construcțiilor incidente, mult mai frecvent utilizate în scrierile din epocă: „Imisferion înșămnează jumătate sferă. Fiind pământul tot o sferă, întru un imisferion lăcuim noi și într-altul americanii“ (DIP, 8^o), „Aice au trebuit să să pună mai nainte pravile cele ce să potrivească cu limbile acēle care <...> în cartea aceasta sau în preajma. Și de acolo s-au făcut precum izvodul rumânesc a paragrafului acest nu să potrivește cu cel nemțesc“ (DMA, 22).

În cadrul notelor sunt reproduse și citate care vin în susținerea afirmațiilor făcute în text, citate dublate evident de trimiterea la sursa din care se reproduce un fragment. Astfel în pasajul următor, reprodus din *Ducerea de mâna către cinstă și dreptatea*, textului de bază aflat în pagină îi sunt alăturate note formate din citate biblice:

„(1) «Și zidi Dumnezeu coasta ce-au luat de la Adam muiare și o aduse pre dânsa către Adam.» *Facerea* 2.22.

(2) «Barbat și fămēie au făcut pre dânsii și blagoslovi Dumnezeu pre dânsii zicând: Creșteți-vă și vă înmulțiți și umpleți pământul!» *Facerea*, cap. 1, st. I, 28“ (DMC, 118).

Trimiterile la sursa ideilor sau citatelor utilizate sunt întâlnite atât în note: „Dion, cartea 6, Spartian, Avrelie Victor și Traian, *Evtropie*, cap. 8, Paris, partea 2, cartea 4, cap. 6, Petavie, în *Sămăluirea vremilor*, în Adrian“ (CH, 197), cât și în interiorul scrierilor științifice și tehnice: „precum au cunoscut Platon în *Fedru* și de la acela Tițeron, *Pentru trebe*, cartea I și Sineca, cartea 115“ (CD, 108^o). Lor li se alătură numeroase trimiteri corelative: „Ia aminte precum cealaltă osebite a înainte-punerilor mai pre larg *se arată în sintaxis; caută la fața 174, 175, 176, 177*“ (EG, 78), „Și însă la această boală a frigurilor de a patra zi toate acēle sânt trebuincioase și cuviincioase cu mult folos *câte am arătat înapoi la a cincea carte, cap. 1. Pentru umflătura ficatului și cap. 4. Pentru boalele splinei*“ (Doft.², 169^o), „*Să vezi acēle ce să văd în § II, desupt numărul 6, col. 2*“ (DMA, 34).

7. Diverselor modalități de organizare a conținutului li se alătură câteva semne grafice specifice, utilizarea acestora făcând dovada unui început de formalizare și de esențializare a comunicării științifice și tehnice în limba română.

Avem în vedere în primul rând semnul de paragraf; §, întâlnit frecvent în scrieri geografice (ÎÎ, 69^v, 75^r), matematice (DMA, 6) sau medicale (Doft.¹, 20^r).

În unele lucrări istorice (CH, 18, 19 ș.a.) și filozofice (CD, 131^r; DMC, 22) este folosit drept semn de notă asteriscul (*), în ultima lucrare citată notele, culese în subsolul paginilor, având ca semn distinctiv și ordonator și cifrele arabe (DMC, 118).

Specifice *Gramaticii rumânești* a lui Dimitrie Eustatievici sunt semnele grafice care marchează în paginile consacrate prozodiei, silabele lungi, respectiv silabele scurte (EG, 133–139), iar *Ducerii de mâna către aritmetica* semnele operațiilor aritmetice (DMA, 134–136).

În unul dintre capitolele bucoavnei intitulat *Întâia învățătura* sunt consemnate „numele celor șapte metaluri și semnele care în locul numelor lor să scrie: 1. plumbul ♄; 2. cositorul ♃; 3. fierul ♂; 4. aurul ☉; 5. argintul ♁; 6. arama ♀; 7. argintul viu ☿” (ÎÎ, 69^v). Simbolurile enumerate se regăsesc în totalitate (deși, uneori ușor modificate) în *Calendarul brașovean* din 1733, unde ele sunt însă semne ale planetelor Saturn (♄; 5), Jupiter (♃; 11), Marte (♂; 19), Soare (☉; 26), Venus (♀; 34), Mercur (☿; 40) și Luna (☾; 47).

8. La o cercetare oricât de superficială, scrierile științifice și tehnice păstrate din perioada 1640–1780 se impun însă atenției, mai mult decât prin particularitățile morfologice, sintactice și de organizare a materiei, prin terminologie¹².

Dintre cuvintele excerptate o mică parte exprimă noțiuni și concepte general științifice: *adevera* (CIst., 22; cf. *adeveri* CH, 218), *căpetenie* „categorie, clasă” (DMC, 182), *cerca* (CIst., 11, 52), *dovadă* (CH, 181), *dovedi* (CH, 223; CIst., 26), *hotărî* „a defini” (GN, 5^r), *hotărâre* „definiție” (GN, 5^r), *ispiti* „a cerceta” (CIst., 11), *pravilă* „regulă” (DMA, 36, 38), *știință* (GN, 42^r; CD 101^r; EG, 7) etc.

Scrierile consacrate diverselor domenii de activitate, intelectuală sau practică, laică sau religioasă, sunt caracterizate prin autentice terminologii de specialitate.

¹² Pentru alte exemple decât cele date în paginile următoare vezi, în afara studiilor citate în nota 1, Ursu, FTȘ, p. 139–300; cf. J. Byck, *Vocabularul științific și tehnic în limba română din secolul al XVIII-lea*, în SCL, V, 1954, nr. 1–2, p. 31–43, unde neologismele citate sunt extrase din texte ce aparțin altor stiluri (inclusiv celui beletristic).

Există astfel o terminologie geografică deosebit de bogată, cuprinzând cuvinte specifice pentru toate cele „trei feluri de despărțire“ a geografiei: „fizicească“, „politicească“ și „matematicească“ (ÎI, 70^r), adică pentru geografia fizică, pentru geografia economică și pentru geografia matematică (acesteia din urmă fiindu-i subordonate, în izvoarele cercetate, astronomia, cartografia și topografia): *acrotirion* „promontoriu“ (GN, 15^r), *corn* „peninsulă“ (Geogr., 55^v), *deal* (GA, 178; Geogr., 149^v; Cosm.², 68^v; Cosm.¹, 3^v), *golf* (Cosm.¹, 18^r), *istmus* (GN, 14^v), *mare* (Geogr., 49^v; DIP, 7^v), *ochian* (GN, 44^v; Geogr., 58^v; Cosm.², 18^v; DIP, 7^v), *portmus* „strâmtoare“ (GN, 23^v), *văzduh* „climă“ (GN, 33^r); *cetate* (GA, 177; GR, 366^r; Geogr., 49^v; Cosm.², 3^r; DIP, 6^r), *descălecătură* „colonie“ (Cosm.², 94^r), *oraș* (GA, 176; GR, 366^r; Geogr., 49^r; Cosm.², 18^r), *republică* (ÎI, 72^v), *scaun* (GA, 178; Cosm.², 8^v), *ținut* (GA, 176); *antipodes* (GN, 13^v; Geogr., 57^v), *crivăț* „nord“ (GN, 38^v; ÎI, 71^r; DIP, 1^r), *diastimă* „distanță“ (GN, 11^r), *magnet* (DIP, 1^r), *polos antarcticos* (DIP, 4^v), *stare* „poziție“ (GN, 35^v), *tropic* (DIP, 2^v), *unghi* (Cosm.², 135^r) etc.

Spre deosebire de vocabularul specific textelor geografice, format deopotrivă din termeni populari și culti, cu pondere diferită pentru cele două categorii lexicale în diversele ramuri ale geografiei epocii, terminologia lingvistică are în componență doar cuvinte împrumutate sau obținute prin calchieră, respectiv prin traducerea neologismelor reținute din lucrările folosite ca model sau izvor. Termenii specifici se referă de regulă la ortografie, fonetică, morfologie, sintaxă și poetică, considerate toate părți constitutive ale gramaticii, și numai în mod cu totul excepțional la lexicologie și semantică, motivul trebuind căutat, desigur, în primul rând în scopul și nivelul lucrărilor cercetate: *dreaptă-scrisoare* (*scriere*) „ortografie“ (EG, 12; MGram., 125^v), *prosodii* (MGram., 4^r; ÎI, 29^r), *slove* (EG, 12; MGram., 3^r; ÎI, 3^v); *diftonghi* (EG, 13), (*slove*) *glasnice* „vocale“ (EG, 13; MGram., 3^r; ÎI, 10^v), (*slove*) *împreună-glasnice* (*glăsuitoare*) „consoane“ (EG, 13; MGram., 3^r; ÎI, 3^r), *lovire* „accent“ (EG, 18; ÎI, 29^v), *slov(e)nire* „silabă“ (EG, 11; MGram., 3^v; ÎI, 12^v); *cădere* „caz“ (MG, 389^v; EG, 32; MGram., 4^r; SG, 224^r), *etimologhie* „morfologie“ (EG, 85^r; SG, 220^r), *înjugare* „conjugare“ (EG, 47; MGram., 18^r; SG, 246^v), *neam* „gen“ (MG, 389^v; EG, 32; MGram., 3^v; SG, 224^r), *număr* (MG, 389^v; EG, 32; MGram., 4^r; SG, 224^r), *plecare* „declinare“ (MG, 389^v; EG, 32; MGram., 10^r; SG, 224^r), *zalog* „diateză“ (SG, 246^v); *cuvânt* „propoziție“ (EG, 11; MGram., 3^v), *încheiere* „acord“ (EG, 91), *înțelegere* „frază“

(EG, 83), *sintaxis* (EG, 85; SG, 220^r); *pasul (piciorul) stihului* (EG, 131; MGram., 134^r), *poetică* (MGram., 132^v), *prosodie* (EG, 131), *stih* (EG, 131; MGram., 133^r)¹³.

Terminologia medicală, extrem de bogată și neașteptat de unitară, indiferent dacă textele cercetate aparțin medicinei populare sau celei științifice, are în componență deopotrivă cuvinte populare și cuvinte de proveniență neologică: *artirie* (Doft.¹, 24^r), *bășică* (Doft.¹, 21^r; Doft.², 62^v), *cărnuri „mușchi“* (Doft.², 5^v), *inimă „stomac“* (Doft.¹, 20^v), *organ* (Doft.¹, 55^r; Doft.², 105^v), *vândă „venă“* (Doft.¹, 25^r; Doft.², 1^r); *apoplexie* (Doft.¹, 24^v), *boală* (Doft.¹, 20^r; Doft.², 1^r), *carchin* (AI, 11^r; Doft.¹, 22^r; Doft.², 220^r), *disenterie* (Doft.¹, 21^r), *frigurile de a patra zi* (Doft.¹, 21^v; Doft.², 165^v), *idropică* (AI, 5^v; Doft.², 21^r), *lienterie* (Doft.¹, 21^r), *melanholie* (AI, 5^r; Doft.¹, 20^r; Doft.², 37^r), *podagrie* (Doft.¹, 21^v; Doft.², 105^r), *rană* (Doft.¹, 20^r), *scorbut* (Doft.¹, 21^r), *timpanit* (Doft.², 32^v), *umădătură „secreție“* (Doft.², 14^r), *vătămătură* (Doft.¹, 22^r); *alifie* (Doft.¹, 87^v; Doft.², 15^v), *balsam* (Doft.², 231^v), *curățenie „purgativ“* (AI, 2^v; Doft.¹, 64^r; Doft.², 2^v), *dieta* (AI, 1^v; Doft.¹, 61^r; Doft.², 7^r), *fiertură* (Doft.², 18^v), *himicești mistuite „mixturi chimice“* (Doft.², 43^v), *laxativ* (Doft.², 109^r), *pilulă* (Doft.¹, 58^v), *slobozirea sângelui „flebotomie“* (Doft.², 6^r), *ungvento* (Doft.², 123^r), *vomitorium* (Doft.¹, 25^r; Doft.², 168^v) etc.¹⁴

Cuvintele specifice terminologiei medicale populare desemnează, după cum sugerează exemplele reproduse anterior, în primul rând părțile corpului și ceea ce tratatele epocii numesc *boalele cele din afara trupului* (Doft.¹, 22^r), *boalele mădulărilor capului* (Doft.¹, 20^r), *boalele stomahului* (Doft.¹, 122^r) și *boalele pieptului* (Doft.¹, 20^v). Numărul neologismelor, al calcurilor și al traducerilor este mai mare însă în situațiile în care trebuie desemnate afecțiunile interne (*patimile cele dinlăuntru*, Doft.¹, 21^r), bolile psihice (*boalele capului*, Doft.¹, 24^r) și mijloacele de tratament.

În cadrul ultimei categorii lexicale, termenilor specifici medicinei li se alătură alte două clase de cuvinte, numele unor plante, care ulterior vor intra în terminologia botanică, și numele unor substanțe, ce vor deveni în viitor componente ale terminologiei fizico-chimice: *anagalidă*

¹³ Vezi și glosarul întocmit de N. A. Ursu în Dimitrie Eustatievici Brașoveanu, *Gramatica rumânească, 1757. Prima gramatică a limbii române*, București, 1969, p. 149–152.

¹⁴ Pentru termenii medicali folosiți în două dintre copiile *Alegerilor lui Ippocrat*, vezi și glosarul publicat în *Trecut și viitor în medicină*, București 1981, p. 136–138, respectiv indicele anexat ediției întocmite de I. Serafincean (p. 79–95).

(Doft.², 14^v), *betonică* (Doft.¹, 26^v), *capere* (Doft.², 12^r), *dobraică* (Doft.², 111^v), *erpil* (Doft.², 15^r), *iarba cucului* (Doft.¹, 76^r), *jaleș* (Doft.¹, 34^r; Doft.², 112^r), *linte de baltă* (Doft.², 79^v), *molotru* (Doft.¹, 79^v; Doft.², 3^v), *nalbă albă* (Doft.¹, 141^r), *oxalidă* (Doft.², 3^v), *paparon* (Doft.¹, 25^r), *rută* (Doft.¹, 37^r; Doft.², 14^v), *saparină* (Doft.², 167^r), *tarhon* (Doft.¹, 25^v), *zurumbac* (Doft.¹, 141^r; Doft.², 191^v); *argint viu* (Doft.¹, 22^r; Doft.², 244^v), *borac* (Doft.², 123^r), *camfor* (Doft.², 196^v), *extract* (Doft.², 123^r), *ghipsos* (Doft.², 245^r), *miercurie* (Doft.², 28^v), *smirnă* (Doft.², 197^r), *terpentină* (Doft.¹, 73^v; Doft.², 73^r), *vitriol* (Doft.², 28^v) etc.

Cele două componente, populară și savantă, constatate, în cadrul terminologiilor geografică și medicală, există și în cadrul terminologiei matematice¹⁵: *aritmetică* (DMA, foia de titlu; ÎÎ, 62^v), *număr* (*numer*) (DMA, 18; ÎÎ, 60^v), *șifra* (DMA, 24; ÎÎ, 60^v); *adunare* (DMA, 40), *cercare* (DMA, 12), *împărțire* (DMA, 66; ÎÎ, 66^r), *înmulțire* (DMA, 54; ÎÎ, 65^r), *reducție* (DMA, 110), *rezolvire* (DMA, 10), *scoatere* (DMA, 46; ÎÎ, 62^v); *adirui* (DMA, 42), *divide* (DMA, 8), *împărți* (DMA, 66; ÎÎ, 66^r), *înmulți* (ÎÎ, 65^r), *multiplica* (DMA, 6), *număra* (*numera*) (DMA, 18; ÎÎ, 63^r), *divizor* (DMA, 66), *factor* (DMA, 6), *product* (DMA, 56), *sumă* (DMA, 40; ÎÎ, 63^r) etc. Ele fac dovada existenței a două modalități distincte de creare a vocabularului specific acestei științe: utilizarea unui cuvânt din limba curentă, respectiv împrumutarea sau calchiera unui termen străin. Prezența primului procedeu în ambele izvoare cercetate (DMA, ÎÎ) arată că acesta era mai răspândit în epocă, în vreme ce terminologia savantă, creată după modelul limbii germane, rămâne o experiență izolată.

Terminologia filozofică este mai puțin bogată decât terminologiile celorlalte științe din epocă. Ea cuprinde un număr mic de neologisme și mai mulți termeni obținuți prin calc¹⁶: *arhetip* (CD, 119^v), *bunătate*, „virtute“ (CD, 101^v), *ceiță* „esență“ (CD, 107^v), *dialexis* (PZ, 145^v), *dogmă* (ACL, 1^r; PZ, 170^r), *ființă* „esență“ (CD, 104^v), *filosofie* (BB, 740; ACL, 2^v), *gând* „rațiune“ (BB, 740), *materie* (BB, 741; ACL, 95^v), *pricină* (BB, 741), *răsunare* „armonic“ (CD, 108^r), *siloghismuș* (ACL,

¹⁵ Vezi și Ion Ionescu, *Prima aritmetică tipărită în limba română*, în „Gazeta matematică“, XLI, 1935, nr. 1, p. 20–27.

¹⁶ Vezi și Rosetti, Cazacu, Onu, ILRL, p. 386–387; G. Ivănescu, *Rolul lui D. Cantemir în dezvoltarea terminologiei filozofice românești*, în *300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir*, [București], 1974, p. 125–132.

75^v), *substare „esență“* (CD, 103^v), *știința cea privitoare „filozofia teoretică“* (CD, 104^v) etc.

Puțin individualizată, datorită nivelului atins de știința istorică a epocii, terminologia istorică are în componență, în afara unor cuvinte, puțin numeroase, ce denumesc domeniul și persoanele ce se ocupă cu investigarea lui: *istorie* (CH, 219; CNM, 242; Clst., 19); *hronograf* (CH, 55), *hronolog* (CH, 55), *istoric* (CH, 55; CNM, 243; Clst., 43); *a istori* (Clst., 8), o categorie lexicală bogată, dar nespecifică, formată din numele unor popoare sau populații: *alani* (CH, 502), *alemani* (CH, 219), *bastarni* (CH, 61), *besi* (CH, 468), *dachi* (CH, 72; Clst., 9), *elini* (CH, 87), *gheti* (CH, 61; Clst., 9), *gotthi* (CH, 76), *romani* (Clst., 13, 54), *vandali* (CH, 240), *visegotthi* (CH, 73), *vlahi* (CH, 11) sau din termeni referitori la organizarea vieții sociale: *cetate* (CH, 418), *împărăție* (CH, 419), *nărod* (CH, 501), *neam* (CH, 424), *țară* (CH, 238), *ținut* (CH, 521); *hatman* (CH, 502), *împărat* (CH, 219) etc.

Dintre terminologiile tehnice cea mai bine reprezentată este terminologia religioasă. Mai bogată în termeni specifici decât în epoca anterioară anului 1640, datorită creșterii numărului de texte tehnice bisericești în limba română, ea se caracterizează printr-o constanță remarcabilă în ceea ce privește forma, sensul și proveniența cuvintelor componente: *aer* (Lit. 1679, 33) *amvon* (Mol. 1681, 1^r), *canon* (Mist., 34^v), *cădi* (Lit. 1679, 66; Mol. 1681, 32^r), *deistvuială* (Mist., 9^v), *discos* (Târn., 6^r), *ectenie* (Lit., 1679, 67), *glas* (Mol. 1681, 1^r), *hram* (Lit. 1679, 215), *ispovedi* (Mist., 10^r), *jărtăvnic* (Lit. 1679, 63), *liturghie* (Mol. 1681, 32^r), *molitvă* (Lit. 1679, 183; Mol. 1681, 14^v), *naraclife* (Lit. 1679, 21), *oglașenic* (Mist., 35^r), *pocrov* (Târn., 8^r), *ripidă* (Lit. 1679, 80), *stavropighie* (Târn., 6^r), *tropar* (Lit. 1679, 45; Mol. 1681, 1^r), *vecernie* (Târn., 6^r) etc.

O relativă unitate, în ciuda faptului că textele provin din medii culturale diferite, are și terminologia astrologică. Zodiile sunt numite: *Vărsător de ploaie (de apă)* (GC, 1^r; FN, 117) sau *Adăpători* (FN, 114) sau *Vărsători* (Cal. 1733, 57), *Pești* (GC, 1^r) sau *Pe(a)ște* (FN, 127; Cal. 1733, 58), *Berbe(a)ce* (GC, 1^r; FN, 58; Cal. 1733, 58), *Taur* (GC, 1^r; FN, 116) sau *Vițal* (Cal. 1733, 59), *Geamăn* (GC, 1^r; FN, 116) sau *Gemini* (Cal. 1733, 59), *Rac* (GC, 1^r; FN, 158; Cal. 1733, 60), *Leu* (GC, 1^r; FN, 124; Cal. 1733, 60), *Fecioară* (GC, 1^r) sau *Fată* (Cal. 1733, 60) sau *Vergură* (FN, 116), *Cumpănă* (GC, 1^r; FN, 151; Cal. 1733, 61), *Scorpie* (GC, 1^r; FN, 42; Cal. 1733, 61), *Vânător* (GC, 1^r) sau *Săgetători* (FN, 73; Cal. 1733, 61), *Inorog* (GC, 1^r) sau *Corn de capră* (FN, 132; Cal.

1733, 62). Numelor zodiilor, continuatoare, în esență, ale denumirilor consacrate înainte de 1640, li se adaugă, în *Foletul novel*, câțiva termeni denumind specialiștii domeniului: *astrolog* (22), *astronom* (16) și lucrările specifice lui: *almanac* (89), *calendar* (69), *prognostic* (16, 68), iar, în *Calendarul brașovean* din 1733, numele planetelor: *Saturnus* (5), *Jupiter* (11), *Mars* (19), *Soare* (26), *Venus* (34), *Mercurius* (40), *Luna* (47).

Terminologia gastronomică, prezentă în singurul text ilustrativ pentru domeniu, *Cartea întru carea să scriu mâncările*, cuprinde două categorii de cuvinte, existente (însă cu alte componente) și în scrierile medicale ale epocii, nume de plante, legume și fructe comestibile, respectiv numele unor substanțe chimice de uz culinar și gospodăresc: *anason* (106^r), *andidie* (49^v), *boranză* (24^v), *busioc* (49^r), *caisie* (60^v), *caperă* (2^r), *dafin* (28^r), *galangă* (53^v), *gutui* (46^v), *izma* (17^v), *lămâie* (32^r), *lăuruscă* (54^r), *migdală* (5^v), *molotru* (16^r), *năramză* (2^r), *pîmpinelă* (42^r), *piper* (2^r), *scorțișoară* (4^v), *sparanghel* (46^r); *amomo* (53^v), *belgioin* (111^r), *colofanio* (113^r), *fier* (56^r), *moscos* (111^r), *pucioasă* (113^v), *silitră* (113^v), *șofran* (11^v), *untu de tartariu* (113^r), *zahar* (4^r) etc.¹⁷

În sfârșit, în unele capitole ale manualului intitulat *Ducerea de mână către cînta și direptatea*, tipărit, în 1777, la Viena, apar extrem de numeroase cuvinte dintr-o posibilă terminologie a meseriilor. Fără să-și propună să descopere sau să instituie o terminologie tehnică, lucrarea organizează într-o anumită ierarhie numele, de regulă, populare, ale câtorva meserii cu scopul de a le face cunoscute elevilor: *argintariu* (192), *berariu* (190), *călderariu* (192), *cănarariu* (192), *cărămidariu* (190), *cioplitor* (186), *cojocariu* (190), *covaciu* „fierar“ (192), *erhariu* „tăbăcar“ (190), *făcătoriu de drot* „~ sârmă (spiralată)“ (192), *fierariu* (192), *găitangiu* (190), *grădinariu* (190), *maistoriu de lemn* (192), *mesaros* „măcelar“ (188), *mișigariu* (192), *murari* (188), *olariu* (192), *pecari* „brutar“ (188), *plehariu* „tinichigiu“ (192), *plugari* (188), *rachiigiu* (190), *rotariu* (192), *socaciu* „bucătar“ (190), *șelariu* (192), *ștrângariu* (192), *șuster* „cizmar“ (190), *teslariu* (192), *țdgătoriu* (190), *uegariu* „sticlar“ (192), *văpsetoriu* (190), *zidariu* (186) etc.

9. Textele științifice și tehnice alcătuite între 1640 și 1780 conțin, după cum arată descrierea făcută în paginile anterioare, numeroase

¹⁷ Vezi și Gh. Chivu, *Cuvinte de origine italiană într-un manuscris românesc din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în SCL, XXXIV, 1983, nr. 4, p. 341–346; Ioana Constantinescu, *O lume într-o carte de bucate*, p. 175–178.

trăsături ce individualizează o variantă funcțională a vechii noastre limbi de cultură distinctă de cea beletristică sau de cea juridic-administrativă.

În plan morfologic, particularitățile, similare celor înregistrate în stilul juridic-administrativ, dovedesc, prin număr și specializare, generalizarea redactării de tip obiectiv, impersonal și în această componentă a scrisului literar.

La nivelul sintaxei, dincolo de o serie de fenomene comune, încep să se diferențieze, pe de o parte, textele tehnice de cele științifice și, pe de altă parte, ambele aceste categorii de scrierile didactice. Astfel, structura lineară a frazei și caracterul stereotip al unora dintre formulările existente în textele tehnice (laice sau bisericești) fac ca subînțelegerea sau nedeterminarea subiectului și elipsa predicatului verbal să fie relativ frecvente. Fenomenul nu este însă constatat în scrierile științifice, unde prezența celor două părți principale de propoziție este obligatorie pentru asigurarea preciziei și clarității comunicării. Fraza scrierilor științifice și tehnice cercetate are, în majoritatea situațiilor, o structură simplă, realizată în primul rând prin coordonare. Propozițiile principale sunt, de regulă, enunțiative. Interogativele didactice sau retorice, puțin frecvente în ansamblu, sunt caracteristice pentru scrierile științifice (inclusiv pentru lucrările destinate instrucției școlare). Dintre subordonate, temporalele și condiționalele sunt mai des utilizate în scrierile de tip tehnic, în vreme ce atributivele tind să devină specifice scrierilor științifice.

Ultimul tip de texte era caracterizat, în perioada 1640–1780, printr-o serie de structuri sintactice care vor fi păstrate, cu transformările cerute de evoluția ulterioară a limbii literare, până astăzi, precum definiția, explicația, regula, exemplificarea și clasificarea. Specifice scrierilor lingvistice și matematice, aflate încă la nivelul unor manuale, sunt exercițiile, respectiv problemele. Textele istorice și filozofice uzează de citate și de comentarii, iar lucrările consacrate medicinei sau gastronomiei, de rețete. Comune tuturor izvoarelor avute în vedere, dar eliminate ulterior din stilul științific și tehnic, sunt, în sfârșit, structurile terminologice explicative, create cu scopul de a clarifica sensul unor cuvinte neologice sau pe cel al unor structuri lexicale necunoscute.

Organizarea sintactică potrivit structurilor enumerate dovedește introducerea rigorii în textul științific și tehnic. Această rigoare este însă evidențiată în primul rând prin organizarea materiei în *cărți*, *părți*, capitole și paragrafe, prin alcătuirea de indici (de autori, de cuvinte sau de materii) și de tabele sinoptice sau prin redactarea notelor și utilizarea trimerelor (corelative sau la sursele de informare utilizate). Subsolutul în sine, ca parte

a textului destinată comentariilor și trimiterilor este, de altfel, o modalitate nouă de organizare a materiei unei scrieri științifice și tehnice.

Caracteristice pentru lucrările științifice sunt în sfârșit abrevierile și unele semne grafice speciale, utilizate în scrierile lingvistice, matematice și astrologice, dar și semnul de paragraf, inovație preluată din modele occidentale ca auxiliar formal al organizării interne a textului.

Urmare a unei evoluții ce a depășit prin amploare și intensitate ceea ce s-a întâmplat în stilul beletristic și în cel juridic-administrativ, scrierile științifice și tehnice traduse, adaptate sau redactate în limba română în cursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea se caracterizează deci, dincolo de câteva specializări semnificative în plan morfo-sintactic, prin numeroase elemente de noutate. Evidente în cadrul vocabularului, unde crearea unor autentice terminologii de specialitate este dublată de o evoluție accentuată spre neologie, aceste inovații pot fi întâlnite, ca semne ale formalizării și esențializării discursului științific, în organizarea materiei scrierilor laice.

Scrisul tehnic și științific bisericesc rămâne în schimb fidel modelelor utilizate în epoca anterioară, modele caracteristice culturilor sud-est europene și în special celei de expresie slavonă.

*

* *

Constituie ca variante funcționale distincte ale limbii române literare încă din secolul al XVI-lea, stilurile beletristic, juridic-administrativ și tehnico-științific își consolidaseră structurile specifice, după cum arată faptele prezentate în paginile anterioare, încă înainte de anul 1700.

Stilul beletristic, primordial ca importanță prin numărul textelor și prin diversitatea lor compozițională, era prin definiție subiectiv, având totodată o libertate maximă de alegere a mijloacelor de expresie. Trăsăturile sale specifice aparțineau aproape tuturor compartimentelor limbii (făcea excepție doar fonetica) și chiar unor variante culturale sau geografice ale acesteia. Scrierile beletristice erau redactate de regulă în proză, o proză narativă, majoritară, dar și una poetică (psalmii) sau retorică (predicile). Sunt semnalate începuturi ale versificației, înțelcasă nu atât ca gen literar aparte (a se vedea în primul rând *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, dar și încercările poetice ale lui Miron Costin), cât ca o variantă

a prozei poetice (ilustrate anterior de versiuni ale *Psaltirii*, *Evangheliei* sau *Paraclisului Precistei*).

Stilul juridic-administrativ ajunsese deja obiectiv, impersonal și (cu mici excepții) univoc în textele de lege, în timp ce documentele de cancelarie îmbinau redactarea obiectivă cu cea subiectivă (ultima specifică poruncilor domnești). Ilustrat, de regulă, de scrieri aparținând practicii juridice, el devenise, încă din această epocă, stereotip, atât în componenta sa religioasă (prin pravilele bisericești, limitate ca obiect și conservatoare ca atitudine și formă), cât și în cea laică (prin utilizarea consecventă a marilor coduri civile tipărite la Iași și Târgoviște și prin generalizarea folosirii formularelor de redactare a documentelor oficiale). Aceasta în ciuda faptului că scrisul juridic și administrativ fusese marele inovator al secolului al XVII-lea, prin ieșirea din modelul bisericesc de tip slavon și acceptarea unui model laic, latino-bizantin, vizibil atât în structura textului juridic, cât mai ales în terminologie.

Stilul tehnico-științific, cel mai puțin dezvoltat, se afla încă în faza începuturilor, fapt evidențiat în primul rând de vocabular (sărac, de factură predominant populară, cu sinonimii numeroase și specializare insuficientă). Textele specifice, puține la număr, oscilau între laic și religios, cu diferențe importante între cele două sfere componente; sfera „tehnică” era acoperită în primul rând de scrieri bisericești, iar cea „științifică”, o știință de factură pregnant didactică, de scrieri predominant laice. Textele, de regulă manuscrise, erau în cea mai mare parte traduceri. Scrierile originale (apărute prin prelucrare sau compilație) aveau, în ansamblu, o prezență nesemnificativă. Cu toate acestea, redactarea avea deja caracter obiectiv, impersonal și univoc, iar trăsăturile morfo-sintactice deveniseră distincte, prin valoare și funcție, de cele similare existente în scrisul juridic și administrativ. Așa-zisul „stil oficial”, specific textelor nonbeletristice, nu mai constituia de mult o singură variantă funcțională a vechii române literare.

Urmare a unei dezvoltări fără precedent a scrisului literar, deopotrivă bisericesc și laic, produse în jurul anului 1700, în secolul al XVIII-lea, s-a produs definitivarea structurilor specifice pentru cele trei stiluri funcționale ale limbii române literare vechi.

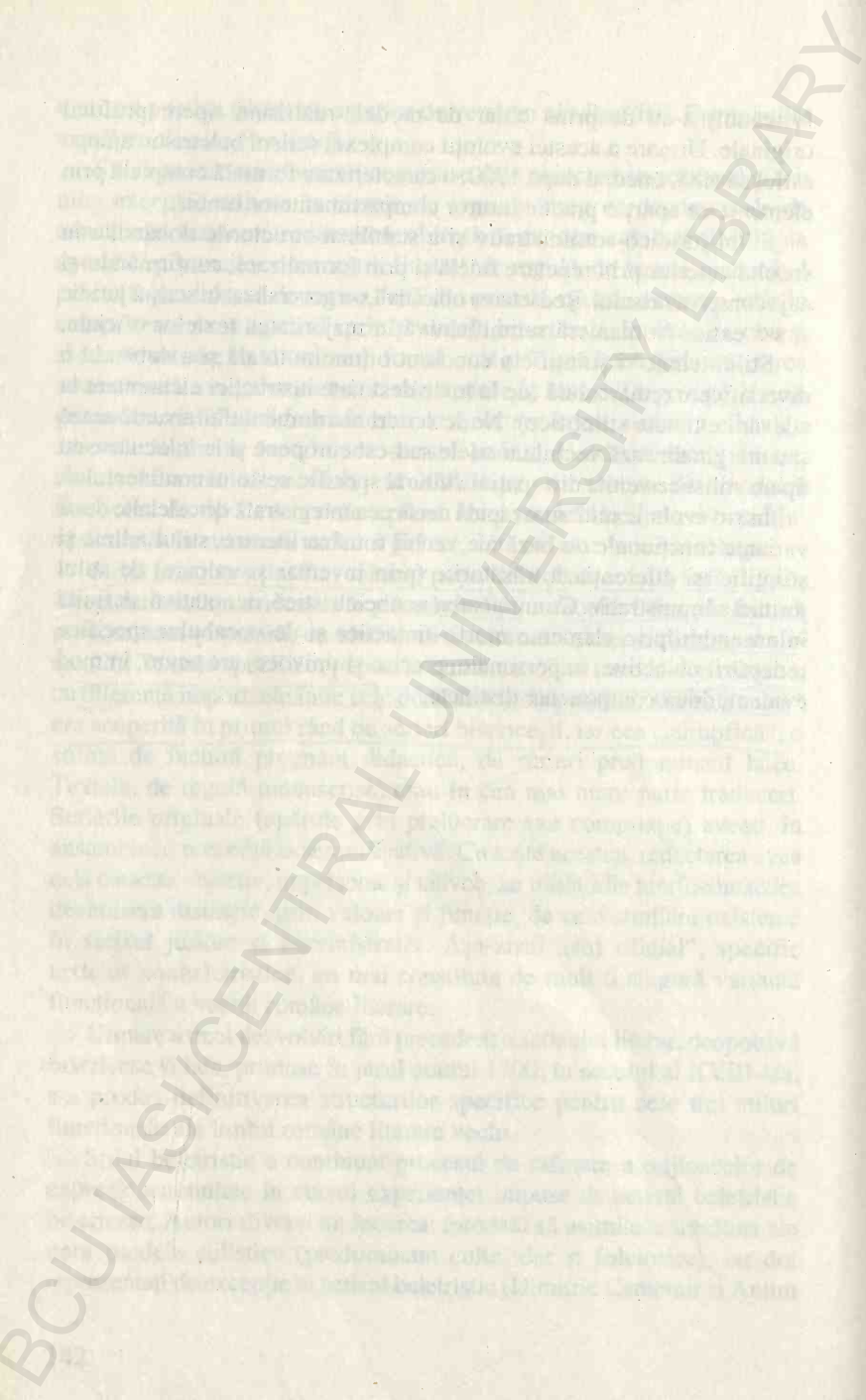
Stilul beletristic a continuat procesul de rafinare a mijloacelor de expresie acumulate în cursul experienței impuse de scrisul beletristic bisericesc. Autori diverși au încercat totodată să asimileze trăsături ale unor modele stilistice (predominant culte, dar și folclorice), iar doi reprezentanți de excepție ai scrisului beletristic (Dimitrie Cantemir și Antim

Ivireanul) s-au desprins chiar de model, realizând opere profund originale. Urmare a acestei evoluții complexe, scrisul beletristic ajunge astfel să aibă, imediat după 1700, o caracterizare formală completă prin elemente ce aparțin practic tuturor compartimentelor limbii.

Stilul juridico-administrativ și-a stabilizat structurile dobândite în secolul anterior prin repetare fidelă și prin formalizare, confirmându-și deja conservatorismul. Redactarea obiectivă s-a generalizat în scrisul juridic și s-a extins în manieră semnificativă în majoritatea textelor oficiale.

Stilul tehnic și științific a cunoscut o înnoire totală și a dobândit o diversificare remarcabilă (de la texte destinate instrucției elementare la adevărate tratate științifice). Noile scrieri ale domeniului abandonează sau marginalizează vechile modele sud-est europene și le înlocuiesc cu tipare stilistice venite din spațiul cultural specific vestului continentului.

Într-o evoluție mult mai rapidă decât cea înregistrată de celelalte două variante funcționale de bază ale vechii române literare, stilul tehnic și științific își diferențiază trăsăturile (prin inventar și valoare) de stilul juridic-administrativ. Comunicarea nonbeletristică, denotativă, definită în ansamblu prin elemente morfo-sintactice și de vocabular specifice redactării obiective, impersonale, precise și univoce, are acum, în mod evident, două componente distincte.



ÎN LOC DE CONCLUZII

1. O istorie a românei literare, gândită și elaborată altfel decât o istorie a literaturii, deci nu ca o sumă de monografii consacrate scriitorilor reprezentativi, ci ca o dezvoltare în timp a unui sistem de norme specifice, impune o perspectivă diacronică și în cercetarea variantelor funcționale ale limbii noastre de cultură.

Acceptând ideea că organizarea sistemului stilistic al unei limbi, strict dependentă de gradul de evoluție a culturii scrise, are caracter istoric, am cercetat, în volumul de față, evoluția variantelor funcționale ilustrate în scrisul vechi românesc. Constatarea finală, argumentată cu exemple, sperăm, semnificative, este că cele trei stiluri de bază ale românei literare: beletristic, juridic-administrativ și tehnico-științific nu sunt o creație a epocii moderne. Ele au existat, cu trăsături individualizatoare, încă din epoca primelor traduceri în limba țării.

Apărute prin copierea, iar apoi dezvoltate prin imitarea unor modele stilistice provenite din culturile de prestigiu ale diverselor epoci sau, mult mai rar, chiar din folclorul românesc, aceste variante funcționale au suferit, în decursul timpului, dezvoltări și evoluții semnificative, firești într-un drum al culturii scrise spre modernitate, normale într-o încercare continuă de desprindere de modele și într-o evoluție treptată spre creația originală.

Secolul al XIX-lea va aduce, în această perspectivă, nu însăși constituirea stilurilor de bază, ci doar modificări (mai mult sau mai puțin importante, cerute de noile condiții socio-culturale) în structura unor variante funcționale deja existente.

Această concluzie este concordantă cu constatările făcute privitor la relația dintre limba română literară veche și româna literară modernă: faze de evoluție ale formei cultivate în cadrul aceluiași idiom, iar nu limbi de cultură diferite.

2. Sunt totuși constatările prezentate și ilustrate în paginile acestei cărți adecvate nu doar obiectivului studiat, ci și etapei de evoluție ilustrate de acesta? Aveau, altfel spus, autorii vechilor noastre texte literare conștiința utilizării unei variante stilistice sau a alteia?

Răspunsul se găsește, evident, în structurile clar diferențiate ale scrierilor beletristice, juridico-administrative sau tehnico-științifice.

Argumente suplimentare oferă însă un „martor” contemporan, Dimitrie Cantemir, prin câteva pagini semnificative din *Istoria ieroglică*.

Cum poate însă proba acest prim roman alegoric românesc existența unor alte stiluri decât cel beletristic?

Nu avem în vedere opinia, devenită aproape loc comun, potrivit căreia, prin neologismele utilizate în paginile celebrului text, domnitorul-savant ar fi contribuit la crearea terminologiei filozofice românești¹, întrucât ea nu corespunde adevărului. *Scara a numerelor și cuvintelor streine tâlcuitoare*, anexa atât de des amintită a insuficient cunoscutei opere literare, face evidentă modernizarea vocabularului unui text beletristic prin acceptarea unor termeni neologici, înțeleși de autor ca parte a unui preconizat vocabular de cultură generală, iar nu a unei terminologii de specialitate.

Ne bazăm, în schimb, pe utilizarea, în capitole diverse ale scrierii, a unor structuri formale aparent incompatibile cu o creație beletristică.

Astfel, în partea a patra a *Istoriei*, surprinde apariția unui autentic tratat de alianță, încheiat exact după tipicul vremii. Pot fi remarcate ușor formularul actelor oficiale, fenomenele morfo-sintactice și terminologia curente în scrierile de cancelarie de pe la 1700².

„Noi, Vulturul și Leul, monarșii văzduhului și a pământului și într-acăste două stihii [=țări] tuturor lăcuitoarelor pasiri și dobitoace aftocratori și oblăduitori, zburătoarelor până preste nuări și mărgătoarelor până preste marginile pământului în știre facem.

.....

Așadară, alor noastre monarhicești porunci ascultătorilor și în tot chipul drept-slujitorilor, milă și căutare, cinste și în bunătăți mare blagoutrobna [= milostiva] noastră împărăție făgăduiește.

¹ G. Ivănescu, *Rolul lui D. Cantemir în dezvoltarea terminologiei filozofice românești, în 300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir*, [București], 1974, p. 129–131.

² A se vedea, spre exemplu, textele administrative publicate în colecția intitulată *Documente privind istoria României*, București, 1951–1957. În fragmențul reprodus, am dat, între paranteze, echivalentul actual al unor termeni arhaici sau al cuvintelor care și-au schimbat sensul. Nu am glosat, în schimb, cuvântul *romfea*, întrucât însuși Dimitrie Cantemir oferă, prin apozitie, o explicație.

Iară într-un chip celuia ce ar gândi, ar zice și ar lucra, prada casii, sărăcia avuții, izgnania [= surghiunul] moșii și, în cea mai de pe urmă, romfea, șabia dintr-îmbe părțile ascuțită, între trup și între capu-i despărțitoare, de grabnică și ocărăta moarte aducătoare, plata și izbânda îi va fi.

Aceasta scriem și într-alt chip nu va fi.

Datu-s-au în anul monarhiei [= stăpânirii] Vulturului 29.000, iar în anul monarhiei Leului 30.100. În anul epitropiei [= domniei] Corbului 1.500, iar a epitropiei Strutocamilei 100.

(Vulturul, monarh. Leul, monarh.)

Lebăda, vel logofet, povelil [= a poruncit].

Boul, vel logofet, povelil.

Cotofana, uricar, pis [= a scris]" (CII, 152^r–153^v).

Texte similare, unele chiar cu titluri specifice (precum *Ponturile și capitulurile împărătești*, CII, 154^r), apar și în alte părți ale cărții³. În toate, Dimitrie Cantemir trimite, prin trăsături evidente, ușor de remarcat, la varianta juridico-administrativă a limbii române literare vechi.

În partea a șaptea a *Istoriei ieroglifice*, apare, iarăși surprinzător, un text medical: Inorogul oferă Hameleonului o „recetă” pentru a-l salva (în aparență) de boala care îl copleșise.

„Ce, pre cât a socoti pociu, receta leacului tău aceasta este: cornul cămilii, coama șarpelui, ochiul guziului orb și unghile pșteului luând, în laptele aspidiei le fierbe, până din dzêce ocă, dzêce dramuri vor rămânea, carile în chipul alefiului făcându-să, când soarele ca luna va scădea, cu o parte pre la rane te unge, iară cu altă parte, la sfârșitul soarelui, apă din fărnușuri de marmure și din pilituri de aur storcând, o amestecă și, în chipul șerbetului făcând-o, o bea și așa leacul îți vii afla” (CII, 215^v–216^r).

Structura fragmentului și caracteristicile sale morfo-sintactice sunt identice cu cele din rețetele uzuale la începutul secolului al XVIII-lea⁴.

³ În indicele de materii al ediției *Istoriei ieroglifice* întocmite de P.P. Panaitescu și I. Verdeș (București, 1965), aceste texte sunt grupate sub articolul „scriori”. Cei interesați pot vedea însă câteva fragmente semnificative pe filele 307^v–308^v, 317^v–319^r, 326^r–327^r.

⁴ Structura și caracteristicile formale ale acestei pseudo-rețete pot fi regăsite în textele cuprinse în câteva colecții, aproximativ contemporane cu *Istoria ieroglifică*, păstrate în manuscrise din fondurile Bibliotecii Academiei din București (precum ms. rom. 1391, ms. rom. 1739, ms. rom. 2183). A se vedea, în același sens, și studiul nostru, *Stilul celor mai vechi texte științifice românești (1640–1780)*, IV. *Stilul textelor medicale*, în LR, XXX, 1981, nr. 3, p. 221–231.

Dimitrie Cantemir utilizează, pentru a sugera „neputința întoarcerii firii spre bine“ (CII, 335^v), deci imposibilitatea vindecării Hamleonului, adică a transformării firii lui Scarlat Ruset⁵, tiparul unui text științific medical.

A amestecat autorul *Istoriei ieroglifice*, din neștiință sau din neglijență, între pagini elaborate cu abilitate după normele retoricii greco-latine, fragmente de texte juridico-administrative sau tehnico-științifice? Scriitorul avizat și cultivat s-a lăsat oare influențat de obișnuințele monarhului sau de cele ale savantului?

Caracteristicile fragmentelor reproduse anterior neagă o asemenea ipoteză. Așa-zisul tratat și alte pasaje similare lui conțin elemente „deviante“, ce argumentează existența unei intenții parodice. Numele proprii, în fond simboluri „ieroglificești“, dar și zicătorile, incompatibile cu caracterul neutru al unui text juridic⁶, sunt primele care ies, în acest caz, în evidență. Rețeta este și ea falsă, substanțele recomandate fiind imposibil de găsit sau de obținut, iar rezultatul, în consecință, imposibil de atins.

Ipoteza existenței intenției parodice în această veche scriere beletristică originală este susținută și de alte exemple.

Într-unul dintre ele, Strutocamila, caracterizată deopotrivă prin lipsă de inteligență și prin suficiență, oferă un răspuns surprinzător și alambicat la întrebarea simplă „Cum te cheamă?“ Dornică să-și etaleze cunoștințele înalte și modul de exprimare elevat, opuse, în opinia sa, nivelului de cultură al interlocutorului, ea utilizează noțiuni de teorie gramaticală numite exact ca în scrierile vremii⁷.

„Eu pe mine niciodată nu mă chem (au în-locul-numelui [=pronumele] gramatica n-ai citit, unde arată că «mă», în-locul-numelui «eu», de căderea chemătoare [= cazul vocativ] să lipsesc?), ce alții pre mine «o, dumneata» mă cheamă“ (CII, 48^v).

Același personaj, acuzat frecvent de prostie, este incapabil de a-și exprima mâhnirea altfel decât prin onomatopoe, Lupul, interpretând o

⁵ P. P. Panaitescu și I. Verdeș, în Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, II, p. 73, nota 1.

⁶ Într-o scrisoare oficială, trimisă de Biholul Cinei (adică Dositei, patriarhul Ierusalimului) Corbului Dealurilor (adică lui Constantin Brâncoveanu) (CII, 326^r-327^r), cerința finală („Și altă mai mult lucru a cerca și a zbate nu mai ispitit“), prohibitivă ca toate pasajele corespunzătoare din textele administrative, este dublată de un proverb („că leneșul mai mult alcargă și scumpul mai mult păgubește“).

⁷ În cadrul fragmentului reprodus, am dat iarăși, între paranteze, echivalentele actuale ale termenilor sau ale structurilor necunoscute astăzi. Pentru terminologia utilizată în lucrările lingvistice din epocă, vezi articolul nostru *Stilul celor mai vechi texte științifice românești (1640-1780)*, II. *Stilul textelor lingvistice*, în LR, XXX, 1981, nr. 1, p. 45-60.

asemenea exprimare, scoate însă la iveală, printr-o ironică analiză „filosofească”, intenții mult mai... profunde:

„Așa Strutocamila, în vreo parte a să clăti, de fricoasă nu putea ceva a grăi, de proastă nu știé, pentru care lucru din gura ei altă ceva nu să audziia numai bolbăietura carea de la moșii și strămoșii săi învățasă și prin glasul fără articule din piept și din gârtan acestea îi clocotiia: «r.r.r.a.a.a.c.c.c.o.o.o.v.v.v.a.a.a.», pre carile, mai la urmă, iarăși Lupul, filosofând, într-acesta chip le-au tâlcuit: «rău, rău, rău, ah, ah, ah, capul, capul, capul, oh, oh, oh, vai, vai, vai»“ (CII, 148^v–149^f).

Scriitor cultivat și cunoscător avizat nu doar al limbilor de cultură europene, ci și al tuturor variantelor vechii române literare, Dimitrie Cantemir a utilizat deci pentru prima dată în scrisul nostru cult, parodiarea unor structuri specifice stilurilor non-artistice. El a dovedit astfel nu doar existența, în jurul anului 1700, a unor variante funcționale specifice textelor juridico-administrative, respectiv tehnico-științifice, ci și pregnanța trăsăturilor prin care acestea se diferențiau, pentru toți receptorii unui act de cultură, de textele beletristice.

La începutul secolului al XVIII-lea, româna literară avea deci bine individualizate, formal și funcțional, trei variante stilistice de bază.

3. Atitudinea lui Dimitrie Cantemir, ilustrată prin fragmente de tipul celor reproduse din *Istoria ieroglifică*, nu este, cum s-ar putea părea, singulară în scrisul vechi românesc. Doi autori anonimi, ce nu au făcut deci parte dintre personalitățile literare ale vremii, utilizează aceleași procedee stilistice specifice parodiei, semnificative deopotrivă pentru structura vechii române literare și pentru evoluția scrisului nostru beletristic în cursul secolului al XVIII-lea.

Primul dintre aceștia apelează, ironic, la modelul textelor juridico-administrative în prima noastră piesă de teatru cultă, *Occisio Gregorii Vodae*. Jurământul propus spre rostire de către Grigorie-vodă, viitorului „secretariuș”, numit, cu evidentă intenție artistică, Instans (Occ., 77–78), dar, mai ales, „iștanția” (în loc de „înstanția”, adică „cererea”) întocmită de acesta în limba latină (Occ., 75), sunt evidente parodii, perfect integrate într-o farsă de tip medieval.

Iată, în forma originară, latinească⁸, ultimul text menționat:

⁸ Traducerea de mai jos, în care sunt evidențiate, prin culegerea cu litere cursive, pasajele intenționat ambigue din original, este preluată din ediția realizată de Lucian Drimba (p. 141, nota 52): „Prea mărite și prea bunele Domn, generos principe al Valahiei, Doamne pentru mine nicidecum și în orice loc foarte puțin demn de stima, stau înainte-ți aplecat

„*Esscellentissime et humanissime Domine, Generose Princeps Valachiae, D[omi]ne mihi quoquam et ubique minime observandissime, lunato pede inсто et confugio ad Charibdam et Scyllam gratiarum Esscellentiae Vestrae, Vode, dedignetur me accipere secretarium, et hic est instantia. Dum enim poculo bibo vinum et maneo in popina Esscellentiae Vestrae et Gen[er]Josae Principis, ebriosissimum monstrum, ego penes quam in platea convivantur canes*“ (Occ., 75).

Cel de-al doilea autor anonim, un intelectual sibian, foarte probabil medic, a redactat și a imprimat, pe o fâșie îngustă de hârtie, ce trebuia să sugereze chiar și prin format tipul textului parodiat, după „rețepțe“. Acestea se dovedesc a fi, la o simplă lectură, nu texte medicale autentice⁹, ci o glumă, menită să ridiculizeze „tehnica“ rețetelor tradiționale, în care se apela frecvent la cifre simbolice și la formule magice¹⁰. Cifrei 3 îi sunt alăturate, în acest scop, cifrele 9 (multiplu al lui 3, „deturnat“ de la valoarea magică spre indicarea duratei unei sarcini) și 4. Literele sunt decodate prin catrene glumețe ce evocă efectele pământeste ale „frigurilor“ și „căldurilor“ dragostei. Iar cuvintele specializate în epocă pentru utilizare ca termeni medicali (*rețept, leac, friguri, călduri, brachium, pectus, venter, griji, păzi*) au, aproape fără excepție, sensuri populare sau chiar argotice. Mai mult chiar, anumite contexte, ce par să trimită uneori și prin corpul de literă utilizat la practica medicală, trebuie decodate altfel decât indică, formal, segmentarea sau grafia cuvintelor. (În pasajul „del so kau *Thee*“, ultimul cuvânt pare a numi ceaiul, leac tradițional pentru febră¹¹, dar, în fapt, întreg contextul trebuie, foarte probabil, citit „dă-l s-o caute“.)

și *recurg la Charibda și la Scylla grațiilor Excelenței voastre, Vodă, ca să binevoiască a mă primi ca secretar, și aceasta este cererea. Căci, în timp ce, cu primejdie, beau vin cu paharul și stau în cârciuma Excelenței voastre, generos principe, ca un monstru foarte bețiv, eu trăiesc aproape cum trăiesc împreună câinii în piață.*“

⁹ Cf. C. Pascu, *Trei tipărituri românești vechi inedite în Biblioteca Muzeului Brukenthal*, în „Studii și comunicări“, Muzeul Brukenthal, XIX, Arheologie și Istorie, Sibiu, 1975, p. 109–115; idem, *Cartea românească veche în Biblioteca Brukenthal*, Sibiu, 1976, p. 42–43.

¹⁰ Vezi, în acest sens, articolul nostru *Versuri satirice cu pretext medical din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în LR, XXXIII, 1984, nr. 2, p. 133–136; cf. G. Brătescu, *Versuri goliardice românești tipărite acum 250–300 de ani*, în LL, 1983, vol. III, p. 336–342.

¹¹ Forma poate fi reperată în limba germană, sub influența căreia au apărut, de altfel, în text și cuvintele *iesumin* și *șpaz* (vezi articolul nostru citat anterior, p. 124, nota 8).

Iată această neobișnuită creație literară ce uzează de regulile formale ale poeziei¹²:

„*Rețept*

De figuri care sânt

Numai de la gând.

I.H.D.

Tremură ha-li-le.

De-i lac,

Dă-l s-o caute.

Iasche să hii sănătos,

Hasta va hi cu folos.

Doamne, caută și pe jos!

Den 4 slove vă vede.

Și vă zice ast ame:

1. Grijește, I

2. Păzește, R

3. Hărănește, R

4. Cînstește, F.

1. Iesuminul cu miros

2. Rubinul i mai frumos

3. Rotundește cheișoare

4. Face să stea ca o floare.

Rețept

De căldure mare

Leacur trebui tare

Ghe slove 3:

B.P.V.

Brachium la grumaz.

Pectus nu mai este șpaz.

Venter face gras.

Și după lune IX

Vă vede den unu 2.

Unu strigă tot ua-ua,

Altu cântă tot haia-haia.

¹² A se vedea și prima transcriere pe care am dat-o acestor două „rețepți”, în *art. cit.*, p. 135.

Și după aste sânt
3 slove care cânt:

T. C. C.

Trandafirul să trăiască
Câmpul frumos să-l mai crească.
Coconi să să veselească.“

5. Fragmentele comentate în paginile anterioare, extrase în primul rând din *Istoria ieroglică*, dar și din textele originale de mai mică valoare, probează indirect faptul că limba română literară veche a avut trei variante funcționale distincte. Acestea erau specializate atât pentru redactarea beletristică, cât și pentru comunicarea juridico-administrativă sau pentru cea tehnico-științifică. Caracteristicile acestor trei variante culturale erau atât de bine marcate, încât autori (ilustri sau anonimi) ai unor lucrări beletristice originale le-au putut folosi, încă din secolul al XVIII-lea, pentru obținerea unor texte cu caracter parodic.

Costinescu, Mariana 12, 17-19, 35
 Coşeriu, E. 23
 Coteanu, I. 5-7, 17, 22-25, 27, 33, 34,
 66, 79, 80, 91, 116, 123
 Creangă, I. 27
 Cronţ, Gh. 28, 76
 Cruceru, C. 93
 Cvasnăi Cătănescu, Maria 94

D

Dănăilă, I. 22
 Deleanu, M.M. 26
 Densusianu, Ov. 17, 42, 83, 89, 91, 94,
 99, 103
 Diaconescu, Paula 7, 21, 22, 24, 27,
 103
 Dimitrescu, Florica 12
 Dosoftei 6, 12, 14, 15, 28, 77, 78, 80,
 82, 83, 85, 91, 92, 98, 99, 101,
 108, 109, 141
 Drăganu, N. 7, 12, 36, 67, 81
 Drimba, L. 15, 78, 81, 99, 149
 Drimba, Vl. 10
 Dudaş, Fl. 81
 Duma, diac 62

E

Elian, Al. 78
 Eminescu, M. 6, 27
 Eustatievici, D. 13, 77, 80, 134, 136
 Eustratie, logofăt 13, 16, 28, 32, 50,
 51, 61, 64, 109
 Fogarasi, I. 82
 Franckenstein, Fr. von 77, 80
 Frâncu, C. 18, 121

G

Gálđi, L. 46, 47, 91
 Gaster, M. 13, 123, 124
 Gâdei, C. 85
 Georgescu, Magdalena 12, 18, 75

Georgescu, V. Al. 28, 76
 Gergely, S. 82
 Gheorgachi, logofăt 13, 125
 Gheţie, I. 5-7, 13, 15, 17-19, 22-27,
 31, 33-36, 38, 42, 45, 46, 52, 65,
 66, 74, 75, 79, 80, 97, 101, 111,
 115, 123, 124
 Ghibănescu, Gh. 13, 16, 51
 Giosu, Şt. 92, 97, 105, 114, 116, 118
 Goţia, A. 16
 Greceanu, R. 13, 14, 77, 82
 Greceanu, Ş. 82
 Gregorian, M. 9, 10, 14, 15
 Grigorie, popă 11
 Guevara, A. de 10, 77, 79
 Guţu Romalo, Valeria 29
 Gyemant, L. 110

H

Halici, M. jr. 77, 80
 Hangiu, I. 29
 Heliade Rădulescu, I. 5, 29
 Hortatzis, G. 78

I

Iane, popă 10
 Ilieş, Aurora 13
 Ioan, episcop 51, 52
 Ioan Românul 13, 124
 Ion Românul 11
 Ionescu, I. 137
 Ionescu-Ruxândoiu, Liliana 22, 80, 93
 Ioniţă, Magdalena 12
 Iordan, I. 5, 15, 21, 80, 85, 86, 95, 97,
 100, 101, 104
 Iorga, N. 14, 35
 Irimia, D. 6, 22
 Ivănescu, G. 137, 146

K

Kelemen, B. 77, 80
 Kochanowski, J. 82

Kogălniceanu, M. 29
Kristóf, G. 91

L

Lombard, A. 85
Longinescu, S.G. 109
Lucaci, ritor 15, 18, 50, 53-59, 64
Lupaș, I. 12

M

Macarie, călugăr 15
Macrea, D. 33
Mancaș, Mihaela 21, 22, 93-95
Manolescu, N. 79
Mareș, Al. 7, 10, 12, 18-19, 31, 35, 36,
51, 62, 67, 71, 124
Mârza, Eva 75
Mihai, logofăt 14
Mihai, logofăt (din Greci) 10, 124
Mihai, popă 10
Mihăilă, G. 14, 36
Milescu, N. 76, 81
Moisil, Florica 15
Moldovanu, D. 42, 88-90, 92, 106
Moldovanu, I.D. 14
Moraru, M. 80
Moxa, M. 14, 28, 32, 36, 48, 49
Munteanu, Șt. 6, 18, 22-23, 25, 27, 29,
33, 34, 79, 80, 82, 85-88, 90, 91,
93, 97, 98, 111, 123

N

Năsturel, P.V. 17
Năsturel, U. 17
Neculce, I. 15, 80, 85

O

Odobescu, Al. 15, 92
Onu, L. 18, 21-23, 25, 97, 111, 137

P

Páll, Fr. 62
Pamfil, Viorica 15

Panaiteanu, P. P. 10, 11, 17, 51, 147, 148
Pavel, dascăl 15
Pascu, C. 150
Pătrașco, diacon 62
Pârvan, Luiza 6
Pârvan, V. 36
Petrovay, N. 80
Petrovici, E. 89
Popa, M. 123
Popa, Vl. R. 7
Popescu, R. 15
Procopovici, Al. 10
Pușcariu, S. 10

R

Radu (de la Mănăcești) 35
Rădulescu, A. 109
Răduțiu, A. 110
Rizescu, I. 15, 18, 50, 52-54, 57-59,
61, 64, 65
Roman-Moraru, Alexandra 10-13, 18,
19, 36, 75, 121
Rosetti, Al. 15, 18, 21-23, 25, 51, 86,
88, 89, 94, 95, 97, 111, 137

S

Sala, M. 7
Saramandu, Manuela 7, 118
Sbiera, I. G. 16
Serafincean, I. 124, 136
Sfîrlea, Lidia 22-24, 26, 33
Simonescu, Dan, 11, 13-15, 80, 125
Smotrițki, M. 76, 123
Staicu, logofăt 16
Stanciu, popă 14, 71
Stinghe, Șt. 16
Stroici, L. 32
Strungaru, D. 123

Ș

Șăineanu, L. 89
Șoanul, P. 9
Ștrempele, G. 9, 10, 77, 79, 81, 124

T

Tagliavini, C. 46
 Tănăsescu, Manuela 94, 106
 Teodorescu, Mirela 15, 17, 18, 36
 Toader, dascăl 16, 32, 35, 36
 Toader, popă 15, 51
 Tocilescu, Gr. 10
 Todoran, R. 6
 Toma, Stela 11
 Toppeltin, L. 123

T

Țăra, V. D. 6, 18, 22, 23, 25, 27, 33,
 34, 79, 80, 82, 85-88, 90, 91, 93,
 97, 98, 111, 123

U

Ureche, Gr. 17

Ursu, N. A. 6, 12-14, 18, 22, 23, 75,
 78-80, 123-125, 134, 136

V

Vaida, P. 76
 Varlaam 9, 17, 75, 82, 92
 Vatamanu, N. 9, 124
 Velculescu, Cătălina 80
 Verdeș, I. 10, 147, 148
 Vianu, T. 26
 Viski, I. 82
 Vîrtosu, E. 13, 78

Z

Zamfirescu D. 15
 Zgraon, Florentina 18, 19, 35, 42
 Zoba, I. 16, 82

CUPRINS

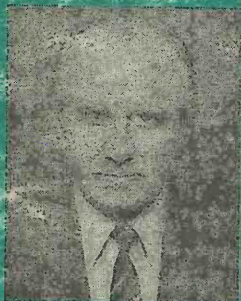
Argument	5
Sigle și abrevieri	9
Introducere	21
Stilurile limbii române literare în perioada 1532–1640	31
Stilul textelor beletristice	35
Stilul textelor juridice și administrative	50
Stilul textelor științifice și tehnice	66
Stilurile limbii române literare în perioada 1640–1780	74
Stilul textelor beletristice	79
Stilul textelor juridice și administrative	109
Stilul textelor științifice și tehnice	123
În loc de concluzii	145
Indice de autori	153

Tiparul executat la IMPRIMERIILE MEDIA PRO BRAȘOV

B.C.U. „M. EMINESCU” IAȘI

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

LIMBA ROMÂNĂ



Năseut (1947) în Micsunestii-Mari, jud. Ilfov. Studii universitare și doctoratul în filologie la București. Cercetător principal la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan” al Academiei Române. Profesor la Facultatea de Limbe a Universității din București. Preocupări științifice: filologia românească și istoria limbii române literare.

Volume publicate: *Bibliografia filologică românească. Secolul al XVI-lea**, *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea**, *Pravila lui Coresi (în Texte românești din secolul al XVI-lea)**, *Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice**. *Opere alese*, VII-IX, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421-1760)**, *Codex Sturgesanus. Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1600)**

Titlurile urmate de * sunt lucrări în colaborare.

Volumul de față își propune să stabilească și să descrie, printr-o analiză efectuată din perspectivă consecvent diacronică, variantele stilistice ilustrate de vechile texte literare românești.